

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**ENGELLİ POLİTİKALARINA YÖNELİK BİR YAPIBOZUMU
OLARAK PANDEMİ VE ENGELLİ VATANDAŞLIK**

DOKTORA TEZİ

GAMZE SU

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞEREF ULUOCAK

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**ENGELLİ POLİTİKALARINA YÖNELİK BİR YAPIBOZUMU OLARAK
PANDEMİ VE ENGELLİ VATANDAŞLIK**

DOKTORA TEZİ

GAMZE SU

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞEREF ULUOCAK

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Gamze SU tarafından Prof. Dr. Şeref ULUOCAK yönetiminde hazırlanan ve 29/08/2023 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “Engelli Politikalarına Yönelik Bir Yapıbozumu Olarak Pandemi ve Engelli Vatandaşlık” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda DOKTORA TEZİ olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Şeref ULUOCAK

.....

(Danışman)

Prof. Dr. Gökhan GÖKULU

.....

Prof. Dr. Süheyla SARITAŞ

.....

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

.....

Doç. Dr. Arif Olgun KÖZLEME

.....

Tez No : 10578903

Tez Savunma Tarihi : 29/08/2023

.....
Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL

Enstitü Müdürü

29/08/2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Gamze SU

29/08/2023

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Şeref ULUOCAK, beni engellilik sosyolojisi ile tanıŐtıran, bilgisiyle yÖn gÖsteren sevgili hocam Prof. Dr. Esra BURCU SAğLAM'a;

Tezimin Şekillenmesinde değerli gÖrüşleriyle katkı sağlayan tez izleme komitesi üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. GÖkhan GÖKULU ve Prof. Dr. Süheyla Sarıtaş'a; tez savunma sınavımda yer alarak değerli gÖrüşleriyle tezime katkı sağladıkları için Prof. Dr. Şevket ÖKTEN ve Doç. Dr. Arif Olgun KÖZLEME hocalarıma,

Yaşam deneyimlerini ve gÖrüşlerini benimle paylaŐarak bu tezin oluşmasına katkı sağlayan saygıdeğer katılımcılara;

Çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen hayatımın her evresinde bana destek olan sevgili annem Sevim SU ve kıymetli babam Kemal Su'ya ve değerli arkadaşlarıma sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

Gamze SU
anakkale, Ağustos 2023

ÖZET

TEZİN ADI

ENGELLİ POLİTİKALARINA YÖNELİK BİR YAPIBOZUMU OLARAK PANDEMİ VE ENGELLİ VATANDAŞLIK

Gamze SU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Şeref ULUOCAK

29/08/2023,171

Bu çalışma engelli bireylerin gündelik deneyimlerini ve Covid-19 pandemisi süresince engelli bireylerin karşılaştıkları durumları anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın diğer bir odak noktası ise engellilik politikalarının işlerliğini ve kapsayıcılığını engelli bireylerin bakış açısından analiz etmektedir. Çalışmada engelli bireylerin gündelik deneyimlerini daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak incelenmesi hedeflenmiş bu nedenle çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden Grounded Teori kullanılmıştır. Bu bağlamda bedensel ve görme engelli yirmi sekiz katılımcı ile yarı-yapılandırılmış sorulardan oluşan derinlemesine görüşme tekniği ile veriler elde edilmiştir. Engelli bireylerin pandemi deneyimleri ve politika olarak engelliliğin incelendiği bu çalışmada çatışmacı yaklaşım, sembolik etkileşimci yaklaşım, sosyal inşacı model, insan hakları modeli ve kesişimsellik teorisi kullanılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle çalışmada engellilik deneyimleri, engelliliğe toplumsal bakış, pandemide engelli olma, engellilik ve devlet ilişkisinde engelli politikası inşası engelli bireylerin söylemleri ve deneyimleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Sosyal Politika, Pandemi, Yapıbozum, Risk Toplumu, Nitel Araştırma

ABSTRACT

TITLE OF THESIS

PANDEMIC AND DISABLED CITIZENSHIP AS A DECONSTRUCTION OF DISABILITY POLICIES

Gamze SU

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Doctoral Dissertation in Sociology

Advisor: Prof. Dr. Şeref ULUOCAK

29/08/2023, 171

This study aims to understand the daily experiences of people with disabilities and the situations faced by people with disabilities during the Covid-19 pandemic. Another focus of the study is to analyse the functionality and inclusiveness of disability policies from the perspective of disabled people. The study aims to examine the daily experiences of people with disabilities in more detail and comprehensively, therefore Grounded Theory, one of the qualitative research methods, was used in the study. In this context, data were obtained through in-depth interviews consisting of semi-structured questions with twenty-eight physically and visually disabled participants. In this study, which examines the pandemic experiences of disabled individuals and disability as a policy, the conflictual approach, symbolic interactionist approach, social constructionist model, human rights model and intersectionality theory were used. Based on the data obtained, the study tried to examine the experiences of disability, social view of disability, being disabled in the pandemic, the construction of disability policy in the relationship between disability and the state through the discourses and experiences of disabled individuals.

Keywords: Disability, Social Policy, Pandemic, Deconstruction, Risk Society, Qualitative Research

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

4

2.1. Engelliliğin Kavramsal Şeması.....	4
2.2. Kapitalizmin Ötekisi Engelli Bedenin Kuramsal Yolculuğu.....	9
2.3. Sosyolojik Bağlamda Engellilik Yaklaşımları.....	17
2.3.1. Çatışmacı Yaklaşım.....	17
2.3.2. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım.....	21
2.3.3. Sosyal İnşacı Yaklaşım.....	26
2.3.4. Sosyo-Politik Model.....	27
2.3.5. İnsan Hakları Modeli.....	28
2.3.6. Kesişimsellik Teorisi.....	30
2.4. Politikanın Nesnesi Engelliler.....	34
2.4.1. Sosyal Devlet, Sosyal Politika ve Vatandaşlık Kavramlarının Tanımlanması.....	34
2.4.2. Türkiye Engelli Politikalarının Gelişim Süreci.....	38

2.4.3. Örnek Engelli Politikalarının İncelenmesi: Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Engelli Politikaları.....	45
2.5. Pandemi ve Engellilik.....	49
2.5.1. Risk Toplumu ve Pandemi.....	49
2.5.2. Covid-19 Pandemisi ve Engelli Hak İhlalleri.....	54
2.6. Engellilik, Engelli Politikaları, Pandemi ve Yapıbozum.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

63

3.1. Araştırmanın Konu, Amaç ve Önemi.....	63
3.2. Araştırmanın Problemi ve Kapsamı.....	65
3.3. Katılımcılar.....	67
3.3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	68
3.3.2. Katılımcıların Engel Durumları Hakkında Bilgiler.....	70
3.4. Araştırmanın Veri Toplama ve Analiz Teknikleri.....	72
3.4.1. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

78

4.1. Gündelik Yaşamda Engellilik Deneyimleri.....	78
4.1.1. Engelli Bireylerin Bakış Açısıyla Engellilik.....	79
4.1.2. Engelli Bireylerin Deneyimleriyle Toplumda Engelli Olma.....	83
4.1.3. Engelli Bireylerin Mesleki Deneyimleri.....	90
4.1.4. Engelli Bireylerin Eğitime Haklarına Erişimi.....	92
4.1.5. Engelli Bireylerin Karşılaştıkları Sorunlar.....	97
4.2. Engelli Politikaları, Hizmet ve Uygulamalarıyla İlgili Görüş ve Deneyimler.....	101
4.2.1. Engelli Politikalarıyla İlgili Değerlendirmeler.....	101
4.2.2. Heyet Raporu ve Doktorların Yetkisi.....	106
4.2.3. Yardımcı Cihazların Kullanımı ve Temini.....	109
4.2.4. Engelli ve Bakım Aylığı.....	111
4.2.5. Yerel Yönetimler ve Engellilik.....	114
4.2.6. Engelli Sivil Toplum Kuruluşları.....	117

4.3. Covid-19 Pandemisi ve Engelli Bireyler.....	120
4.3.1. Bilgiye Erişim Eksikliği.....	122
4.3.2. Sokağa Çıkma Yasağı.....	123
4.3.3. Dokunarak Keşfetmenin Yarattığı Zorluklar.....	126
4.3.4. Çevrimiçi Eğitimin Zorlukları.....	127
4.3.5. Rehabilitasyon ve Sağlık Hizmetlerine Erişimde Karşılaşılan Sorunlar.....	130
4.4. Engelli Bireylerin Hayali Ülke İnşaları.....	131

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ YERİNE

140

5.1. Sonuç Yerine.....	140
KAYNAKÇA	150
EKLER	I
EK 1. ETİK KURUL ONAY FORMU.....	II
EK 2. BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM METNİ.....	III
EK 3. GÖRÜŞME SORU FORMU	
ÖZGEÇMİŞ	IV

SİMGELER VE KISALTMALAR

Vd.	Ve diğerleri
Vb.	Ve benzerleri
AB	Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
UN	United Nations
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
WHO	World Health Organization
ADA	Amerika Engelliler Kanunu
ICF	İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlıkın Uluslararası Sınıflandırması
ICIDH	Dünya Sağlık Örgütü Özürlülük ve Engellilik Şeması
BM EHİS	Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme

TABLolar DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Kesişimsellik ve Biyomedikal Bakış Açısı	33
Tablo 2	1965-2023 Yılları Arasındaki Engelli Politikaları	39
Tablo 3	Katılımcıların Demografik Bilgileri	69
Tablo 4	Katılımcıların Engel Durumlarıyla İlgili Bilgiler	71

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Nagi'nin Engellilik Şeması	5
Şekil 2	Uluslararası Yeti Yitimi, Engellilik ve Özürlülük Şeması (ICIDH)	6
Şekil 3	İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması (ICF)	7
Şekil 4	Engelli İşçi Çalışan Sayısının Yıllara Göre Dağılımı	55
Şekil 5	Gündelik Yaşamda Engellilik Deneyimleri Kod-Alt-Kod Bölümler Modeli	78
Şekil 6	Engelli Bireylerin Bakış Açısıyla Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	79
Şekil 7	Engelli Bireylerin Deneyimleriyle Toplumda Engelli Olma Kelime Bulutu Analizi	83
Şekil 8	Covid-19 Pandemisi ve Engelli Bireyler Hiyerarşik- Alt Kod Modeli	120
Şekil 9	Engelli Bireylerin Hayali Ülke İnşaatları Hiyerarşik Kod- Alt Kod	131

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Engelli beden tarihin her döneminde toplumsal, ekonomik ve politik koşulların bir sonucu olarak farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Antikçağ'da Tanrı'nın öfkesi veya doğüstü güçlerin bir sonucu; Orta Çağ'da uğursuz ya da Tanrı'nın laneti ve Tanrı'nın gazabına uğradığı içim korkulan, kaçınılan, ölmesi için terk edilen ucube bedenler olarak tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyılda kapitalist devrimle birlikte maksimum verimliliği esas alan yeni çalışma koşullarının oluşması engelliliğin işe yaramayan, üretime katılmayan bedenler üzerinden tanımlanmasına yol açmış, bu durum ilk olarak engelli bedenlerin üretimden ve toplumdan dışlanarak ev ya da kurumlara kapatılmasına yol açmıştır. Kapitalist devrimin yeni çalışma koşullarının aktif üretimde yer alan bedenleri sakatlaması ise engelli bedenlerin sisteme dahil edilmesi gerekliliğini yaratmış bu bağlamda engelli bedenler tedavi edilmesi, düzeltilmesi ve tamir edilmesi gerekenler olarak tanımlanmış bu koşulları sağlayanlar ise üretime dahil edilmişlerdir.

Üretime yönelik arzın artması, kapitalist çalışma koşullarının emek sömürüsü üzerine kurulu bir sistemle çalışması, ülkeler ve topluluklar arasındaki savaş ve çatışmaların yaşanması sakatlanma, uzuv ve yeti kaybı yaşayan engelli bedenlerin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde birey olma, kendileri hakkında karar verme ve ayrımcılıkla mücadeleyi içeren eylemler, toplantılar, protestolar, akademik yazılar ve medya haberlerini kapsayan toplumsal faaliyetlerde bulunan engelli aktivistler ile savaş gazileri bozulan bir makine olarak tanımlanan engelli bedenin sosyal, kültürel ve politik bir varlık olan engelli birey kimliği olarak inşa edilmesini sağlamak için mücadele vermişlerdir. Bu bağlamda engellilik yeti yitimleri ve uzuv kayıpları bulunan bireylerin damgalanma, ayrımcılık, dışlanma gibi toplumsal ve tarihsel engellerle karşılaşması nedeniyle diğerleri gibi sosyal yaşama katılım sağlama fırsatlarının kaybedilmesi ya da bu fırsatların sınırlandırılması olarak tanımlanmıştır (Sallan Gül ve Cantürk Samav, 2021).

Engellilik engel türleri, engelliliğin derecesi, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, yaşanan yer gibi pek çok unsur tarafından şekillendirilmektedir. Başka bir ifadeyle toplumdaki sosyal, kültürel, ekonomik ve politik öğelerin kesişiminde yer alan engelli

bireyler gündelik yaşamlarında farklı deneyimlerle karşılaşmaktadır. Bu durum engelli bireylerin ihtiyaçlarının ve karşılaştıkları dezavantajlı süreçlerin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Engelli bireylerin istihdam, eğitim, sağlık hizmetleri gibi temel insan haklara erişiminde diğer bireylere kıyasla eksiklikler ve sorunlar olması; engelli bireylere yönelik ayrımcılık içeren siyasal ve ekonomik ilişkilerin kültür ve kurumlar temsilinde yaygınlaştırılması devlet aracılığıyla toplumdaki çatışmaları önlemeyi, sosyal barış ile adaleti sağlamayı ve dezavantajlı kesimlerin durumlarını iyileştirmeyi (Ünal, 2021) amaçlayan sosyal politikaların engelli bireyler ekseninde ele alınması gerekmektedir.

2020 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü hızlı bir yayılım göstererek çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ve ağır hastalıklar geçirmesine neden olmuştur. Bu süreçte birçok iş yeri kapanmış, çok sayıda insan işsiz kalmış, okullarda çevrimiçi eğitim uygulanmış, ülkeler sokağa çıkma yasağı ilan ederek vatandaşlarını hastalığın ölümcül etkilerinden korumaya çalışmıştır. Bu süreçte engelli bireyler gündelik yaşamdaki toplumsal ve kurumsal dezavantajlılık durumlarını Covid-19 pandemisi süresince yeniden deneyimlemek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte engelli bireyler gündelik yaşamlarında deneyimledikleri mevcut eşitsizlik biçimlerini derinleştirerek yeni eşitsizlik biçimlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda çalışmada engelli bireylerin gündelik yaşam deneyimleri ve sosyal ilişkilerinde karşılaştıkları sorunların neler olduğu, bu sorunların Covid-19 pandemisi öncesinde ve pandemi sürecinde nasıl şekillendiğini anlamaya çalışmak; engellilere yönelik politikalar, uygulamalar ve düzenlemelere yönelik görüşleri engelli bireylerin bakış açısıyla diğer ifadeyle öznenin kendi deneyimi üzerinden ele almaya çalışmak ve engelli politikalarının kurumsal olarak engelliliğin inşasındaki yeri ve önemini anlamaya çalışmak oluşturmaktadır.

Çalışma ilk olarak engellilik kavramının tanımlanma sürecindeki öne çıkan bilimsel açıklamalara dikkat çekmiş; kapitalist üretim sisteminin engelli bireyler üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin yarattığı dönüşüm sürecini medikal ve sosyal model üzerinden incelemiştir. Çalışmanın devamında çok katmanlı, kapsamlı ve iç içe geçmiş makro ve mikro yapıların birleşiminden oluşan toplum bir ürün olarak engelliliği çatışmacı yaklaşım, sembolik etkileşimci yaklaşım, sosyal inşacı yaklaşım, sosyo-politik model, insan hakları modeli ve kesişimsellik teorisi kapsamında incelemeye çalışılmıştır. Engellilik ve sosyal politika

arasındaki ilişkinin kısaca ele alındığı diğer bölümde ise Türkiye engellilik politikalarının oluşum süreci tarihsel olarak özetlenmiş ve Türk engellilik politikaları ile diğer ülkelerin engellilik politikalarındaki farklılıkların anlaşılabilmesi için engelli hareketlerinden doğan Amerika Engellik Yasası ve çok sayıda Avrupa ülkesinin temel olarak kabul ettiği Avrupa Birliği engellilik politikaları incelenmiştir. Bu bölümde hedeflenen engelli politikalarının oluşturulmasındaki toplumsal koşulları ve engelliliğin tanımlanış biçimlerindeki farklılığın anlaşılabilmesidir. Çalışmanın diğer bölümünde engellilik ve pandemi süreci incelenerek pandeminin bir risk toplumu örneği olarak karşımıza çıktığını, bu süreçte engelli bireylerin bazı hak ihlalleriyle karşılaştıkları ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son teorik başlığında ise engelli politikalarının uygulanma biçimlerinin engelliliğin olumsuz kültürel inşasındaki yerinin anlaşılması için kavramların ve anlamların sökülmesi, yeniden okunabilmesi için Derrida'nın yapıbozum teorisinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada aktörlerin engelli bireylerin deneyimlerine tanık olabilmek ve özne olarak engellilik, engelli politikaları ve pandemiye yönelik düşüncelerini daha iyi ifade edebilmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden Grounded Teori kullanmış, çalışmada görme ve bedensel engelli yirmi sekiz katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Engelliliğin Kavramsal Şeması

Bilimsel tutkuyu daha gerçekçi kılmak, toplumsal dünyaya dair bilgiyi geliştirmek, bilim ve siyasette sorumluluk alan bir duruş sergilemek için düşünümselliğin bir yöntem olarak belirlenmesi gerektiğini ifade eden Bourdieu, düşünümselliği toplumsal fikirlere eleştirel yaklaşan bir bilim anlayışı olarak tanımlamaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003). Gündelik bilgiyi yeniden üretmeyi hedefleyen çalışmalardan ziyade ortak fikre dayalı söylemin terk edilerek yapıldığı araştırmalar, söylenmeyeni söyleme, görülmeyeni gösterme eğiliminde olan düşünümsel bir bilim yapmak sosyal bilimcilerin ihtiyacı olan önemli bir husustur (Önder Erol ve Eskici, 2021). Bu bağlamda Bourdieu sosyolojisi, toplumsal aktörlerin bilincinde olmadığı ancak onlar üzerinde etkisi olan neden sonuç ilişkilerini açığa çıkaran bir ifşa sosyolojisidir (Jourdain ve Naulin, 2020).

Bourdieu'nun bizlere önerdiği düşünümselliği, sosyoloğun olanlarla olduğu gibi yüzleşmesi olarak ele alan Mücen'e (2007) göre bu yüzleşme bilimsel araçları kullanarak gerçekleştirilebilecek bir yüzleşmedir. Bu durumda hem eyleyen hem de araştıran yönüyle toplumsal fail olan sosyolog düşünümsel bir epistemolojik duruş sergilemelidir. Bu bağlamda çalışmamızın ana ögesi olan engellilik kavramı ile ilgili yapılan tartışmaları düşünümsel bir çerçevede ele almak gerekmektedir. Engelli, sakat, özürlü, yeti yitimi gibi toplumun aynı anlamda kullandığı ancak literatürde birbirinden farklı anlamlar taşıyan bu kelimeleri ve bu kelimelere yüklenen anlamları bağlamlarına göre ele almak çalışmamızın başlığında da yer alan engelli politikalarını anlayabilmek açısından önem taşımaktadır.

Engellilik literatüründe özürlülük, sakatlık, engellilik kavramlarının anlamsal yolculuğunda birbirleri yerine kullanılsalar dahi her bir kavram farklı unsurları içinde barındırmaktadır. Kullanılan her bir kavramsal tanım engelliliğin belirli bir yönünü niteliksel olarak incelemiştir. Bu bağlamda ilk olarak sosyolojik teori ile engelliliğin kavramsal şemasını tanımlayan Saad Nagi (1969) incelenmelidir. Nagi Engellilik Modeli (The Nagi

Model of Disablement), engelliliği sosyal ve çevresel bağlamda kavramsallaştırmaya dikkat çekmiştir. Nagi (1969), sosyal çevrede bedensel aktivitelerin gerçekleştirilmesinde karşılaşılan zorluk olarak tanımladığı engelliliği, bireyin fiziki ve ruhsal sınırlılığı ile mekansal ve sosyal çevrenin beklentileriyle bireyin yapabilirlik kapasitesi arasındaki boşluk olarak tasarlamaktadır.

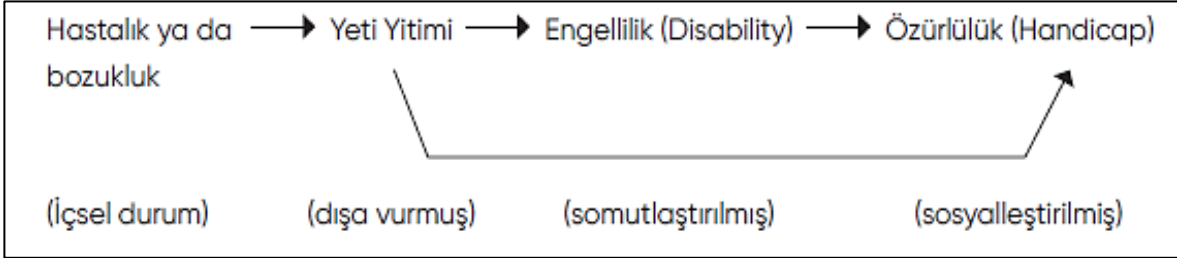
Şekil 1. Nagi'nin engellilik şeması.

(Rimmerman, 2013)

Nagi (1969), engellilik şemasını oluştururken patolojiyi bedenin fiziki ya da psikolojik sürecine etkide bulunan aşama; yeti yitimini bireyde oluşan işlev kaybına neden olan anatomik, psikolojik veya akli kayıp; fonksiyonel sınırlamayı bir eylemin yapılmasında ya da tamamlanmasındaki kısıtlılık hali; engellilik aşamasını ise toplumda yapılması beklenen rol ve görevlerin gerçekleştirilmesi oluşan sınırlılık olarak açıklamaktadır. O'na göre her bir aşama birbirleriyle bağlantılı ve bir diğerinin oluşmasında etkilidir ancak bu bağlantılar zorunlu olarak kurulmamıştır (Kahraman Güloğlu ve Yılmaz, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü Uluslararası Yeti Yitimi, Engellilik ve Özürlülük Sınıflandırması (ICIDH) (1980)'nda Nagi'nin Engellilik Modelinden yararlanarak engelliliğin kavramsallığına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda ICIDH'ye göre bireyin içinde anormal bir şeyin meydana geldiği, meydana gelen bu anormalliği birisinin fark ettiği, bu anormalliğe bağlı olarak bireyin performans ve davranışında değişiklik olabileceği ve

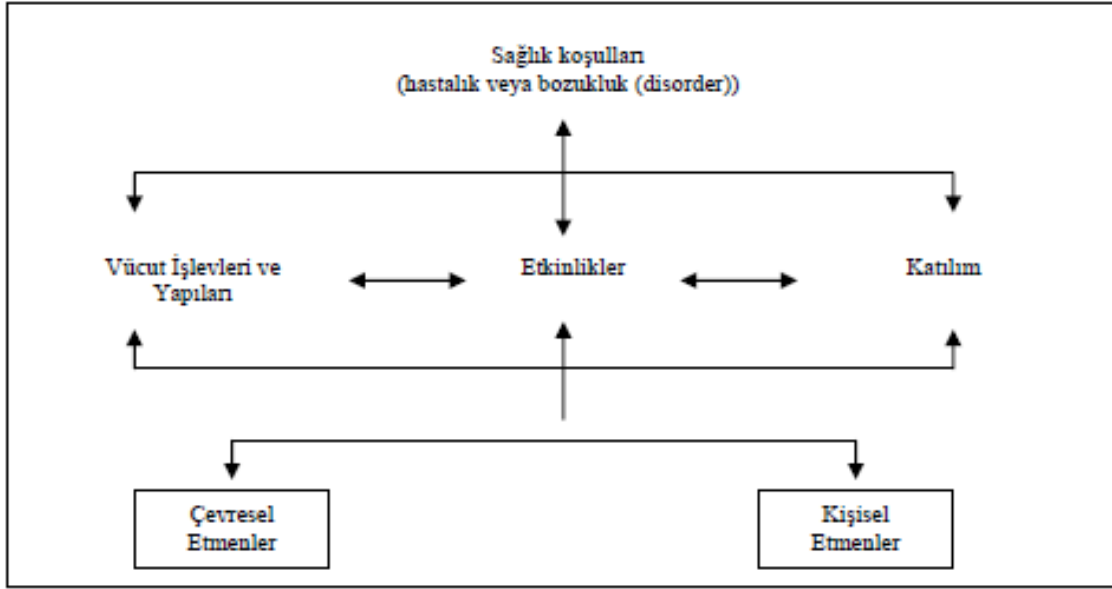
bireyin kendisindeki değişimleri fark etmesinin diğer bireylerle kıyaslandığında dezavantaj yaratması yeti yitimi, engellilik ve özürlülük kavramlarının oluşmasını sağlamaktadır.

Şekil 2. Uluslararası yeti yitimi, engellilik ve özürlülük şeması (ICIDH).

(WHO, 1980)

ICIDH'nin kavramsal şemasının engelliliği yeti yitimi üzerinden engelli bireylerin toplumsal dezavantajlarının görünür kılınması, yeti yitimine bağlı olarak tıbbi tedaviye odaklanması, engelliliği yeti yitimi üzerinden bireyselleştirilmesi gibi sebepler eleştirilmesine yol açarak olarak kapsayıcılığı hakkında soruların oluşmasına yol açmıştır (Thomas, 2011; Kahraman Güloğlu, 2021). Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü ICIDH'nin kavramsal şemasını revize ederek 2011 yılında Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması (ICF) ilan etmiştir. Bu yeni düzenlemeyle engellilik kavramı yerine engellenme (disablement) kavramı kullanılarak faaliyetlerdeki sınırlanmalara odaklanılmıştır. Aynı zamanda özürlülük (handicap) kavramının kaldırıldığı, fizyolojik, psikolojik ya da anatomik yapı, işlev kaybı anlamında yeti yitimi kavramının ise kullanılmaya devam ettiği görülmektedir (Thomas, 2011).

Şekil 3. İşlevsellik, yeti yitimi ve sağlığın uluslararası sınıflandırması (ICF).

(WHO, 2001)

Sağlık ve sağlıkla ilgili yorumların ortak, standart bir dil ve çerçeve üzerinden tanımlanması, ülkelere sağlıkla ilgili veri elde etme ve veri karşılaştırma imkânı sunması, toplumsal yaşamın bütün alanlarındaki katılımı etkileyenleri ortaya koymak ve toplamak açısından ICF önemli bir yere sahiptir (Kahraman Güloğlu, 2021).

Son olarak ve çalışmamızda da engellilik kavramının temelini oluşturan 2008 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (BM EHİS) engellilik tanımını incelemek gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (2008), engelli bireylerin topluma tam ve etkin katılımını esas alan erişebilirlik, istihdama katılma, eğitim hakkı, mülk edinme, sağlık hizmetlerinden faydalanma, adalete erişim gibi temel koşulların sağlanmasını ve bu koşulların gerçekleştirilmesini zorunlu tutmaktadır. Palmer ve Harley (2011), sivil toplum örgütlerinin insan haklarını temel alan bu sözleşmeye aktif olarak katıldıklarını belirterek Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin engelliğin yeni bir paradigması olarak engelliliğe dair oluşumlar ve kararlara engelli bireylerin kendisi ve/veya ailelerinin aktif olarak dâhil olmalarına dayanan

bir anlayış çerçevesinde oluşturulduğunu belirtmişlerdir (Kahraman Güloğlu ve Yıldız, 2020).

Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (2008), ayrımcılık yapılmaması ve eşitlik sağlanması, engelli kadınlar ve çocuklar hakkında özel tedbirlerin alınması, engelliliğe dair bilincin artırılması, risk durumlarında engelli bireyleri korumaya yönelik tedbirlerin alınması, yasa önünde eşitlik, kişi özgürlüğü, erişilebilirliğin sağlanması, adalete erişim, işkenceye, insanlık dışı muameleye maruz kalma, sağlık imkânlarından faydalanma, düşünce ve seyahat özgürlüğü, bilgiye erişim, özel ve aile hayatına saygı, eğitime katılma, istihdama katılma, yeterli yaşam standardına sahip olma ve sosyal korunma, siyasal yaşama, kültürel aktivitelere, spora katılım gibi temalar içermesi engelliliğe dair toplumsal yaşama katılımın insan hakları temelli bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir.

Howards, Brehm ve Nagi (1980), bir toplumun engellilik tanımının o toplumun engellilerle ilgili yürütülecek o sosyal politikalara tesir ettiğini belirtmişlerdir. Onlara göre bir toplumda engellilik bireyin çalışmasını engelleyen sağlık koşulları üzerinden tanımlanıyorsa; kamu politikasının engelli bireylere gelir yardımları şeklinde oluşabileceğini, mesleki rehabilitasyonla işe geri dönülebileceğini ancak temel vurgunun para yardımı üzerinden gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir. Başka bir bakış açısıyla ele aldıklarında ise engelliliği sınırlı iş piyasası ve bireysel kapasitenin birleşimi olarak tanımlanıyorsa kamu politikasının sağlık koşullarından ziyade istihdama geri dönene kadar geçici gelir sürdürme yardımına odaklanacağını da belirtmişlerdir. Engellilik politikasında tıbbi, ekonomik ve sosyo-politik olmak üzere üç tanımı olduğuna değinen Hahn (1996), sosyo-politik tanımın giderek önem kazandığını; yapılandırılmış sosyal çevrenin engelli vatandaşların ihtiyaçlarına ve arzularına yanıt verecek şekilde ayarlanamamasının dikkate alınmasını gerektiğini ifade etmiştir (Kahraman Güloğlu, 2021). Tüm bu ifadelerden hareketle engellilik çalışmamızda sosyo-politik bir anlamı beraberinde taşıyan, engelli bireylerin topluma tam ve eşit katılım sağladığı, bedensel farklılıkların noksanlık olarak değerlendirilmediği ve insan hakları kıstaslarına uygunluk gösteren kavramsal bir çerçevede değerlendirilmektedir.

2.2. Kapitalizmin Ötekisi Engelli Bedenin Kuramsal Yolculuğu

Davis (2011), engelli bedeni tanımlayabilmek için norm kavramına yani normal bedene başvurmamız gerektiğini belirtmektedir. O'na göre engellilerle ilgili çalışmaların çoğunda engelli beden araştırma nesnesi olarak incelenmektedir. Davis (2011) bu duruma eleştirel yaklaşarak incelenmesi gereken problemin engelli bireyin kendisi olmadığını esas dikkat edilmesi gereken kısmın normalliğin engelli bireyi yaratacak şekilde inşa edilmesi olduğunu belirtir. Sanayileşme, on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyıl başlarında etkili olan ırk, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, milliyetçilik gibi kavramlarla ilgili söylemler ve eylemlerin sakatlayıcı toplumsal süreci oluşturduğunu ifade eden Davis için engelli beden, sonradan yaratılan bir kavram ve bu kavram toplum, sosyal yaşam, kültür ile normdan dışlanarak oluşturulmuştur.

Fransız istatistik uzmanı Quetelet, bir ülkedeki tüm insan özelliklerinin ortalamasını olarak oluşturduğunu belirttiği l'homme moyen yani ortalama insan kavramını yaratmıştır (Davis, 2011). Quetelet için ortalama insan, fiziksel ve ahlaki ortalamanın birleşimidir. Başka bir ifadeyle ortalama insan maddi dünyanın ortalama niteliği; toplumsal cinsiyetin ortalama niteliği, fiziksel özelliklerin ortalama niteliği gibi normatif, ölçülebilen, kusursuza yakın bir hesaplamanın ürünüdür. Bunun dışında kalanlar ise hem bedende çirkinliği hem ahlaki düşüklüğü ve aynı zamanda hastalığı ifade etmektedir. Bu durum insan bedenini tıbbi istatistik üzerinden tanımlayan bir normallik hegemonyasının oluşmasına neden olarak bedeni sağlamlık üzerinden inşa etmektedir (Davis, 2011). Bu sağlamlık inşası bireyleri; standart-standart olmayan, norm-norm dışı olarak görerek normal bedenin karşısında kendi ötekisini, benin eksik halini yaratmıştır. Böylece engelli beden kendi sakatlarını yaratan bir toplumun parçası haline gelmiştir. Normatif sağlamlık inşası kapitalist sistemin toplum, birey ve üretim ilişkilerinde yarattığı değişimle birlikte önemli bir gelişim göstererek diğerini ideal olan üzerinden tanımlamıştır.

Finkelstein'in tarihsel aşamalar üzerinden incelediği engellilik üretim biçimlerinin dönüşümünün etkisiyle şekillenmektedir. Sanayi devrimi öncesi tarım ve küçük ölçekli endüstriyel üretimin gerçekleştirildiği feodal toplumda engelli bireyler ev işlerinde, tarımda, küçük atölyelerde esnek koşullarda çalışarak iş gücüne ve gündelik yaşama katkı

sağlamışlardır. Feodal toplum tarımsal üretimin yoğun olarak gerçekleştirildiği, üretim araçları ve tekniklerinin daha basit ve kullanımının kolay olması bireylerin fiziki kapasitelerini ve yapabilirliklerini farklı biçimlerde uygulayabildikleri bir alanı oluşturmuştur. Talihsiz olarak görülen engelli bireyler feodal dönemin emek gücünün bireyselliğine bağlı çalışma koşullarında hem tarlada hem de zanaat alanında emeklerini sergileyerek toplumda üretime katkı sağlayan kişiler olarak nitelendirilmektedirler. Örneğin işitme engelli bireyler, görme yetilerini kullanarak öğrendikleri tarımsal faaliyetleri tek başlarına rahatlıkla yapabilmekte, görme engelli bireylerde dokunsal yeteneklere dayalı rutin işleri sesli uyarılar ve dokunarak kolayca gerçekleştirebiliyordu (Topliss, 1979). Böylece toprağa dayalı üretimin egemen olduğu feodal dönemde ailesiyle birlikte yaşamlarını idame ettiren engelli bireyler ev ekonomisine de katkı sunarak kolektif üretimde yer almaktadırlar (Davis, 2011; Okur ve Erdugan, 2010; Gleeson, 1999). Üretim sürecine yapabilirlikleri dâhilinde katılım sağlama ve işbirliğine dayalı tarımsal çalışma koşullarından bireysel yeteneklere dayanan ücretli emekçinin etrafında örgütlenen kent merkezli (Morris, 1991; Davis, 2011) endüstrileşmiş toplum sürecine geçiş ise feodal toplumun engelli bireylere sunduğu kolektif işgücüne katılımında değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur.

İş gücünün kullanımının evden fabrikaya kaydığı sanayileşme dönemini ise Finkelstein, ikinci aşama olarak tanımlamaktadır. Kapitalist toplum; fabrikaların yeni üretim yeri olduğu, iş yapabilirlik hızının artışa geçtiği, zaman çizelgeleri ve disiplinin bulunduğu, üretim normlarının değiştiği engelli bireylerin işgücü olarak çalışma hayatına katılmalarını sağlayan esnek çalışma yöntemlerinden uzaklaşıldığı yeni bir süreci içermektedir (Kızılaslan vd., 2016). Diğer bir ifadeyle endüstrileşme ve kapitalistleşme, üretimi hızlı ve sistematik hale dönüştüren, üretim gerçekleştirilirken yapılacak eylemlerin belirlendiği, sıralandığı ve süreklilik üzerine kurulu bir çalışma biçimini oluşturmuştur. Bu koşullar Quetelet'in değindiği ortalama insan (Davis, 2011) kavramının içini dolduran, bedensel farklılıkları dikkate almayan, bir makine temsilinde üretimin devamlılığının esas alındığı yeni bir süreci yani üretime katılamayan engelli bireylerin toplumdan ve kapitalist sistemden dışlandığı bir makro sistemin oluşmasına neden olmaktadır (Oliver, 2011; Yardımcı, 2015).

Marx (1992), endüstri devrimi öncesi küçük atölyelerdeki çalışma koşullarını işçinin üzerinde denetimi olmayan kazalardan dahi kar sağlamak üzerine kurulu olduğunu belirterek, engelli bireylerin bu sisteme uyum sağlamasının zorluklarını dile getirmektedir. Kapitalist toplumsal ilişkiler, bireylerin mülkiyet karşısındaki konumları ve bu konumlara bağlı olarak sömürü ve egemenlik ilişkileriyle doğrudan ilintilidir. Bu sistemde üretimin hızına yetişemeyenler istenmeyen bireyler olarak tanımlanırken insanoğlu da kendi ürettiği ürünün bir parçası haline gelmiştir (Davis, 2011). Sermaye birikimi, çoklu ve hızlı üretim süreci toplumsal ilişkileri de birer meta haline getirmiş; Marx'ın (1992) ifadesiyle toprak, para ve emek gücünün meta haline gelmesine yol açmıştır.

Kırsaldan kentlere geçişin artması, iş saatlerindeki değişiklik, üretimin yapıldığı atölyelerden büyük mekânlara geçilmesi, işçi emeğinin verimlilik üzerinden ölçülmesi engelli bireyleri hem çalışma hayatından hem de kent merkezlerinin dışında kalmasına neden olmuştur. Engelli bireylerin dâhil olmakta zorlandıkları yeni çalışma mekânları fabrika, maden ocakları, tersane, demir döküm atölyesi gibi bireyin fiziki gücünü ve yeteneklerini ön plana çıkaran yerlere dönüşmüş ve bu durum engelli bireylerle çalışamayan kesimlerin ev içine ya da yeni kapatma kurumlarına mahkûm kalmalarına yol açmaktadır (Demircioğlu, 2010). Kurumlar, kapitalizmin çalışma hayatında yarattığı değişiklikler, toplumsal ilişkiler ve davranışlarda da dönüşümlere neden olmuş ve değişimlerden de aile yapısı önemli ölçüde etkilenmiştir. İşgücüne katılamayan bireylerin sayısının artması, nüfustaki artış toplumsal düzende sorunlar oluşmasına neden olmuş ve geleneksel toplumsal ilişkilerin sekteye uğramasına yol açmıştır. Geleneksel aile bağlarındaki çözülme ve fazla birey sayısı mekanik çalışma hayatına uyum sağlamakta zorlanan aile bireylerinin evde kalan üyelerinden vazgeçmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Bu noktada karşımıza feodal toplumlarda da görülen ancak kapitalizmin etkinliğini arttırması ile toplumsal denetimin temel öğelerinden biri haline gelen kurumlar çıkmaktadır.

Gleeson (2011), feodal meslek ve çalışma alanlarının sanayi kapitalizminin istihdam olanaklarına kıyasla engelli bireyler için daha kapsayıcı olduğunu belirtirken feodal toplumlarda engelli bireylere yönelik ayrımcılığın oldukça az görüldüğüne dikkat çekmektedir. El zanaatlarında çalışan engelli bireylerin sayısı, mekanik ve standart çalışma

biçimini benimsemiş kapitalist fabrikalardan daha fazla bulunmaktaydı. Bu dönemde engelli bireyler için çalışma alanları sokak satıcılığı, bekçilik, ev temizliği, kapıcılık, eğlence işleri gibi feodalist dönemin istihdam olanaklarının oldukça azını kapsayan işlerden oluşmaktaydı. Kapitalist üretim, engelli bireyin emeğini teknik-mekânsal biçimlerde gerçekleştiren üretim türlerine ağırlık vererek değersizleştirmektedir. Fordist ve Taylorist iş yöntemlerine yönelerek çalışan bireyi normal/sağlam/tam-eksik/yeti yitimli/engelli birey ayrımında ele almayı dayatan bir toplumsal inşasının oluşmasında etkili olmakta böylece çalışan, belirli bir üretkenliğe ve sosyal role sahip olan bireyler toplumda kabul gören ve tercih edilen bireyler olmaktadır (Değirmencioğlu, 2010; Kızılkaya, 2016).

Kapitalist üretim ilişkileri, sanayi toplumunun sınıfsal yapısını üreten/çalışan beden üzerinden inşa etmesi, ev-iş yerinin birbirinden ayrılması iktidarın normların dışındakiler olarak kurumsallaştırdığı engelli bireylerin toplumdaki yerini yeni mekânlarda iskân edilmelerine neden olmuştur. Kapitalizmin yükselişe geçmesiyle birlikte engelliliğin bireylerin çalışma temelli ya da ihtiyaç temelli paylaşım sisteminde olmalarını sağlayan bir sınır kategorisi haline gelmelerini (Stone, 1984; Kızılaslan, vd. 2016). Foucault (2011) iktidarın bireyi sınıflandırarak, iktidarın kendi bireyselliğini belirlediği, kendi kimliğinde anlamlandırdığı ve diğerlerinin de bireyi tanımlamaları gereken bir hakikat yasası dayatarak gündelik yaşama müdahale etmesiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Kapitalizmin feodal dönemdeki emeği ve toplumsal ilişkileri dönüştüren yeni üretim ilişkileri, iş gücüne katılımı az olan engelli emeğinin önemini ortadan kalkmasına neden olmuştur. Manifaktür zanaatkar bu süreçte emeğine yabancılaşmış, ustalıkla yapılan işlerin ücretli hale gelmesi engelli bireyin yetene ile gerçekleştirdiği çalışma alanlarından uzak kalmasına yol açmıştır. Diğer yandan yirminci yüzyılın kapitalizminde sermayenin ve arzın giderek artması nedeniyle alt sınıfın bir parçası olarak görülen engelli birey, diğer dezavantajlı kesimlerle birlikte üretim sistemine dâhil edilmeye çalışılmıştır (Değirmencioğlu, 2010). Barnes (1998) işin, toplumun bireyleri statü, sınıf ve etki açısından bireyleri kategorize etmesi, elde edilen gelirin yanı sıra bireyin kimlik, sosyal ilişkilere dâhil olma, öz saygı, becerilerin geliştirilmesi gibi alanlarda etkili olduğunu belirtirken Oliver (1998) ise ekonomi-politiğe göre kapitalist sistemin toplumsal ilişkileri tarafından üretilen

olgular olduğunu ve bu olgulardan olan sakatlığın/engelliliğinde kapitalizmin ekonomik ve sosyal ilişkiler ağında üretildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle engellilik, emek piyasasındaki ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların giderilmesindeki çalışma koşullarındaki değişiklikler ve gereklilikler nedeniyle ekonomik bir sorun olarak üretilmektedir.

Kapitalizmin etkisiyle toplumun üretim süreçlerine bağlı olarak dönüşmesi, engelli bireylerin feodal sistemdeki aile ve toplum arasında kurduğu sosyal ilişkilerin yalnızca aileye indirildiği bir toplumsal yapının oluşmasına neden olmaktadır. Sanayi ve fabrikalarda çalışan bireylerin kent merkezilerine göç etmesi kentsel nüfus yoğunluğunun artmasına neden olarak yeni toplumsal denetim merkezlerine ihtiyaç duyulmasını yol açmaktadır. Ev- iş arasındaki dengenin değişmesi, işçi sınıfı ailelerinin yeni toplumsal düzene uyum sağlaması veya yeni toplumsal düzenin baskısıyla baş etmeye çalışması engelli bakımı ve aile arasındaki ilişkinin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Bu durum yaşlılar, hastalar ve engellilerin bakımında yer alan ailenin birbirinden kopmasına, engelli bireyin kapatılmasına neden olan kurumların oluşmasına neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle kapitalist süreç engelli bireyi aile içine ya da kurumlara kapatmakta, toplumdan uzaklaştırmakta, işe yaramaz olarak damgalayarak dışlamaktadır (Oliver, 2011).

Bauman (2001) sağlıklı bedeni okul, kışla, fabrika gibi kurumlarda disipline edici eğitimlerden geçerek şekillenen, askerlik yapabilen, fabrikada çalışma hızı ve gücüne sahip olan bu kurumlarsa uyum sağlanabilen üretici-asker bedeni olarak tanımlamaktadır. Bauman (2001), bedenin toplumsal uygunluğu, bireyin fiziki güç ve beceriye sahip olması ile ilişkilidir. Bu durum askeri kışla ve fabrikadaki çalışma ve yaşam şartlarının gerektirdiği bedensel egzersizlerin gerçekleştirilmesiyle oluşan sağlıklı ve normal bedenin bir ölçüt haline gelmesiyle oluşmaktadır. Modern beden olarak tanımladığı bu yeni beden biçimi Bauman'a göre kapitalist üretim biçimlerinin etrafında şekillenmekte, bedenin yapması gereken ise dışarıdan gelen uyarıları doğru biçimde anlayarak tepki göstermesidir. Böylece birey sağlık olarak tanımlanan bu yetiye sahip olarak kendisini yetisiz olan engelli/hasta/eksik bireyin karşısında konumlayabilecektir (Kızılkaya, 2016).

Bedenin hem üretici hem de tabi kılınmış bir beden olması onu iktidar için kullanılacak bir güce dönüştürür ki bu bireylerin birer teknik niteliğinde işlev görmesine yol açmaktadır. Böylece Foucault'un (2011) da belirttiği gibi sanayi toplumunda iktidarı elinde bulunduranlar tarafından iş gücüne katkı sağlayamadıkları için işe yaramayanlar olarak sınıflandırılan hastalar, deliler, aylaklar, engelliler ve yaşlılar kurumlara kapatılması gerekenlerdir. Diğer yandan işgücüne artan talep engelli bireylerin sistemdeki çalışır bir mekanik parça haline gelmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada kapitalizm, ürettiği nesnelere gibi engelliliği de üreten engellilik endüstrisine ihtiyaç duyarak anormal olan ötekileri normalleştirme ve sisteme dâhil etmek için doktor, hemşire, terapistler, sosyal çalışmacılar gibi çok sayıda uzmanın bulunduğu devlet hastaneleri, özel merkezler, hayırsever ve gönüllü kuruluşların dâhil olduğu tıp sektörünü meydana getirmiştir (Barnes, 2003).

Ekonomik yapıdaki bu dönüşüm süreci engelli bireyin tıbbi bir unsur olarak görülmesine yol açarak dikotomik bir bağlamda değerlendirilmesine neden olmuştur. Kapitalist sistemin mekanik üretim anlayışı bireyi normal /anormal, üretken/tüketen, güçlü/zayıf, sağlam/sakat dikotomileri ile değerlendirirken aynı zamanda bedeninin tedavi edilebilir veya normalleştirilebilir olduğunu varsayarak medikal bir tedavi/rehabilitasyon sürecinin doğmasına da neden olmuştur. Engelli beden artık normal olana tıbbi yöntemlere dönüştürülebilen, normallik ideolojisinin bir ürünüdür. Engelli bireyin medikal bir ürün olarak değerlendirildiği bu dönem ise medikal model olarak ifade edilmektedir.

Medikal model iki temel varsayım üzerinden şekillenmektedir. İlk olarak engelli bireyin bedensel, zihinsel ya da farklı nedenlerle oluşan problematik unsurları bireyin kendisinden kaynaklanmaktadır yani sorun engelli bireyin bedenine aittir. Diğer unsur ise engelliliğin oluşum nedenlerinin ve bunların nasıl düzeltilebileceğinin anlaşılmasıdır. Engelliliği patolojik bağlamda değerlendiren medikal tıbbi model, engelli bireye profesyonel tedavi yöntemlerini zorunlu kılarak tıbbi tedavi ve bakım olanaklarının artırılması, geliştirilmesine önem vermektedir. Medikal tıbbi model için engelli birey hasta rolünde, sorunlarının temel kaynağı aile ya da kurumlar değil bireyin kendisidir. Bu bağlamda bireysel bir sorun olan engellilik, engelli bireyin kapasitesinin farkına vararak hastalığına

uygun iyileştirme yöntemlerini kabul ederek tedavi olmasıyla düzelerek normal/ üretken insan haline gelebilecektir (Wright, 1983; Oliver, 1990; Oliver; 1996, Finkelstein, 1998; Barnes, 1998, Burcu, 2015).

Medikal modelin engelli bireyi hasta rolüyle konumlandırması onları vatandaş olmaktan çıkararak bakım alıcıları olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur. Doktor-hasta ilişkisinde güç engelli bireyi normalleştirecek olan doktor ve sağlık kurumlarındadır. Medikal uzmanların tedavi yöntemleri ve teşhis sistemleri nesnel, standartlaştırılmış ve güvenilir kabul edilmesi engelli bireyi pasifize bir nesneye dönüştürmektedir (Smart ve Smart, 2006). Bu durum engelli bireyin kendi bedeni ve yaşamı üzerindeki karar hakkını ailesine ve ailesinin başvurmuş olduğu medikal yapıya yöneltmektedir. Artık engelli birey madun, pasif ve kurtarılmayı bekleyen kurban pozisyonunda yer almaktadır (Parsons, 1951; Samav ve Gül, 2021).

Medikal tıbbi modelin engelli bireyi eksik, pasif ve hasta olarak tanımlarken bedensel bütünlüğü tam, kapitalist sistemin işleyen çarklarından biri olan ve hizmet sunan uzmanları normal ve aktif özneler olarak tanımlaması 1968 ve sonrasında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde engelli hakları hareketinin doğmasına yol açmıştır. Engelli hakları hareketi Shakespeare, Oliver, Finkelstein, Braddock, Paris ve Barton gibi önemli engelli sosyal bilimcilerin medikal tıbbi modeli eleştirmesiyle ve sorunun engelli bedenin kendisinden kaynaklanmadığını açıklamalarıyla başlamıştır. Engelliliğin ilahi cezalandırma, ahlaki kusur, patolojik sorun, rehabilite edilerek normalleştirilmesi gereken bir unsur olmadığına vurgu yapan engelli hakları hareketi, toplumsal baskı, kültürel söylem ve çevresel engellerin önemini vurgulayarak engelliliği bir sosyal engellenme olarak tanımlamışlardır (Finkelstein, 1980; Oliver, 1990; Shakespeare, 2011). Bu durum toplumdan yatılmış kurumlar yerine yeti yitimi olan bireylerin topluma katılımını mümkün hale getirme ve bedenleri ile yaşamları üzerinde tam denetim hakkına sahip olmak üzere fırsatlar sağlamak amaçlarını taşıyan engelli hakları hareketinin en etkili örgütlerinden Union of the Physically Impaired Against Segregation (UPIAS- Fiziksel Engellilere Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Birliği)'nin kurulmasını sağlamıştır (Aydın, 2013). Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan bedensel engelli bireylerin eğitimdeki eşitsizlikler, çalışma olanaklarındaki ayrımcılıklar, sosyal ve

fiziksel şartların yetersiz olması nedeniyle hak arayışına girmeleri engelli aktivistliğin oluşmasında ve engelli bireylerin taleplerinin yüksek sesle dile getirilmesinde etkili olmuştur (Zastrow, 2013; Yardımcı, 2015; Aköğretmen, 2023).

Engelliliğin sadece tıbbi bir olgu olarak tanımlanamayacağını belirten İngiliz aktivistler ise engelliliği toplumsal bir baskı olarak tanımlamışlardır. Devletin toplum temelli hizmetler sunması, eğitim, sağlık, ulaşım, konut ve istihdam gibi alanlarda eşit fırsatlar oluşturulması gerektiğini belirten İngiliz aktivistler engelli bireylere dayatılan işsizlik, kötü koşullarda çalışma, yoksulluk ve yoksunluk, iş gücü piyasasındaki ayrımcılığa karşı örgütlenilmesi ve hak taleplerinde bulunulması gerektiğini ifade etmişlerdir (Thomas, 2011; Taşçı, 2018; Aköğretmen, 2023). İngiltere'deki ilk engelli hareketi olan UPIAS, kurulma amaçlarını engelli bireylerin toplumdan yalıtılmış kurumlarda hayatlarını sürdürmeleri yerine topluma katılım sağlama, istihdamda aktif ve üretken olarak yer alma, yaşamları üzerinde denetim sahibi olabilmeleri için fırsatlar yaratmak ve bağımsız olarak yaşamak olarak ifade etmektedir (Thomas, 2011; Shakespeare, 2011; Aköğretmen, 2023).

Engelli bireylerin toplumdan dışlanarak iş gücüne katılımından uzaklaştırılmalarına karşılık oluşturulan UPIAS engelli bireyleri ezilen bir grup olarak tanımlayarak sosyal engellere dikkat çektikleri bir manifesto yayınlamışlardır. Sosyal model, bedensel ve zihinsel farklılıkları insan doğasının bir parçası olarak görerek bir zenginlik olarak tanımlamaktadır. Toplumsal yaşama katılımında bedensel ve zihinsel eksikliklerin yanı sıra engelli olmayan diğerlerinin yarattığı politik, ekonomik, sosyo-kültürel, pedagojik ve sosyo-bilişsel engeller olduğunu belirten sosyal model, engelli bireylerin karşılaştıkları sorunları toplumsal baskı, dışlanma ve ayrımcılık olduğunu ifade etmektedir (Thomas, 2011; Oliver, 1998; Samav ve Gül, 2021). Medikal görüşlere göre oluşturulan kurumların egemenliğine karşı çıkan sosyal modele göre engellilik, hayırseverlik ya da engellilik deneyimine sahip olmayan bireylerin oluşturdukları kurumların ürettikleri çözümlerle bir sonuca varamaz. Önemli olan engelli bireyler tarafından yönetilen, denetlenen örgütler ve hizmetlerin varlığıdır (Shakespeare, 2011; Açıkgöz ve Özil, 2023).

Sosyal model, engelli bireylerin ekonomik, sosyal ve politik alanlarda diğer bireylerle eşit toplumsal koşullarda yer alabilmesi için devletin sorumlulukları bulunduğunu bir diğer ifadeyle devletin eşitlik ilkesi bağlamında ekonomik ve sosyal hakları sağlamakla yükümlüdür. Bu bağlamda süreklilik, nitelikli hizmet ve eşitlik önem kazanmaktadır. Engelli bireylerin çalışma ve sosyal güvenlik hakkına sahip olması, kaliteli sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanma, erişilebilir olanaklara ve fiziksel çevreye sahip olma, çalışamamasına neden olan durumlarda ekonomik olarak desteklenmesi, ergonomik konut ve binaların yapımı, örgün ve özel eğitim olanaklarından yararlanma gibi devlet tarafından güvence altına alınması gereken haklara dikkat çeken sosyal model, engelli bireylerin politik düzlemde hak arayışında bulunmalarını bireysel ve toplumsal olarak kolektif bilince sahip olarak sosyal yaşamda özgürce yer edinebilmesinin önemini vurgulamaktadır (Okur ve Erdugan, 2010).

Kapitalizmin evrimleşerek sosyalleşmiş bir kapitalist sisteme dönüştüren yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan sosyal model, dönemin işçi sınıfı ve kadın hareketlerine eklenerek politik düzlemde bedensel engeller değil toplumsal engeller sloganıyla varlık göstermeye çalışmıştır. Sosyal model için önemli olan kısıtlayıcı çevrenin yeti yitimi olan bireyleri dikkate alarak biyopsikososyal bir toplum ve çevre düzenlemesinin yapılmasıdır. Bu noktada engelli hakları hareketi bir hak arama çabasının yanı sıra siyasal, ekonomik ve kültürel bilinçlenmeleri sağlayan, kitlesel bir engellilik kimliğinin oluşmasında ve bu kimliğin farkındalık kazanmasında büyük bir öneme sahiptir (Imrie, 2012; Kızılaslan vd., 2016). Sosyal model ve savunucuları engelliliği farklılıkların zengin bir ifadesi olarak nitelerken aynı zamanda engelliliği farklı perspektiflerden incelemenin de önünü açmışlardır.

2.3. Sosyolojik Bağlamda Engellilik Yaklaşımları

2.2.1. Çatışmacı Yaklaşım

Çatışmacı yaklaşım toplumu ırk, cinsiyet, yaş, sınıf gibi alanlar arasında eşitsizliğin yaşandığı bir çatışma ortamı olarak tanımlamakta ve bireylerin özünde iyi varlıklar olarak değerlendirmelerine rağmen toplumun ekonomik yapısı, kaynak kullanımını ve güç ilişkileri

çerçevesinde engellendiklerini ifade etmektedir. Güç odakları ve çatışan çıkarlar, kaynaklara erişimde, hak ve fırsatların ediniminde bireyler ve kurumlar arası farklılıklara, eşitsizliklere ve çatışmalara yol açmaktadır (Burcu, 2015). Bu durum toplumsal fırsatlara katılımda zorluklar yaşayan engelli bireylerin derinleşmiş yoksulluğa, yoksunluğa ve yalnızlığa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Çatışmacı yaklaşımda engellilik, yapı ve kurumsal engellemeler, güç birliktelikleri, kaynaklar ve eşitsizlikler üzerinden tartışılmaktadır.

Finkelstein (akt. Barnes, 1998) engelliliği, Batı endüstriyel toplumunun gelişim sürecinin bir sonucu olarak görerek materyalist bir yaklaşımla engellilik tarihini üç aşamada incelemektedir. İlk aşama Avrupa'nın endüstrileşme süreci öncesi olan feodal dönemdir. Feodal dönemde ekonomik etkinlikler ilkel sözleşmeler, basit ev aletleri ve ev tipi endüstrilerin kullanıldığı küçük ölçekli ekonomi tarzını içermektedir. Bu dönemde bedensel farklılıklar fark etmeksizin her türden insana gereksinim duyulduğu için engelli bireyler üretim sürecinde aktif olarak yer almaktadırlar. On dokuzuncu yüzyılı kapsayan ikinci aşama, buhar gücünün bulunmasıyla tarımdan makineleşmeye geçilen, fabrikaların kurulduğu endüstrileşme sürecidir ve bu dönem hızlı üretim sistemine uyum sağlamakta zorlanan ya da uyum sağlayamayan, fabrika sistemine dayalı çalışma koşullarına uygun olmayan başta engelli bireyler olmak üzere bu tanımlamada yer alan bireyler, sistem dışındakiler olarak görülerek istihdam alanından uzaklaştırılmışlardır. Bu dışarıda bırakılma sürecinde engelli bireylerin endüstrileşme döneminin yavaşlatıcıları olarak görülmeleri, iş alanının dışına itilmeleri, birçok kurum tarafından ekonomik ve sosyal aktivitelere katılma ve bu aktiviteleri sürdürmede engellemelerle karşılaşmalarına yol açmıştır.

Üçüncü dönem geniş çapta üretim yapan fabrikaların yaygınlaşarak yoğun üretime geçtikleri dönemdir. Engelli bireyler fordist sistemin seri bandına ait makineleri kullanmakta sorun yaşamaları ekonomik aktivitelere katılmalarının önüne geçmiştir. Endüstriyel dönem üretim araçları, binalar, toplu taşıma araçları, işyerleri gibi birçok unsurun normal beden üzerinden tasarlandığı, normal bedenin ise tam vücut bütünlüğü olarak ifade edildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Finkelstein vd., 1993; Finkelstein, 1998; Burcu, 2015; Samav ve Gül, 2021). Engelliliği kapitalist Batı toplumlarının birçok alanda ilerleme

göstermesiyle oluşan bir paradoks olarak gören Finkelstein (1980)'a göre engellilik toplum tarafından bastırılmış, işlevsiz bırakılmış, diğerlerine bağımlı kılınan bireylerin kişisel bir trajedisi olarak görülmektedir. Bu bağlamda engelli birey, üretime katkı sağlayan sağlam bedenine karşısına inşa edilen, toplumsal dışlanma ve ayrımcılığa uğrayan bir topluluk üyesidir.

Engelliliği Marksist bir çözümleme içerisinde tartışmak için verili bir toplumsal yapıda tarihsel koşulların gerekliliklerinin nasıl karşılandığı sorusunu ele almak gerekmektedir. Engels (1971), üretim anında ve sonrasında oluşan ürünlerin değiş tokuş yani mübadele edilmesinin toplumsal düzenin ana unsuru olduğunu belirterek tarihteki her bir toplumun da bu ürünlerin paylaşımının ve bu paylaşımın birlikte meydana gelen sınıflar ve katmanlar şeklindeki sosyal bölünmenin ürünlerin üretim biçimine ve ürünlerin mübadelesinin gerçekleşme sürecine bağlı olduğunu ifade ederek bu durumu maddeci görüş üzerinden açıklamaktadır. Böylece toplumdaki değişimler ve politik dönüşümlerin son basamaktaki nedenleri üretim ve değiş tokuş biçiminde gerçekleşen değişikliklerde aranmalıdır (Vural, 2019). Bu bağlamda Marksizm toplumu ekonomi üzerine inşa eden sistemler üzerine kurulu, üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki mücadeleyi esas alan, üretim ilişkilerinin sosyal sınıflar ve eşitsizlikleri yaratması diğer bir ifadeyle ekonomik mücadelenin toplumsal yapıyı dönüştürmekte olduğu, bu dönüşüm sırasında üretime katılım sağlayamayanların normal olmanın baskısı altında yeni bir kültürel kimlik inşası arayışında ve kendilerine atfedilen kimlik ile çatışma içerisinde oldukları bir süreci yaratmaktadır.

Engels, fabrika koşullarının tek bir sınıfa hizmet ettiğini belirterek, üretim araçlarına sahip burjuva sınıfının koşulları hızlı, sistematik ve insan bedenini makine olarak gören nesne yaratım sürecinin proletarya sınıfındaki birçok işçinin bedensel deformasyona uğramasına yol açtığını belirterek bu durumun dışladıkları engelli bireylere yeni üyeler yaratarak engelli sınıfın oluşmasına neden olduğunu ifade etmektedir (Abberley, 2005; Samav ve Gül, 2021). Yine Engels, gözlemler ve araştırmalar sonucunda engelli bireylerin sayısındaki artış, uzun çalışma saatlerinin etkili olduğunu ve iş kazalarının da bireylerin uzuvlarının işlevselliğinde aksaklıklar yarattığını belirtmiştir.

Oliver (1990), engelli bireyleri Marksist sistemin yedek sanayi ordusunun yeni elemanları olarak tanımlayarak tıbbi yardım ve refah hizmetlerini engellilik üzerinde ele almaktadır. Özellikle ileri sanayi toplumlarının gelişen teknolojiyle ve tıbbi hizmetlerle birlikte engelli bireylerin rehabilite edilerek normal bireyler haline getirilip üretime katkı sağlamalarını beklediklerini ifade etmektedir. Kapitalist sürecin engelli bireylerin tedavi edilmesi ve iyileştirilmesi gereken bireyler olarak gördüğünü belirten Oliver (2011), bu dönemde sağlık hizmetlerinde ve rehabilitasyon uygulamalarında gelişmeler yaşandığını ifade etmektedir. Devlet organları, bireylerin engelli olup olmadıklarını belirlemeleri için uzman kişileri görevlendirmiş, sağlıklı ve normal olma olasılığı görülen engelli bireyler ise topluma ve ekonomiye kazandırma işlevini üstlenmişlerdir. Bu şartları taşımayan, normal ve sağlıklı olma olasılığı olmayan diğer engelli bireyler ise aile kurumuna ya da özel kapalı alanlara bırakılarak oradaki kişi ve uzmanların sorumluluğuna bırakılmışlardır. Bu dönem kurumlar, uzmanlaşma, rehabilitasyon ve tıp biliminin gelişmesine ve yaygınlaşma neden olarak normal ve sağlam olarak tanımlanan bireylerin engelli bireyler karşısında üstün olarak tanımlandığı, engelli bireylerin aksine kamusal alanda ve özel alanda aktif yer aldığı bir süreç yaşamalarını sağlamıştır (Samav ve Gül, 2021; Bezmez vd., 2011).

Görünen o ki sağlam -erkek- bedeni üzerine inşa edilen kapitalist üretim süreci aslında bedeni tanımayan, güç sahiplerinin üretim nesnesine ulaşmak için bireyi sonsuz bir döngüde zorlayan, işgücüne katılımın toplumsal eşitsizlikler nedeniyle süreklilik arz ettiği bu dönemde bedenin değiştirilebilir bir makine parçası olarak görülmesi üretim sisteminden uzaklaştırılan ve toplumda değer görmeyen yeni engelli bireylerin sayısının artmasına neden olmuştur. Bu süreç bir sonraki aşamada hem engelli bireylerin kendi varlık alanlarının ve istihdamda aktif yer alma isteklerinin politik bağlamda tartışılmasına hem de artan engelli nüfusun işgücüne katılımı azalttığı noktada üretim sisteminin tartışılmasına neden olacaktır. Ancak burada dikkat edilmelidir ki engelli hakları, işçi hakları ya da engelli işçi hakları proleter sistemin isteklerinin tamamını kapsayacak bir anlaşmanın kabulüyle gerçekleşmemiştir. Bu durum günümüzde de geçerli olmak üzere engelli hakları ve engelli çalışan hakları olarak toplum ve politika bağlamında tartışılmaya devam etmektedir.

2.3.2. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım

Toplumu birbirleriyle iç içe geçmiş rollerden oluşan bir ağ olarak tanımlayan ve toplumsal düzenin birbirleriyle semboller, işaretler, jestler, mimikler aracılığıyla iletişime geçerek ortak anlamları benimsemesi sonucu oluşan bir etkileşim süreci olarak gören sembolik etkileşimci yaklaşımda bireyler, kimliklerini etkileşimler ve ilişkiler esnasında inşa etmektedir. Bebeklik döneminden itibaren diğerleriyle kurulan ilişkiler ve geri bildirimler bireyin kimliğini, benlik algısını belirlemekte ve şekillendirmektedir. Bir başka ifadeyle başkalarının hakkımızdaki düşünceleri kim olduğumuza yön veren, belirleyen ve sınırlandıran iletişim ve etkileşim ağlarından oluşmaktadır (Jamrozik ve Nocella, 1998; Burcu, 2015). Toplumsal bir aktör olan birey, dâhil olduğu mikro toplumsal süreçlerle davranışlarını şekillendirirken bu etkileşim sürecinde meydana gelen anlam ve semboller bireyler tarafından yorumlanmakta, böylece birey davranış ve edim oluşturmaktadır. Bu durum bireylerin toplumsal yapıya aktif olarak katılımlarını, mevcut yapıyı belirlemelerini, beklenen rol ve davranışlara direnme ve bu davranışları değiştirme de aktif rol alan özne haline gelmelerine yol açmaktadır (Gökulu, 2019). Engelli bireylerin toplumdaki standartlaşmış rol kalıplarına uyum sağlayamaması ve bu rollerin dışında kalması engelli bireylerin kendilerini toplumdan soyutlanmış, birey-engelli birey ikililiğinde sosyal ilişkilerin kurulduğu ya da kurulmaya çalışıldığı bir toplumsal düzende engelli bireyin kendisini diğerlerinden farklı, eksik ve değersiz hissetmesine neden olarak engelli kimliğini istenilmeyen ve uyum sağlayamayan birey üzerinden oluşmasına neden olmaktadır.

Cooley'e göre toplum, benliğin oluşum sürecinde diğerleriyle kurduğu ilişkiler sonucunda sahip olduğu düşüncelere bağlı olarak oluşan bir algıdır. O'na göre bireyin çocukluktan itibaren benliği iki ana unsur üzerinde şekillenmektedir. İlk aşamada çocuk, toplumsal bir aktör olarak neleri gerçekleştirebileceğini fark ederek kendi potansiyelini keşfetmektedir. İkinci aşamada ise bireyler, diğerlerinin kendileri hakkındaki görüşlerini çözümlyerek davranışlarını şekillendirmektedirler. Böylece çocuk, kendi benliğini diğerlerinin hakkındaki görüşleri üzerinden tanımlar. Cooley, diğerlerinin kendimiz hakkındaki görüşlerinin bireyin davranış ve düşüncelerini belirlemesini ayna benlik kavramıyla açıklamaktadır. Birey, davranışlarını diğerlerine göre betimlemekte, anlamlandırmakta ve oluşturmaktadır. Üç aşamada meydana gelen ayna benlikte birey ilk

olarak kendisi hakkındaki düşüncelerini irdeler. Başkası bizi nasıl görüyor? Aile bireylerimiz, değer verdiğimiz arkadaşlarımız, sosyal çevremiz bizi nasıl tanımlıyor? İkinci aşamada birey, ilk aşamada sorduğu sorulardan hareket ederek bireyin kendisini tanımlama şekliyle aynı doğrultuda diğerleri tarafından değerlendirilip değerlendirilmediği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Son aşamada ise benlik gelişim göstererek diğerlerinin bireyi neden ve nasıl değerlendirdiğini sorgulayarak bu duruma uygun benlik geliştirilmektedir. Ayna benlik, olumlu bir değerlendirme gerçekleştirdi ise birey sahip olduğu eylemlere devam etmektedir (Delamater, 2003; Pascale, 2011; Özkalp, 2004; Gökulu, 2019). Diğer bir ifadeyle ayna benlik, diğerlerine nasıl görüldüğümüzü hayal ederek başlamakta, diğerlerinin görünümümüz hakkındaki görüşlerinin ne olması gerektiğine yönelik hayal kurarak ilerler ve son olarak kurulan hayaller sonucunda gurur duyma, küçük düşme gibi birbirinden farklı duygular geliştirilmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2017). Birey ve sosyal ilişkiler üzerinden toplumun yapısına göre engelliliği ele alan sembolik etkileşimcilik engelli bireyleri kimlik ve toplumsal unsurlar üzerinden ele almaktadır. Morris (1991), engellilik kimliğini özne ve diğerlerinin etkileşimiyle oluştuğunu belirterek engelliliğin kültürel betimlemesi veya kültürel resmedilmesinin söz konusu olduğunu ifade etmektedir (Samav ve Sallan Gül, 2021).

Mead (1972) ise sembolik etkileşimciliği tanımlarken ilişki kurduğumuz diğerlerini tanımlamadan bireyin kendisinin kim olduğuna yönelik farkındalık geliştiremeyeceğini belirtmektedir. Bu bağlamda bireyin bir benlik geliştirebilmesi gerekmektedir ki Mead bireyin kendisini bir benlik olarak ifade edebilmesine olanak sağlayan ben-olmayan imgesini genelleştirilmiş öteki olarak tanımlamaktadır. Benliğin oluşabilmesi için genel talepleri içselleştiren genelleştirilmiş öteki, diğerlerinin davranış ve düşüncelerini dikkate alarak oluşturduğu tutumlar sayesinde birey, benlik (self) ve kişisel kimlik/karakter kavramlarını bütünleştirerek bireyin davranışlarının farklı yönlerinin bir araya gelmesini sağlar. Böylece benlik, grup aidiyeti ve uyumluluğu sürdürmesini sağlayan rolleri içselleştirerek genelleştirilmiş ötekine karşılık kendi bir benlik olarak kurabilir. Bireyin genelleştirilmiş ötekine karşılık kendi benliğini kurması geçmiş, şimdi ve gelecekte kompozite ettiği genelleştirilmiş ötekini oluşturmasıyla gerçekleşir. Mead benlik (self) kavramını, yapının nesnel gerçekliliğin içselleşmesi ya da öznel bir yorumu olarak tasvir ederken, bireyin kendisine bir nesne olarak bakabilmesini sağlayan beni ve benliğin aktif olarak diğerlerinin

kendisine yönelik düşüncelerine tepki gösteren ben ayrımı üzerinden tanımlamaktadır. Ben (I), benliğin özgün boyutunu ifade ederken beni (me) ise bireyin içsel ve dışsal denetimini oluşturan diğerlerine yönelik nasıl davranılması gerektiğini belirleyen kanaat ve düşünceleri oluşturmaktadır (Gökulu, 2019). Bu bağlamda engelli birey, diğer engelli bireyler ve bu bireylerin engel durumları ile dâhil olduğu toplumdaki davranış biçimlerini dikkate alarak sosyal rollerini yerine getirmektedir. Böylece farklı aktörler arasında örgütlenmiş ve kalıplaşmış etkileşim ağları engelli bireyin kendisine yönelik farkındalığı ile birleşerek bir anlam dünyası yaratılmış olmaktadır. Ritzer (1990), toplumun herhangi bir durumu sapkın ya da sorunlu olarak etiketleyerek o davranışın bir problem haline getirildiğine dikkat çekerek toplumdaki güçlü grupların diğerleri üzerinde baskı kurarak toplumdaki sapkın olarak belirtilen grupların ayrımcılığa maruz kalmasına yol açabileceğini ya da sapkın olarak tanımlanan grupların bu adlandırma sonucunda oluşan etiketlemelere uygun davranış biçimlerini benimsenerek sapmanın artmasına neden olmaktadır (Burcu, 2015). Engelli bireyin toplumdaki diğerleri tarafından normalin dışında olarak tanımlanmaları gündelik yaşamlarında ayrımcılığa maruz kalmalarına yol açabileceği gibi engelli bireyin acıyan, işe yaramaz, eksik gibi etiketlemelerle karşılaştığı sosyal gruplarda kendisini bu söylemler üzerinden tanımlanmayı içselleştirerek toplumdaki uzaklaşmaları da söz konusudur.

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre, engelli bireylerin sosyal ağlar kurdukları engelli olmayan çoğunlukla karşılaştırıldığında dezavantajlı durumlarla iç içe yaşamaları nedeniyle zor koşullar altında toplumda var olmaya çalışmaları onların olumsuz kültürel tanımlamalar veya etiketlemelerle karşılaşmalarına neden olmaktadır. Toplumsal bakış açısını yansıyan etiketlemeler aynı zamanda resmi tanımlamalarla da kalıcılık kazanmaktadır. Engelliliğin yasal tanımı, engelli bireylerin karşılaştıkları problemleri ve çözüm yollarını, sosyal-ekonomik ve siyasal haklarını kapsayan politikaların oluşturulmasında engelliliğe yönelik kültürel tasvirler oluşan etiketlemelerin de pekişmesine neden olmaktadır (Burcu, 2015).

Goffman (2014), toplumsal yaşamda bireyler arasındaki etkileşimin yüz yüze ilişkiler aracılığıyla sağlandığını belirterek bedeni, bu tür bir iletişimdeki en önemli araç olarak görmektedir. Beden bireyin toplumsal statüsü, kişiliği hakkında bilgi veren önemli

sembol taşıyıcısı aynı zamanda da eylemi gerçekleştirendir. Birey, yaşam için belirlediği hedeflerini bedeni aracılığıyla somutlaştırarak, kendisini beden aracılığı ile ifade eder. Bu bağlamda birey, beden aracılığıyla kurduğu benlik ilişkisini diğerleriyle kurduğu iletişim ve etkileşim ile gerçekleştirmektedir (Goffman, 2014).

Goffman (2014), bireyi sosyal kategori içinde diğerlerinden ayıran, lekeli bir duruma indirgediğini ifade ettiği damga kuramında engelli bireylere yönelik bireysel, sosyolojik, kültürel ve psikolojik modellerden bahsetmektedir. Goffman (2014) damgalamayı bedensel kusurlar, baskı -doğalın dışında kalan tutkular, katı dini inançların yanı sıra alkol bağımlılığı, intihar eğilimi, psikolojik sorunlar, homoseksüellik- ve ırk, ulus, din gibi toplulukları tanımlayan unsurlar üzerinden açıklamaktadır. Bütün insanların sahip oldukları farklılıklarının birer damga potansiyeli taşıdığını belirten Goffman (2014), bu farklılıkların istenilmeyen bir bağlamda yer aldığı ya da oluştuğunda ise bireyin damgalamanın etkilerini hissedeceğini de ifade etmektedir.

Toplum içinde bireylerle sosyal ortamlarda karşılaşmakta, bu karşılaşmalarda kişiler arasında herhangi bir ilişki rutini kurulmadan, özel bir dikkat veya düşünce biçimi oluşturulmadan diğer kişilerle ilgilenmeye başlarız. Bu ilgilenme sürecinde ilk adım henüz tanışmadığımız kişinin ilk görünüşüyle onun meslek, statü gibi kategorisini ve niteliklerini tahmin etmeye çalışırız. Bu aşamada tanışma aşamasındaki yabancıya dair kötü, zayıf, tehlikeli olduğuna yönelik göstergeler ile karşılaşabilir, böylece o insanı zihnimize sıradan, eksik, küçümsenen bir bireye indirgeyebiliriz. Bireyle ilgili bu nitelendirmeler bireyin itibarsızlaştırılmasında geniş bir kapsam üzerinden etkisini göstermesi durumunda eksiklik, başarısızlık ve engelli olarak adlandırılmaktadır. Damgalanma tam da bu itibarsızlaştırma halinin toplumsal ilişkilerden kaynaklanan ve kültürel yapı tarafından şekillenen kavramsal bir karşılık, sosyal bir olgudur. Bu sosyal olgunun anlaşılması için kültürel yapıyı meydana getiren toplumsal ilişkiler ve bu ilişkileri şekillendiren yapılar incelenmelidir. Tüm bu ifadelerden hareket damga, normal ve anormal arasındaki değerlendirmeler ve toplumsal ilişkilerin bir sonucudur (Goffman, 1963).

Link ve Phelan (2001) ise damgalanmayı, bireylerin diğerlerine kıyasla farklılıklarını ayırt etmesi ve etiketlemesi, baskın kültürel ağların etiketlenen bireyi istenilmeyen unsurlar ve olumsuz ifadelerle bağlantılı hale getirirken etiketlenen bireyler, “biz” ifadesini “onlar” ifadesinden ayırabilmek için kategorilere yerleştirmeye ve etiketlenen bireylerin adil olmayan sonuçlara neden olan statü kaybı ve ayrımcılık yaşaması üzerinden dört bileşen olarak açıklamaktadır. Yine Jones ve Corrigan (2014), kamusal damgalama, etiketten kaçma, kendini damgalama ve yapısal damgalama olmak üzere dört damgalama türünden bahsetmektedir. Nüfusun genelinin kabul ettiği önyargı, ayrımcılık ve ifadeler kamusal damgalamayı; bireylerin etiketlenmekten ya üzerine atfedilen ifadelerden kaçınmak için bazı hizmet türlerine dâhil olmayı reddetmesi etiketten kaçınma; bireyin üzerine atfedilen ifadeleri ve önyargıları içselleştirerek kabul etmesi, kendini damgalama ve damgalanmış şartlara sahip bireylere yönelik ayrımcılık yapan bilinçli ya da bilinçli olmayan özel ve kurumsal kurallar, normlar ve düzenlemeler yapısal damgalama olarak tanımlanmaktadır (Pescosolido ve Martin, 2015; Jones ve Corrigan, 2014; Eker, 2023).

Engeli bulunmayan diğerlerinin engelli bireylere saygı duyma konusunda başarısız olmaları engelli bireylerin toplumda ikinci sınıf olarak görülmelerine yol açmakta, bu durum kayda değer görülmeyen engellilerin itibar edilmeyen bireyler olarak toplumdan dışlanmalarına neden olmaktadır. Engelli birey, toplumun onlara atfettiği açık ve gömülü anlamlarla damgalanırken aynı zamanda normalin dışındakiler olarak kültürel etiketlemeye maruz bırakılması damgayı bir baskı aracı olarak nitelmesini sağlamaktadır (Goffman, 2014; Samav ve Gül, 2021). Ulu (2013), engelli bireylere yönelik etiketlemelerin biz ve öteki baskısı üzerinden gerçekleştiğini bildirmektedir. Bu noktada normal olan “biz”, anormal olan ise “öteki” olarak görülmektedir.

Engelli bireylerin çok az insani değerlere sahip olduklarını bu nedenle özerk ve bağımsız bir birey olarak karar alıp hareket edemeyeceklerine yönelik damgalamanın yaygın ve yanlış olduğunu belirten Oliver (1990), bu durumun engelli bireylere yönelik kültürel üstünlüğün farklı bir göstergesi olarak düşünülebileceğini ifade etmektedir. Coleman (1997) ise damgalanmış insanların bağımlı, yardıma muhtaç, pasif olmalarının beklendiği belirtmektedir. Fitzgerald (1997), bir toplum içerisindeki azınlık ya da güçsüz olarak nitelendirilen topluluk ve bireylerin gündelik yaşamlarındaki sorun ve problemlerini

görmezden gelmek, kendilerini ifade etmelerine olanak tanımamak ya da duymamak gibi eylemleri kültürel sessizlik olarak tanımlar ve bunu damgalanmanın bir çeşidi olarak yorumlamaktadır. O'na göre bu durum toplum içerisindeki baskıcı kişileri güçlendirerek azınlık ya da kırılgan grupların savunmasız olmasına neden olmaktadır. (Jacobs, 2002). Barton (1998) ise engelli bireylere yönelik etiketlemelerin tehdit edici -engelli birey tehdit edicidir-, yük -engelli birey yük getiricidir, aciz- engelli birey acizdir- olmak üzere üç olumsuz ifade de kendisini gösterdiğini ifade etmektedir. Bu ifadelerden hareketle etiketlemenin, benimseme ve anlamayı reddeden pasif bir saldırı olarak nitelendirildiği söylenebilir. Engelli bireyler yaşam tarzları ve duygusal açıdan kendilerini daha iyi bir hale getirmek gibi istek ve başarı elde etme arzuları etiketlemeyle birlikte engellenme aynı zamanda toplumsal hayat içerisindeki şanslarını da azaltmaktadır (Coleman,1997; Jacobs, 2002; Ergün, 2006).

2.3.3. Sosyal İnşacı Yaklaşım

Berger ve Luckmann (1966) Gerçekliğin Sosyal İnşası başlıklı çalışmalarında bireylerin çevrelerini anlamlandırma biçimlerini, gerçekliği inşa etme süreçlerini, bilgiyi ele alma tarzları ve kendilerini nasıl ifade ettiklerini toplumsal yaşamın makro ve mikro yönleri arasındaki bağlantılar üzerinden açıklamaları sosyal inşacı yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Toplumun çoklu gerçekliğe sahip olduğunu belirten sosyal inşacı yaklaşım bu gerçekliklerin toplumsal olarak inşa edildiklerini, makro alan olarak yapı ve mikro alan olarak ise aktörün inşa sürecinde yer aldığını belirtmektedir (Teater, 2015; Layder, 2010; Yücedağ, 2013; Kaldık, 2020). Engelliliğin ortak duygu, düşünce, kabuller ve uzmanlar aracılığıyla inşa edilme sürecini ele alan sosyal inşacı yaklaşım sosyal tutum ve kurumların beden gerçekliğinin belirlenmesinde biyolojik unsurlardan daha fazla etkili olduğunu ifade etmektedir.

Siebers (2011)'e göre beden canlı bir varlıktır ve toplumsal dil/iletişim aracılığıyla dönüşüme uğrama ve toplumu dönüştürme özelliği bulunmaktadır. Buradan hareketle Siebers (2011) sosyal inşacı yaklaşımın birey ve toplumu zayıf ve güçlü olarak inşa ettiğini belirtmektedir. Zayıf inşa etmeyi toplumdaki hâkim düşünce, davranış ve tutum ve geleneklerin farklılıkları ve kendilerine benzemeyenleri kurban gibi olumsuz

bağlamda güçlü inşaalaştırmayı ise temsilin kendisini öncelikli ideolojik güç olarak tanımlayan dilbilimsel açıklama ekseninde tanımlamaktadır. Sosyal inşacılar bu noktada siyasi ideolojilerin ya da kültürün otoritelerini beden gibi doğal nesnelere üzerine kurduklarında daha baskın hale geldiklerini ifade etmektedir (Burcu, 2015). Bu nedenle engelli bedeni her zaman sosyal inşacılığın politik ve kültürel düzlemde bir aracı olarak karşımıza çıkacaktır. Engellilikle ilgili toplumdaki gizli/gömülü kültürel anlamların keşfedilmesinin önemine vurgu yapan sosyal inşacı yaklaşım, engelliliğe yönelik gömülü anlamların engelli bireylerin karşılaştıkları problemlerin nedenlerinin anlaşılmasında önemli olduğunu belirtmektedir. Bir diğer ifadeyle kültürel olarak belirlenen engellilik, engelli bireye ve engel durumuna yüklenen kültürel anlamlar, inşa edilen tanımlamaların toplumdaki farklı kabullerin etrafında oluşması nedeniyle toplumlar arasında farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar ise ekonomik, politik ve toplumsal düzlemde farklı engelli kimliklerinin oluşmasına neden olarak engelliliğin gündelik yaşam pratiklerinde yeniden inşa edilmesine yol açmaktadır.

2.3.4. Sosyo-Politik Model

Birey, bedensel ya da zihinsel sakatlıklar ya da aksaklıklardan ziyade toplumun tam ve sağlıklı bedeni norm olarak kabul etmesi nedeniyle sosyal yaşamdan engellenmektedir. Engellilik, bireylerin sosyal ilişkilerinde üretilen, deneyimleyerek somutlaştırılan bir baskı çeşidini ifade etmektedir (Lyod, 1992). Bu baskı ile karşılaşılacak engelli birey, toplumdaki olumsuz yargı kalıplarıyla mücadeleye etmeye çalışmakta, bu mücadele süreci engelli bireyi tam ve sağlıklı beden normu karşısında mazlum ya mağdur olarak tanımlanmaktadır. Sosyo-politik model bu bağlamda engelli bireylerin politik bir mücadeleye katılması gerektiğini belirterek engelli bireye atfedilen muhtaç, hayata kırgın olan ve sosyal haklardan daha fazla yararlanmalarına yönelik söylem ve inanışları reddeden sosyo-politik modele göre engelli bireyler için önemli bağımsız bir yaşam alanı yaratabilmektir. Daha açık bir ifadeyle ihtiyaçlarını karşılayabilme, bedenlerini tanıyarak hareket kabiliyeti, yapabilirlikleri ve yeteneklerinin farkında olarak gündelik hayatın içinde aktif rol almalıdırlar. Önemli ve esas olan engelli bireylerin ihtiyaçlarının ya da gereksinim duydukları herhangi bir şeyin kendilerine baskı altında sunulmadığı ve bu durumdan utanç duymadıkları bir toplumda yaşamalarıdır. Önyargının ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması, karar alıcı olma, kendini

tanıma ve tanımlama, medikal kategorilerin reddi ve yasalar önünde eşit olmayı amaçlayan sosyo-politik model, engeli nedeniyle politik bağlamda haksızlığa uğrayan engelli bireylerin üç ana unsura dikkat çekmektedir (Siebers, 2001; Smart ve Smart, 2006; Burcu, 2015):

- Engellilik, engelli bireylerin tanımlaması gereken bir bağlama sahiptir,
- Engelli bireyler, yaşamlarını yönetmek, kendi engelliliklerini tanımlamak ve hayat koşullarını geliştirebilmek için uzmanları takip etmeyi bırakmalılar,
- Engelli bireye yüklenen sapkın ve patolojik roller reddedilmelidir (Smart ve Smart, 2006).

Hahn (1996), engellilik sosyo-politik yaklaşıma göre birey ve çevresel faktörler arasında oluşan etkileşime göre meydana gelmektedir. Bu etkileşim süreci engelin medikal yönüyle toplumun engelli bireylere yaklaşımlarının karşısında bireysel ve politik olarak gerçekleşmelidir. Böylece toplum ve kurumlardaki engeli olmayan bireylere avantaj ve kolaylık sağlayan mevcut şartlar engelli bireylerin politik direniş göstermeleri sayesinde eşitlik gösterecektir (Çılğın, 2021). Bu bağlamda engelli insan haklarıyla ilişkilendirilen sosyo-politik model, insan haklarının gelişerek toplumun herkese uygun bir hale gelmesini amaçlamaktadır. Diğer yandan toplumun engelli bireyleri ezilenler olarak inşa ettiğini, bu inşa sürecinde engelliliğin bir bozukluk olarak nitelendiğini ancak engelliliğin ve bozukluğun tek bir yerde tek bir biçimde oluşmaması ya da tek bir deneyim üzerinden tanımlanamadığını belirterek engelliliğin biyolojik, sosyal, kültürel ve psikolojik olarak yani biyopsikososyal model bağlamında da ele alınması gerektiğini söylemektedir. Ek olarak engelli birey kamusal bir meseledir ve bu bağlamda politika üretmede özne olarak yer almalıdır.

2.3.5. İnsan Hakları Modeli

Her bir bireyin değerini korumayı, insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamalarını, bireyin yalnızca insan olmasından dolayı sahip olduğu haklar insan hakları olarak tanımlanmaktadır. İnsan hakları, evrensel bir niteliğe sahip olan, ayırım yapılmaksızın bütün insanlara tanınması gereken olması gereken hakları içermektedir. (Özgökçeler ve Alper,

2010). Engelli bireylerin bir araya gelerek engelli hakları için örgütlenmeleri, engelli haklarını savunan sivil toplum kuruluşlarını oluşturmaları, engelliliği bildiri, manifesto, akademik metinler üzerinden yazıya dökerek ifade etmeleri, sosyal model ve sosyal modelden hareketle engelliliği farklı çerçevelerden inceleyen engellilik modellerinin doğması engelliliğin insan hakları bağlamında da ele alınmasına yol açmış ve bu durum kurumsal ve evrensel bir kapsamda Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin (BM EHİS) düzenlenmesi ile gerçekleşmiştir. Engelli bireylerin ekonomik eşitsizlik, engellilerin topluma bağımlı bireyler olarak görülmesi, eğitim, sosyal güvenlik, sağlık, emek piyasasında niteliksiz işçi olarak yer alması ya da hiç yer alamaması gibi konulardaki eşit hak talepleri Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinde temel başlıklar olarak yer almasında önemli katkı sağlamıştır.

Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmesi, günümüzde geçerli olan insan hakları engellilik bağlamında yeniden ele alarak engelli bireylerin tam ve eşit şekilde insan haklarından faydalanmasını garanti altına alarak insanlık onuruna yönelik saygının güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme ile birlikte medikal model ve sosyal model arasındaki dikotomik ilişkinin aşılması engelliliğin insan hakları üzerinden tanımlanarak engelliliğin bütüncül bir perspektiften ele alınması sözleşmenin diğer bir amacını oluşturmaktadır. İnsanlık onurunu, insan haklarının dayanak noktası olarak kabul eden Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme birey olmanın değeri ölçülemeyen bir öneme denk olduğunu ve yalnızca özünde var olan benlik saygısı nedeniyle insanın değer görmesi gerektiğini belirtmektedir (BM, 2002; Degener, 2011).

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, engelli bireylere yönelik özel veya yeni hak talebinde bulunmamakta aksine engelli bireylerin toplumdaki tüm bireylerin yararlandığı gibi eşit ve adil bir düzeyde insan haklarından yararlanmasını amaçlamaktadır. Dönüştürücü eşitlik olarak tanımlanan bu süreçte engelli bireylerin karşılaştıkları bariyerlerin kaldırılmasının yanı sıra hiyerarşik güç dengelerinin de değişimi ve düzenlenmesi için gerekliliklerin dikkate alındığı bir değişim karşımıza çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi, eşitliğin gerçekleşmesi için

gerekli önlemleri alması ve düzenlemeleri yapması için temel sorumluluğu devlete vermekte, ayrımcılık ve dışlanmanın ortadan kaldırılmasına ek olarak bütün haklardan yararlanamayan bireyler için eşitliğin gerçekleşmesinin önündeki olumsuz durumların devlet tarafından ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmektedir. Böylece insan hakları modeli engelli bireylerin insanlık onurunu dikkate alan bir engellilik politikası oluşturarak bunun tüm ülkelerde uygulanabilir bir hale gelmesi için gerekli düzenlemeleri içermektedir (Degener, 2011; Shahleh, 2021).

2.3.6. Kesişimsellik Teorisi

İlk olarak Crenshaw (1991)'ın tartışmaya açtığı kesişimsellik teorisi başlangıç noktasını kadınların deneyimlediği baskı ve ayrımcılık türlerinden almaktadır. Irk, cinsiyet, toplumsal sınıf kategorilerinin birbirinden tamamen ayrıldıkları fikrini reddeden kesişimsellik teorisi bu kategorilerin birleşerek bireyi tanımladığı ya da bireyin bu kategorileri bir bütün olarak deneyimlediğini ifade etmektedir. Crenshaw (1991), göçmen ve mülteci kavramlarının birbirinden ayrı olarak ayrımcılığı yarattığını ancak aynı zamanda göçmen bir kadın kimliğine sahip olmanın bireyin farklı durumları tecrübe etmesine yol açacağını belirterek bu tecrübelerin yalnızca kadın ya da yalnızca göçmen ile açıklanamayacağını öne sürmektedir. O'na göre göçmen kadının deneyimleri her iki kimliğin birleşmesinden kaynaklanan özgün dezavantajlardır. Bu bağlamda sınıf, ırk, cinsiyet, yaşlılık ve engellilik kategorilerini birbirinden bağımsız olarak incelemek bu kategorilerin kesişiminde yer alan kişi ya da grupların deneyimlerini tanımlamak için yeterli olmayacaktır.

Crenshaw (1991), kesişen yollar metaforunu kullanarak bireylerin toplumsal statülerini sınıf, ataerkillik ve ırkçılık gibi baskı sistemlerinin toplamından oluşmadığına aksine bu sistemlerin birbirleriyle kesişim gösterdikleri anda ve noktada meydana geldiğini ifade etmektedir. Kesişim iki ya da daha fazla ayrımcılıkla aynı noktada gerçekleşebilir bu süreçte hangi ayrımcılığın baskın olduğunu bilmek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü kesişimsellik aynı zamanda içinde imtiyazlı olma halini de barındırmaktadır. Crenshaw (1991) bu durumu beyaz engelli bir kadının beyaz olmasının onu imtiyazlı kılabileceğini ancak engelli ve kadın olmasının ise onu dezavantajlı bir sürecin tanımlanmasına neden

olabileceği örneği üzerinden açıklamaktadır. Nash (2008) ise kesişimselliği, özne ve özneliğin toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, engellilik, yaşlılık ve cinsiyet gibi unsurların birbirlerini karşılıklı olarak etkilemesi ve değiştirmesiyle özneyi ve özneliği yaratması olarak tanımlamaktadır (Afyonoğlu, 2020).

Irkına, cinsiyetine, sınıfına, cinsel yönelimine, yaşına ya da bedensel engeline göre, bunların tümünün aynı anda dezavantajlı konuma düşürdüğü insanlardan oluşan bir zemin katı düşünün. Onların omuzları üzerinde daha yukarıdaki katlara ulaşanlar gittikçe daha az kategorinin belirlediği dezavantajlı gruplardır. En yüksekteki katı oluşturan ve tavana ulaşabilenler ise tüm bu faktörlerden yalnızca birini taşıyan dezavantajlı grup olacaktır. Ve üzerlerindeki tavan, aslında herhangi bir kategori açısından hiçbir şekilde dezavantajlı olmayan bir grubun zeminidir. Yalnızca tek bir ezilen kimlik kategorisinden muzdarip, ama o belirli kategori dışındaki birçok açıdan alt katlara göre daha avantajlı grup yukarıya daha kolay sesini duyurabilecek ve geçiş yolları açabilecektir. Bununla birlikte, daha aşağı katlarda bulunan çoklu-kimlik kategorilerinin ağırlığı altındaki gruplar, yukarıdaki gruplardan birinin öncülüğünü kabul edip onlara yanaşmadığı sürece, aşağıda kalmaya devam edeceklerdir (Crenshaw, 1989: 151–2; Uz ve Özpınar, 2020:80).

Crenshaw (1991), çalışmalarında kesişimsellik kavramını yeniden ele alarak üç farklı bağlamda açıklamaktadır. Yapısal kesişimsellik, farklı kimliklerin toplumdaki bireyler arasındaki ilişkileri ve genel işleyişi nasıl kurumsallaştırdığını incelerken, bu işleyiş sonucu oluşan sorunlar ve olumsuzluklara karşı ortaya çıkan sosyal hareketlerin başarılı olamama nedenlerini ya da kapsayıcılık sorunlarını politik kesişimsellik ele alırken, belirli bir kültürde bulunan kesişimsel grupların anlatılarını ise temsili kesişimsellik incelemektedir. Phoenix (2006) kesişimselliğin, toplumsal kategoriler ve toplumsal kimliklere dair bütüncül ve ilişiksel bir bakışın oluşturulmasında etkili olduğunu belirtirken bireylerin ırk, engellilik, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, cinsiyet, yaşlılık gibi sosyal kategorilerin içinde eş zamanlı olarak yer aldığını ve bu kategorilerden birisini çalışma noktamız olarak belirsek dahi diğer kategorilerle ile kurduğu ilişkilerden bağımsız olarak bu çalışmayı gerçekleştiremeyeceğimizi ifade etmektedir. Bu durumun oluşmasında toplumsal

konumların ve bu toplumsal konumları anlama ve açıklamamızı sağlayan sosyal kategorilerin ilişkisel olması etkili olmaktadır (Afyonoğlu, 2020).

Kesişimsellik, dezavantajlı grupların içerisinde daha fazla dezavantajlı bireylerin bulunduğunu da göstermektedir. Engelli bireyler toplumdaki farklı ayrımcılık alanlarıyla gündelik yaşam deneyimlerinde kesişimsellik göstermekte ve bu durum sosyal karşılıklı etkileşimlerle yeniden ve yeniden kurulmaktadır. Başka bir ifadeyle engellilik, toplumsal cinsiyet, sınıf, din gibi olguların toplumsal bağlam içerisinde simultane bir biçimde işleyerek engelliliğe baskı yaratan diğer unsurlarla da kesişim göstermektedir (Björnsdottir ve Traustadottir, 2010; Sarı, 2021). Engelli bireylerin dâhil oldukları sosyal bağlamlar kadar engellilik türünün, engellilik oranının farklılaşması da kesişimsel ayrımcılığın derinleşmesine yol açabilmektedir. Aynı zamanda Covid-19 pandemisinin yarattığı yeni toplumsal ilişkiler, bu ilişkilerin engelli bireyleri nasıl dönüştürdüğünü anlayabilmek için kesişimsellik kavramının kapsamını genişletmek gerekmektedir.

Collins (2002) kesişimselliği, toplumdaki karmaşık sosyal eşitsizliklerin ve güç sistemlerinin temelinde yer aldığını belirterek eşitsizliklerin tarihsel açıdan ortak, kültürel olarak ise özgün olan ancak zaman ve mekânda farklılaşan, eşit olmayan maddi gerçeklikler ve toplumsal deneyimler olarak tanımlamaktadır (Gkiouleaka at al, 2018; Karadeniz Benli ve Özen Kulakaç, 2021) . Bu eşitsizliklerden birisi olan sağlık alanındaki eşitsizlikleri incelediğimizde ise bireylerin sosyal yapıya aktif bir biçimde katılmalarının sağlanması, toplumsal eşitsizlikler ve adaletsizliklerin ortadan kaldırılması, toplumsal yapının sabit olmayan ilişkiler ve etkileşimler açısından oluştuğunun kabul edilebilmesi için kesişimsellikten yararlanılması gerektiği görülmektedir. Böylece kesişimsellik, iktidarın sahip olduğu gücü eşitsizliğe neden olabilecek farklılıkları tanıması, ekonomik ve toplumsal kaynakların eşit dağılımı için kullanılması açısından önemli bir adım olacaktır (Weber, 2006; Karadeniz Benli ve Özen Kulakaç, 2021). Kesişimsellik, sağlıkla ilgili eşitsizliklerden bahsederken tıpkı engellilik sosyolojisi alanındaki medikal model-sosyal model ayrımına giderek kesişimsellik kuramı ve biyomedikal anlayış arasındaki farklardan bahsetmektedir. Engelli bireyler sağlık hizmetlerinden en fazla yararlanan toplumsal grupların başında gelmektedir. Engelli bireyin ekonomik statüsü, yaşanılan yer ve yaşanılan yerin tam

kapsamlı hastanelere uzaklığı, ailenin ve engelli bireyin bilinç düzeyi, engellilik türü ve derece, engelli bireyin cinsiyeti (kadın engellinin pekiştirilmiş dezavantajı), engellinin etnik köken/ırkı, hizmet verecek doktorun bulunması ve niteliği, bireyin engelliliği dışından kaynaklanan yeni sağlık sorunlarının olması engelli, siyasi pratiklerdeki konumu gibi birçok neden engelli bireyi ötekileştirilmiş bir eşitsizlik katmanına sevk etmektedir.

Tablo 1

Kesişimsellik ve Biyomedikal bakış açısı

Kesişimsellik Kuramı	Biyomedikal Anlayış
Sosyal kimlikler birlikte ele alınmaktadır.	Değişkenler birbirinden bağımsızdır.
Sağlık sosyal olarak yapılandırılmıştır.	Sağlık önceden belirlenmiş, doğuştan ve doğal bir durumdur.
Değişken ve niteliksel olan sosyal yapıyı dikkate almaktadır.	Sabit, statik, dikotomik (ikili) veya doğrusal değişkenleri (kadın/erkek gibi) dikkate almaktadır.
Sağlığı etkileyen yapılar çoklu ve ayrılmaz özelliklere sahiptir.	Sağlığı etkileyen yapılar tekil ve ayrılabilir özelliklere sahiptir.
Etkisi çarpımsaldır.	Etkisi toplamsaldır.
Bağlam önemli ve dikkate alınması zorunludur.	Bağlamsal ölçmeye dâhil edilmemektedir.
Farklılığın tanınması için çaba gösterilir.	Homojenlik için çaba gösterilir.

(Kelly, 2009)

Collins ve Bilge (2023), kesişimselliği bireylerin yaşamları ve kurdukları sosyal ilişkilerdeki iktidar ağlarını ve toplumsal eşitsizlikleri çözümlenmek amacıyla kullanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak iktidar biçimlerini tanımlayan Collins ve Bilge (2023) dört iktidar alanından bahsetmişlerdir. Yapısal iktidar, toplumsal yapının ana

unsurlarından eğitim, sağlık, konut, iş gibi kurumları ele alırken kültürel iktidar, iktidar ilişkilerinin oluşmasındaki düşünceler ve kültürün önemini incelemektedir. Kural ve düzenlemelerin ırk, cinsiyet, yaş, fiziki ve zihinsel yeterlilik gibi kategorilere bağlı olarak bireylere adil ve adaletli bir biçimde uygulanmasını disiplinci iktidar tartışırken bireylerin yapısal, kültürel ve disiplinci iktidarlardan kesişimselliğini deneyimlemelerini ise kişilerarası iktidar ele almaktadır. Bu bağlamda Collins ve Bilge (2023), eşitsizliklerin üretim biçimlerini incelerken bu eşitsizlikler içerisinde kaybolan, kaybolması için itilen, gözden çıkarılmış temel haklarından mahrum bırakılmış insanların deneyim ve mücadelelerini kesişimsellik bağlamında bir zemine oturturken bunu vatandaşlık ve sosyal haklar üzerinden bireyin sahip olduğu eşitlik ve adalet kavramları ve bu kavramların yürütücülüğünü yapan sosyal politikalar ekseninde gerçekleştirmektedir. Tüm bu ifadelerden hareketle çalışmanın ana öznesi engelli bireylerin bir nesne olarak yer aldıkları sosyal politikaların yarattıkları eşitsizlikleri anlamlandırabilmek için ilk olarak sosyal devlet, sosyal politika ve vatandaşlık ilişkisini incelemek gerekmektedir.

2.4. Politikanın Nesnesi Engelliler

2.4.1. Sosyal Devlet, Sosyal Politika ve Vatandaşlık Kavramlarının Tanımlanması

Vatandaşların her birinin yaşam standartlarının asgari düzeyde olmasını amaçlayan, ekonomik ve sosyal haklarla destekleyerek toplumsal birlik ve dayanışmayı sağlayarak bireylerin özgür ve eşitlik içinde yaşamasını sağlayan sosyal devlet, toplumun sosyal refahını maksimize etmek için müdahalelerde bulunmaktadır (Sallan Gül, 2006; Yay, 2014). Vatandaşların yaşam düzeyi ve kalitesini daha iyi hale getirmeyi hedefleyen sosyal devlet, maddi olanaklar yaratma kalkınma hedefli yatırımlar yapma, ulusal geliri arttırma, sosyal güvenliği sağlama ve sosyal adaletin gözetilmesi gibi unsurlara önem vererek her vatandaşın insan onuruna yakışan bir yaşama sahip olmasını amaçlamaktadır (Evyapan, 1999; Tümerkan Albayrak ve Birinci, 2017).

Bir devletin üyesi ve parçası olarak nitelendirilmesi ile oluşan vatandaşlık kavramı on yedinci yüzyılda toplum sözleşmesi üzerinden kendisini yeniden tanımlamıştır. Beckett (2006) toplum sözleşmesi eksenindeki vatandaşlığı, rasyonel bir bireyin eşitlik üzerine kurulu yaşam idealini düzen için ikincil hale getirerek gönüllülük esasıyla toplum sözleşmesini ve

üzerindeki otoriteyi benimsemesi ve vatandaşlığa geçmesi ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Hobbes (1973) bireyin, düzen için kişisel özgürlüklerini kısıtlaması gereken ve devleti de vatandaşların haklarını koruyan bir yapı olarak inşa ederek birey ve devlet arasında karşılıklı bir ilişkinin oluşmasını sağlamıştır.

Liberal düşüncede vatandaşlık tanımı bireyin temel alındığı, bireyin ekonomik, sosyal ve politik haklarının kullanımını en yüksek sınıra getirmeyi hedefleyerek devletin müdahale alanlarını kısıtlamaktadır. Diğerlerinin haklarına saygı duyulması gerekliliğini savunan liberal vatandaşlık, bireyin talep ve isteklerini diğerlerine göre oluşturmaktadır (Gunsteren, 1994). Fakat liberal vatandaşlık, bireylerin özgürlüğünü herkesin ekonomik, sosyal ve politik eşitliği varsayımına dayandırmasına karşılık toplumsal eşitsizlikleri yetenek, rasyonel seçenekler, değerler gibi bireysel farklılıklar üzerinden meşrulaştırmaktadır. Bu bağlamda liberal vatandaşlar rasyonel bireyler olarak kendi özgürlüklerini diğerleriyle kurduğu ortaklık üzerinden savunmaya eşit bir birey yaratmaya çalışacaktır (Shuck, 2002; Tezcan, 2013:138). Cumhuriyetçi vatandaşlık ise bireyin özgürlüğünü kanunlara bağlı, diğerlerinin keyfi eylemlerinden bağımsız idari özerklik ile sağlamaktadır ve vatandaş uygulaması zorunlu görev ve ödevlere sahiptir. Cumhuriyetçi vatandaşlık vergi vermek, kanunlara uymak, kamusal alana katılım sağlamak gibi görev pratiklerini uygulamasına bağlıyken liberal vatandaşlıkta ise ihtiyaç ve yetki bireyin vatandaşlığını oluşturmaktadır (Dagger, 2002; Oldfield, 1990; Tezcan, 2013).

Vatandaşlığı haklar temelinde ele alan Marshall (2000) medeni, siyasal ve sosyal haklar olmak üzere üç eksenle bu konuyu incelemektedir. Medeni haklar, bireysel özgürlük, düşünce ve inanç özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, mülk edinme ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlükleri içerirken siyasal haklar siyasal karar alma sürecinde seçmen ve seçilen olarak yer alma hakkı olarak tanımlanmakta son olarak sosyal haklar ise bireylerin yaşadıkları toplumun standartları bağlamında ekonomik refah ve sosyal güvenlik haklarına ve modern bir birey gibi yaşama hakkını kapsamaktadır. Sosyal haklar kavramını devletin refah, eğitim, sağlık hizmetlerini tüm vatandaşlara sağlama görevini içermektedir. Böylece sosyal vatandaşlık toplum içerisindeki mevcut koşullara uygun çağdaş bir yaşam sürdürmeyi içermektedir (Marshall ve Bottomore, 2000).

Sosyal vatandaşlık, eşitlik ve adalet kavramlarından hareketle devleti ve toplumun ortak menfaatleri ile toplumun tüm kesimlerini bir arada tutarak barış ve dengeyi sağlaması gerekliliğine vurgu yapan sosyal politika, toplumun tamamının sağlık, eğitim, güvenlik, hak ve özgürlükleri dâhil olmak üzere sosyal, ekonomik, demokratik ve hukuki haklarını hukuki zeminde korumaya ve gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Daha özel bir bağlamda sosyal politika, dezavantajlı grupların sosyal ve ekonomik olarak yaşam kalitelerinin iyileştirilmesini amaçlayarak sosyal adalet ve eşitliği sağlamaktadır (Güven, 2001; Koray, 2008; Altan, 2006). Devletin, kırılgan olanları ekonomik olarak korumaya aldığı önlemler bütünü olarak da ifade edilen sosyal politika, sosyal yardım, sosyal hizmetler ve sosyal teşviklerden yararlanmaktadır. Ekonomik, politik ve sosyal hak ve özgürlüklere dayanan sağlık, barınma ve eğitim gibi temel olanakları vatandaşlarına asgari bir seviyenin oluşturulması, işsizliğin ortadan kaldırılması, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve yoksullukla mücadele edilmesini ilke olarak benimsemektedir (Tokol, 2000; Aktan ve Özkıvrak, 2008; Koray, 2008; Albayrak Tümerkan ve Birinci, 2017).

Toplumsal sınıfların eylemleri, mücadeleleri karşısında devleti ve hukuk düzeninin bütün olarak devamlılığının sağlanması olarak tanımlanan sosyal politika, kapitalizmin etkisiyle değişen toplumsal ilişkiler, sosyal eşitsizlikler ve bu eşitsizliklere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal karışıklıklara yönelik devletler tarafından alınan önlemler olarak da ifade edilmektedir. İlk olarak endüstriyel toplumlardaki işçi sınıfları sosyal politika öznesi olarak karşımıza çıkarken zamanla kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar ve işsizler de sosyal politika kapsamına dâhil edilmiştir. Bu bağlamda dar anlamda işçi sınıfı sorunları ile ilgilenen sosyal politika geniş anlamıyla toplumdaki bütün insanların sosyo-ekonomik hak ve koşullarının gözetilmesini içeren, barınma, sağlık eğitim gibi temel hakların asgari düzeyde herkes için sağlanmasını içermektedir (Koray, 2008; Çelik, 2014).

Kapitalizm ve sanayi devrimi üretim biçimleriyle birlikte çalışma koşullarında da dönüşüme yol açarak uzun çalışma saatleri, düşük maaşlar, sık ve sayıca artarak iş kazalarının yaşanması, mesleki hastalıkların ortaya çıkması gibi işe bağlı risklerin oluşması işverenlerin diğer bir ifadeyle üretim araçlarına sahip olanların maddi kazanımlarının artmasına, işçilerin ise giderek yoksullaşmasına neden olarak toplumda sınıfsal

tabakalaşmanın giderek derinleşmesine neden olmuştur. Bu durum baskı ve sömürüye, ağır çalışma koşullarına karşı direnemeyen işçilerin ekonomik ve yaşamsal koşullarında problemlerle karşılaşmalarına neden olmaktadır. İşçi sınıfının zorlu çalışma koşullarından ve bu koşullardaki tehlikelerden korumak, sosyal eşitsizliklerin önüne geçebilmek amacıyla devlet müdahalesinin gerekli görülmesi dar kapsamlı sosyal politika önlemlerinin de oluşmasını sağlamıştır (Çelik, 2014; Dolu, 2019).

Sosyal politikanın geniş ve günümüzdeki kapsayıcılığı ise Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, 1929 Ekonomik Buhranı gibi ekonomik, sosyal, politik birçok alanda yıkıcı etkisi olan olayların yaşanması, devletin sosyal ve iktisadi olarak yeni müdahale biçimlerine ihtiyaç duyması ile oluşmuştur. Özellikle savaşlar, salgın hastalıklar ve toplumsal yıkıcı olayların yaşanmasıyla devletin sosyal ve iktisadi kapasitesi sorgulanarak bireyin endüstrileşmeyle birlikte doğan ihtiyaçlarından sosyal koruma ve sigorta, sosyal adalet ve eşitlik ilkesi ile bu ilkelerinin uygulanmasını sağlayacak sosyo ekonomik hak ve özgürlüklerin genişlemesi ile bu hakların kurumsallaşarak devletin ürettiği politikalarla güvence altına alınıp her bir kesime ulaştırmayı hedefleyen sosyal refah devleti karşımıza çıkmıştır (Çelik, 2014). Sosyal politika kadın, genç, işsiz, çocuk, yaşlı, engelli, tüketici hakları gibi farklı kitleleri de kapsamakta eğitim, barınma, istihdam alanlarındaki hizmetlerin herkese ulaştırılmasını ve sosyo ekonomik farklılıkların azaltılmasını hedefleyen bir kapsama ulaşırken aynı zamanda savaşlar, iktisadi krizler gibi nedenlerle devletlerin müdahale ve yükümlülüklerini aile, hayır kurumları, piyasa gibi farklı aktörlerle paylaştığı politika anlayışının doğmasına neden olmuştur (Dolu, 2019).

Refah devleti, toplumsal hastalık ve risklere karşı durulmasını amaçlayan sosyal politikalar çerçevesinde demokratik haklara sahip bireylerin bulunduğu bir yapıyı ifade etmektedir. Refah devleti, sanayileşme öncesi dönemde risklerle baş etmede ve refahı kuşaklar arası aktarımında aileyi temel kaynak olarak görmüştür ancak kapitalist ilişkilerin gelişmesi sosyal refahı yeni bir unsur aramaya itmiştir. Refah artık aile, devlet ve piyasa aktörleri arasında tartışılan bir konu olmakla birlikte aktörlerin etkinlikleri diğerlerini de konumlandırmaktadır (Esping- Anderson, 2018; Dolu, 2019). Bu bağlamda sosyal politikanın bir parçası olan refah devleti toplumdaki bireylerin çıkarlarını korumayı esas

olarak bu bağlamda politikalar üretilmesinde etkili olacaktır. Refah devleti sosyal politikalarında eğitim, sağlık, istihdam gibi temel haklar ile fırsat eşitliği, bakım, sosyal korunma, vatandaşlık geliri gibi alanlarda bulunmaktadır. Refah devletinin bir parçası olan engelli bireyler ise yukarıda bahsedilen kıstasların gerçekleştirilmesi ve vatandaşlık hakkı olarak sosyal düzenlemeler, uygulamalar ve politikaların oluşturulmasıyla etik değerlere uygun, eşitsizliği en aza indirmiş bir toplumsal sistemin parçası olabileceklerdir.

Engelli bireylere yönelik sosyal politikaların oluşturulmasında ve bu politikaların geliştirilerek yaygınlaştırılmasında aile, devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının birlikteliği dikkat çekmektedir. İstihdama dahil olamayan engelli bireyler için gelir güvencesi oluşturması, ulaşım, bakım, beslenme, barınma gibi alanlardan yararlanabilmeleri için oluşan masrafların karşılanması nakit transferi sistemi; engelli bireylerin topluma katılım imkanları, sağlık ve sosyal bakım hizmetleri, kişisel asistan, örgün ve mesleki eğitim, teknolojik aletler gibi bağımsız bir yaşam sürdürmeleri için gerekli olan uygulamalarla desteklenmesi hizmet sunumu; özel sektör ve sivil toplum hizmetlerini yönlendirecek sağlık, iş güvenliği, sosyal sigorta imkan gibi alanlarda yasal prosedürlerin belirlenmesi, finansal girişimler ve farkındalık çalışmaları ise toplumsal amaçlı yasal düzenlemeleri oluşturmaktadır (Halvorsen vd., 2017; Dolu, 2019). Bu düzenlemeler teorik ve pratik bağlamda uygulanabilirlik açısından tartışmalı bir kamusal alan yapılanması ortaya koymaktadır.

2.4.2. Türkiye Engelli Politikalarının Gelişim Süreci

Engelli hakları Türkiye’de diğer ülkelere göre daha yavaş bir gelişme seyri göstermesine rağmen tarihsel olarak engelli bireyleri dikkate alan uygulamaları bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda *bizeban* olarak adlandırılan sağır ve dilsiz bireyler sarayda gizlilik ve güvenlik gerektiren işlerde istihdam edilmiş, II. Abdülhamid sağır ve dilsiz çocuklar için mektepler açılmasını sağlamış ilerleyen zamanlarda ise okullara özel sınıfların dâhil edilmesini sağlamıştır. Yaşlılar, engelli bireyler ve kimsesiz çocukları bakım hizmeti vermek amacıyla Darülaceze Bakım Evi açılarak devlet destekli bakım kurumu olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Sağlık Bakanlığı günümüzde ise Aile ve

Sosyal Politikalar Bakanlığı engelli bireylerle ilgili hizmetlerden sorumlu olarak görev almaktadır (Görür ve Günay, 2013). Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra imzalanan Cenevre Sözleşmesinde engelli çocuklardan bahsedilmesi engelli bireylerin uluslararası politikalarda görünürlük kazanmasını sağlamak için atılan ilk adımlardan olmuştur. 1938 yılında ilk defa engelli bireylere yönelik bilgi edinilmesi, engelli bireylerin eğitimi hakkında yeni ve farklı görüşler elde etmek amacıyla Almanya'ya elçi gönderilmiştir. Bu dönem içerisinde farklı zamanlarda sağır, dilsiz ve körlere yönelik cemiyet, dernek ve okullar açılmıştır (Gündüz, 2014).

Tablo 2

1965-2023 yılları arasındaki engelli politikaları

Tarih	Engelli Politikaları
1965-1969	İşsizlik sigortasının tesis edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Kimsesiz çocuklarla, dul, emekli, yetim, ihtiyar ve engelli bireylerle ilgili tedbirlere yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Korunmaya muhtaç çocuklar ve istihdamda yer almayan engelli bireylere ve yaşlıların sosyal durumlarının düzeltilmesi için çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
1969-1974	Vatandaşların sağlık hizmetlerinden geniş bir şekilde yararlanmasını sağlamak, hizmeti vatandaşa ulaştırabilmek, sağlık okuryazarlığının gelişmesi, sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir olması, koruyucu hekimliğe öncelik verilmesi, maddi imkânlardan yoksun olanlar, bakıma muhtaç kimsesizler, engelli bireyler, yaşlılar ve dar gelirli vatandaşların ücretsiz tedavi imkânlarından yararlanmaları için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Engelli bireylerin ve hastalık nedeniyle fiziksel ve psikolojik kabiliyetlerini kısmen veya tamamen kaybeden bireylerin rehabilitasyonu ve meslek edinmelerine yönelik merkezlerin artırılması için çalışmalar yapılmıştır.
1975-1977	Genel Sağlık Sigortası yeniden ele alınmıştır. Muhtaç durumdaki yaşlı yurttaşların, kimsesiz çocukların, engelli bireylerin ıstıraplarını dindirecek tedbirler alınacağı yönünde çalışmalar yapılmıştır. Engelli bireyler ve eski hükümlülere iş verilmesini öngören kararların uygulanmasına önem gösterilerek vakıf şeklinde iş yerleri kurularak istihdama katılmaları amaçlanmıştır.

Tablo 2'nin devamı

1977-1980	Sigorta dışında kalan, yeterli özel gelirden yoksun ve çalışamayacak durumdaki engelli bireylere maaş verilmesi, engelli bireylerin meslek ve sanat eğitimlerinin yaygınlaştırılması ve istihdam olanaklarının artırılması, engelli bireylerin özel tedbirlerle ve öncelikle iş olanaklarından yararlanmasını sağlamak, engelli bireyler için rehabilitasyon merkezleri yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Engelli vatandaşların devletçe korunmasını sağlayacak olan Sosyal Hizmetler Kanununu yürürlüğe konulması planlanmıştır.
1980-1991	Korunmaya muhtaç gruplar için (engelli, yaşlı, çocuk) sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirilecektir. Eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve bütün vatandaşlara sağlık hizmetlerinin ulaştırılması hedeflenmektedir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikaları içerisinde engelli bireylerin topluma kazandırılması amaçlanmış, engellilere yönelik hizmetlerin koordinasyon ve istihdamına ayrı bir önem verilmesine karar verilmiştir.
1991-2002	Kamu hizmetlerinden yararlanma ölçütüne göre bedel ödenmesi, engelli bireylerin ise muaf tutulması, aile kurumunun sosyal refah ve politikalarda başat unsur olarak görülmesi ve engelli bireylere yönelik sosyal hizmet politikalarının buna göre düzenlenmesi, fiziksel engelli bireylerin spor faaliyetlerinde yer alabilmesi için düzenlemeler yapılması, mesleki eğitim merkezlerinin kurulması, engelli istihdamı için yasal zorunlulukların gerçekleştirilmeye çalışılması dönemin özellikleridir.
2002-2011	Kaynaştırma eğitim uygulamasına geçildiği, insan onuruna yakışacak bir yaşamı savunan sosyal devlet anlayışının vurgulanarak eğitim, rehabilitasyon, sağlık, hukuk, yönetim gibi alanlardaki ihtiyaçlarının karşılanacağını ve engelli bireylere yönelik ayrımcılığa karşı durulacağı belirtilmiştir. Özel sektörde çalışan engelli bireylerin sosyal sigorta primleri devlet tarafından ödenecektir.
2011-2023	Kamu ve özel sektördeki engelli kontenjanlarının doldurulmasına yönelik tedbirlerin alınması, sosyal hizmet ve yardımlarla ilgili uygulamaların Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından gerçekleştirilecek olması, yardım ve uygulamaların ailenin durumu esas alınarak yapılacak olması, bakım

hizmetlerinin profesyonelleşmesi, ailesi yanında bakılan engelli bireyler için aylık asgari ücret ödenmesi, engelli çocukların özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden ücretsiz eğitim alması, Özürlü Sosyal Destek Programı ile engelli bireylerin kendi projelerini gerçekleştirmesi, kent içi ulaşımın erişilebilir hale gelmesi, adalet hizmet binalarında hareket kolaylığının sağlanması, engelli bireylere yönelik yerel yönetimlerin proje ve uygulamalarının olması, engelli genç ve çocuklar için Engelli Yaşam Merkezlerinin oluşturulması, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimde kolaylık sağlanması kararları alınarak uygulama aşamasına geçilmiştir.

2023-2025

2030 Engelsiz Vizyon çerçevesinde Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı hazırlanmıştır. Bu plan bağlamında istihdam, veri ve istatistik, sportif, turistik ve kültürel faaliyetlere katılım, sağlık ve iyilik hali, yapı çevre, bilgiye erişim ve ulaşımında erişilebilirlik, kapsayıcı eğitim, hak temelli yaklaşımın yaygınlaştırılması, bağımsız yaşam, hakların korunması ve adalet ile karar mekanizmalarına katılım, siyasal yaşama katılım başlıklarında yeni planlamalar yapılmıştır.

(Aktel ve Erten, 201:170-1737)

Yukarıdaki tablodan da görülebildiği üzere 1923-1980 yılları arasında politik düzlemde engellilik yapılması planlanan, ancak somut uygulamaların henüz tam anlamıyla gerçekleştirilemediği dönemlerdir. 1920-1950'li yıllar arasında savaş, ekonomik yetersizlikler ve kalifiye eleman eksikliği nedeniyle engelli bireylere yönelik kapsamlı çalışmalar yapılmamış, okul, genel sağlığın korunması ve iş yaşamını düzenleyen maluliyet sigortası hazırlanmıştır. 1950-1980 yılları arasında ise özel eğitim programlarına ağırlık verilerek üniversitelerde bu alanda bölümler açılmıştır. Sağlık Bakanlığı'na bağlı olan özel eğitim hizmetleri 1951 yılında çıkarılan yasa ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Bu dönem engellilik modellerinden medikal tıbbi anlayışın hâkim olduğu bir süreçtir. Engellilere yönelik eğitim, barınma, sağlık, istihdam ve ulaşım gibi alanlarda yapılan düzenlemeler toplumsal bütünleşmeden yoksun olarak gerçekleşmiştir. Ek olarak engellilik bireyin kendisine ve ailesine atfedilmiş bir sorun olarak görülmektedir.

I. ve II. Dünya Savaşları'nın ardından artan engelli nüfusu iş gücünün azalmasına neden olması, uzuvlarını kaybeden bireyler fizyolojik ve psikolojik tedaviye ihtiyaç duymaları, engelli bireyleri kapsayan yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulması 1940-1960 yılları arasında siyasal ve sosyal çok sayıda değişimlerin yaşanmasına neden olmuş, bu dönem Türkiye'de engelli dernekleri kurulmaya başlanmış bu durum engelliliğin politik düzlemde görünürlüğü için önemli bir katkı sağlamıştır. 1958 yılında Altı Nokta Körler Derneği'nin, 1963 yılında ise Türkiye Sakatlar Derneği'ne kamu yararına çalışan dernek statüsü verilmiş böylelikle engelli bireylerin sorunlarına yönelik çalışmalar devletin görev alanlarından ziyade yeni kurulan dernekler aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmış, engelli bireylerin istihdam dışında kalmaları ve maddi güçlükler yaşamaları engellilik çalışmalarının birincil problem alanını gündelik yaşamı idame ettirme olması nedeniyle bu dönemki gelişmeleri hayırseverlik üzerinden gerçekleşmesine neden olmuştur.

1961 Anayasasına eklenen sosyal devlet anlayışı engelli bireylere yönelik politika ve uygulamalarının da değişim ve gelişim göstermesinde etkili olmuştur. 1961 yılında Sosyal Hizmetler Akademisi kurularak ilk defa sosyal hizmet eğitimi başlamıştır. Engelli bireylerin rehabilite edilmeleri ile ilgili kurumlar oluşturulmuş, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na (1963-1967) engelli bireylerle ilgili sosyal korunma gereksinimlerine dair ifadeler eklenmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde ise asgari engelli çalıştırma ve yoksul engellilerin tespitiyle ilgili yasanın yürürlüğe girmesi engelli bireylerin kamu politikalarında yer almalarını sağlamıştır (Burcu, 2006; Ünal, 2016; Yılmaz ve Yentürk, 2017). Bu dönemin politika anlayışı incelendiğinde ise uluslararası değişimlerden etkilenen, sosyal devlet anlayışının etkili olmasıyla engelli politikalarına bakışın değişmeye başladığı, engelli politikalarının doğrudan engellilere yönelik yapılmadığı, devlet merkezli olması, engellilerin korunması ve yardım edilmesi gereken grup olarak değerlendirilmesi, yoksulluk ve muhtaçlık çerçevesinde yaklaşılması olarak ifade edilebilir. 1976 yılında yürürlüğe giren 2022 numaralı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun ile birlikte gelir desteği programı kapsamında özür lülük maaşı uygulamasından istihdam dışında kalan engelli bireyler yararlanmış tır (Volkan, 2016).

1980-2002 yılları arasında sakat, çocuk, yaşlı vb. korunmaya muhtaç gruplar olarak nitelendirilmiş ve yaşlılarla çalışamayacak durumda olan malul ve sakat bireylerin sosyal yardımdan yararlanmaları, sağlık hizmetlerini herkese erişilebilir olması, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin sağlanmasıyla ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde bireylerin kamu hizmetlerinden yararlandıkları miktar oranında ödeme yapmaları istenmiş böylece engelli ve yoksul bireyler korumaya alınmak istenmiştir. Engelli bireylerin eğitim ve öğrenim olanaklarının geliştirilmesi amacıyla düzenlemeler yapılmasına yönelik kararlar alınarak engelli bireylerin katılım sağlayabilecekleri mesleki eğitim merkezlerinin kurulmasına olanak sunulmuştur. Birleşmiş Milletlerin 1981 yılını Özürlüler Yılı olarak ilan etmesi ve 1983-1992 yılları arasını Özürlüler On Yılı olarak kabul etmesi Türkiye'deki engelli bireyleri esas alan kurumsal yapılanmaların ortaya çıkmasında ve engellilere yönelik politika unsurlarının Anayasa ve Kalkınma Planlarına dâhil edilmesinde önemli bir rolü olmuştur (Burcu, 2007; Aktel-Erten, 2017). Bu dönemin engelli politikalarını incelediğimizde medikal tıbbi modelin etkisinin azaldığını ve sosyal modelin ağırlıklı olarak etkili olduğu görülmektedir. Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, 1981 yılında engelli bireylere yönelik hizmetleri koordine edilmesi ve takip edilmesi amacıyla kurulmuş ancak 1997 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) kurularak bu kurumun yerini almıştır. 1982 Anayasası'na "herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu" maddesi eklenmiştir. I. Özürlüler Şurası düzenlenerek engelli bireylerle ilgili fikir alışverişinde bulunulmuş, engelli hakları ve sorunlarına yönelik öneriler sunulmuştur. Bu dönem engelli politikaları belirli engel gruplarını hedef alarak özel eğitim ve sağlık merkezlerinin kurulduğu, engelliliğe yönelik yasaların çıkarıldığı, engellilerin sınıflandırıldığı medikal modelden sosyal modele geçişin ara süreci olarak gerçekleşen uygulamalar söz konusudur (Ünal, 2018; Ünal, 2021).

2002 ve günümüze kadar olan süreçte engellilik politikaları sosyal model ve insan hakları modelinden etkilenmiştir. Engellilik politikaları uluslararası mevzuatlar aracılığıyla gelişim göstermiştir. Birleşmiş Milletler Engelli Haklarının 2008 yılında yürürlüğe girmesi hak temelli engellilik yaklaşımında politikalarda yer almasını sağlamıştır. Yine Avrupa Birliği üye ve aday üye ülkelere engelli bireylerle ilgili politikalarının uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Bu dönemde engellilerle ilgili politikalar Avrupa Birliği'ne katılım

süreçleri nedeniyle hak temelli söylemlerden sıkça etkilenmiş ve yasal prosedürlerde kendisine yer bulmuştur. Yine bu dönemde engelli politikalarında bireylerin sağlık, hukuk, eğitim, rehabilitasyon gibi alanlardaki ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerin artması amaçlanmış aynı zamanda bireyin başkasına muhtaç olma durumunu azaltmayı hedeflenmiştir. Kamu ve özel sektördeki engelli çalışanların sayısının artırılması, istihdama yönelik kurslar ve eğitim merkezlerinin açılması, engelli bireylere sosyal yardımlar ve rehabilitasyon merkezlerinin artırılması hedeflenmiştir (Aktel ve Erten, 2017; Seloğlu, 2019).

Türkiye 2000 yılı nüfus sayımına ilk kez engelli nüfus dâhil edilmiş; 2002 yılında Türkiye Özürlüler Araştırması yapılmıştır. Bu araştırmaya ilk defa kapsamlı olarak engelli nüfusa ilişkin veriler toplanmış; engelli bireylerin sayısı, sosyo-ekonomik ve demografik yapıları, toplumsal beklentileri, engel türleri ve nedenleri tespit edilmiştir (Burcu, 2015). Aynı yıl 2022 Sayılı Kanun yürürlüğe girerek engelli bireylere hükümet programında haklar tanınmıştır (Seloğlu, 2019). 2005 yılında 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun çıkarılarak engelliliğin önlenmesi, sağlık, eğitim, istihdam, rehabilitasyon, bakım ve sosyal güvenliğe yönelik hizmet ve tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. 2005 yılında II. Özürlüler Şurası düzenlenmiş, engellilik politikalarında yerel yönetimlerin yeri ve engellilere yönelik çalışmaların neler olabileceği tartışılmıştır. (Seyyar, 2015). 2011 yılında Nüfus ve Konut Araştırması gerçekleştirilmiş engelli bireylerle ilgili sosyal ve toplumsal konular hakkında görüşleri değerlendirilmiştir. 2012 yılında engelli bireylerin kamu istihdamına yönelik EKPS olarak ifade edilen kamu personeli seçme sınavı yürürlüğe konulmuştur. 2013 yılında özürlü ifadesi kaldırılarak engelli kavramı kullanılmaya başlanmış engellilik topluma katılım, ayrımcılık, insan hakları modeli bağlamında tekrar değerlendirilmiştir. 2002-2023 yılları arasında engellilik politikalarının temel hedefi engelli bireylerin sosyal ve ekonomik yaşamlarını kolaylaştırmayı amaçlayan bu bağlamda da eğitim, sağlık, ulaşım, barınma, iletişim ve iş olanakları gibi asgari standartların sağlandığı ve bu şartların yaygınlaştırıldığı, ayrımcılık ve dışlanma gibi olumsuz davranış, tutum ve düşüncelerin yerini bütünlükçü ve insan haklarını temel alan bir anlayışın oluşabilmesi için uygulanan, uygulanmaya çalışılan ve bu süreçte birçok sorunla karşılaşılan sosyal devlet-sosyal politika ve vatandaşlık ilişkisinde gerçekleştirilmeye çalışılan uygulamalar ve hizmetler söz konusu olmuştur.

Türkiye engellilik politikalarını teorik olarak insan hakları anlayışından hareketle oluşturmaktadır. Ancak engelli politikalarının uygulanması hayırseverlik, yardım anlayışı kapsamında gerçekleşmektedir. Bunun en önemli nedeni başta Amerika Birleşik Devleti ve İngiltere gibi ülkelerin engellilik politikalarını engelli bireylerin kendilerinin oluşturabilmeleri için emek ve zaman harcamış olmasıdır ve bu durumun tarihsel bir süreçte gerçekleşmesidir. Türkiye'deki engellilik politikaları ve bireylerin engellilik bilinçleri dışarıdan gelen, üstten indirilen insan hakları ve ayrımcılık karşıtı değerler ile gerçekleşmesidir.

2.4.3. Örnek Engelli Politikalarının İncelenmesi: Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Engelli Politikaları

Amerika Birleşik Devletleri engellilik politikası bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılık karşıtı olma ve vatandaşlık hakları olmak üzere dört sosyo-kültürel değer üzerine inşa edilmiştir. Bu sosyo-kültürel değerleri birer engellilik inşası haline getiren ve yasal düzlemde tartışılmasını sağlayan Amerikan Engelliler Kanunu'dur (ADA). 1990 yılında yürürlüğe giren Amerika Engelliler Kanunu'nda bağımsız yaşam, ekonomik olarak kendine yetebilirlik, tam katılım ve fırsat eşitliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Engelli bireylerin adil olmayan bir şekilde çalışma olanaklarından ve kamu işleyişinden dışlanmasının önüne geçen ve federal hükümetin engelli bireyleri korumasını sağlayan bir kamu politikası ifadesi olarak tanımlanan Amerika Engelliler Kanunu, engelli bireylerin istihdama katılımları, hükümet kurumlarına erişim sağlama, özel iş yerlerinde çalışabilme ve sivil toplum kuruluşlarına katılım sağlamalarına yönelik değişikliklerin yapılmasında etkili olmuştur (Scotch, 2005; Rimmerman, 2013).

Bedensel ve zihinsel engelli bireylerin ayrımcılığa uğramaları nedeniyle topluma katılım haklarını kullanamamaları, tarihsel olarak bakıldığında engelli bireylere yönelik tecrit etmek gibi uygulamalarda ilerlemeler söz konusu olsa dahi engelli bireylere yönelik ayrımcılık konut, kamu istihdamı, ulaşım, iletişim, eğitim, boş zamanları değerlendirme, siyasal haklara katılım, sağlık hizmetlerine erişimde devam etmesi, ayrımcılığın düzenli ve kasıtlı bir şekilde gerçekleştirilmesi, nüfus sayımı ve kamuoyu araştırmalarında engelli

bireylerin toplumda yer işgal eden değersiz bireyler olarak algılanmasına yol açması, önyargılar ve ayrımcılık engelli bireylerin eşit koşullarda diğerleriyle rekabet etmesini, topluma tam katılımının, ekonomik öz yeterlilik ve bağımsız yaşamının önüne geçerek üretken olmayan bağımlı bireyler haline gelmelerine neden olması Amerika Engelliler Kanunu tarafından engellilerin karşılaştıkları sorunlar olarak ifade edilmiştir (American with Disabilities Act [ADA], 1990; Kahraman Güloğlu ve Serdar, 2023) Bu bağlamda Amerika Engellilik Kanunu dört temel amaca sahiptir;

- Engelli bireylere yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılabilmesi amacıyla kapsamlı anlaşılır bir ulusal zorunluluğun oluşturulması,
- Engelli bireylere yönelik ayrımcılığın ifade edilebilmesi için güçlü, tutarlı ve açık uygulanabilen standartlar sağlamak,
- Kanunda ortaya konulan standartların engelli bireyleri temsilen yürürlüğe konulması için Federal Hükümet de merkezi bir role sahip olmak,
- Engelli bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları ayrımcılıkların ifade edilmesi için Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nin desteğini almak (ADA, 1990; Kahraman Güloğlu ve Serdar, 2023).

Bireysel haklar üzerine kurulu değerler sistemine sahip olmaları Amerikan toplumunda engelli bireylerin farkı yeti yitimlerine sahip bireylerle bütünleşmelerine engel olarak bireyin medikalizasyona veya bakım yoluyla normalleşmeye yönelmelerine neden olmuştur. Ancak Vietnam Savaşı'na katılan Amerikalı askerlerin engelli bireyler olarak ülkelerine dönmeleri sosyo-kültürel değerlerden biri olan bireyselliğin, engelli bireylerin vatandaşlık hakları arayışında savunucu bir unsur haline dönüştüğü görülmektedir (Davis, 2011; Kahraman Güloğlu, 2022).

Bağımsız yaşam değeri, engelli bireylerin diğerleriyle aynı seçeneklere ve aynı seçim derecesine sahip olması olarak karşımıza çıkmaktadır (Todd, 2014). Bağımsız yaşam kavramı, Amerikan sosyo-kültürel yapısında toplum temelli destek hizmetlerinin bulunmaması nedeniyle engellilik düzeyi yüksek olan başta öğrencilerin kendilerine yardım

kampanyaları düzenlemelerine neden olmuş, bu durum engellilik hareketlerinin temel unsuru haline gelmiştir. Engelli bireyler tarafından idare edilen bağımsız yaşam merkezleri oluşturulmuş, bu yaşam merkezlerinde engelli bireylerin kendi seçtikleri yaşam tarzları yenilikçi hizmetlerle yürütülmektedir (Barnes, 2003).

Engellilik olgusunun diğer unsurlarından ayrımcılık karşıtı olmanın başlangıç noktası ırkçılık eylemleridir. Birey, diğerlerinden farklı görünmesi nedeniyle ayrımcılıkla karşılaşmamalıdır bu nedenle ırksal ayrımcılık, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve engelliliğe yönelik ayrımcılık önemli tartışma konularındandır (Degener, 2011; Scotch, 2000; Kahraman Güloğlu, 2022). Engelliliği şekillendiren unsurlardan biri olan vatandaşlık hakları ilk olarak farklı bireylerin bulunduğu istihdam yerlerinin nasıl daha iyi yönetilebileceğini ele almış, günümüzde ise yaşamın tüm alanlarına herkesin katılım sağlayabilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda da sosyal çevre ve toplumsal ilişkiler gözden geçirilerek değişime teşvik edilmelidir (Fairchild, 2002; Kahraman Güloğlu, 2022). Amerika Birleşik Devletleri engellilik politikasını oluştururken ilk önce tıbbi modelden etkilenmiş 1960'lı yılların sonunda bu modelden vazgeçerek sosyo-politik model yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşım engelli bireyleri ayrımcılığa maruz kalan azınlık grubu olarak değerlendirirken ayrımcılığın kaldırılması, engelli bireylerin siyasal, ekonomik ve sosyal katılıma dair haklarının korunmasını hükümetin görevi olarak tanımlamaktadır (Scotch, 2000). Tüm bu ifadelerden hareketle Amerika Engellilik Kanunu, engelli bireylerin bireysel ve sosyal yaşam alanlarına yönelik medeni haklarını koruma ve ayrımcılığa karşı olmayı temel alan, yasal mevzuatta engelliliğe yönelik problemlerin açık ve anlaşılır olmasını sağlayan, her alanda eşit fırsatlara sahip olmayı ve bu fırsatların engelli bireyler tarafından eyleme dönüştürülebilir olmasına önem veren, engellilik hakları hareketinin oluşumunda ve temsiliyetinde önemli bir yere sahip, engelliliğin politik bir tartışma unsuruna dönüşmesini sağlayan engellilik toplumsal hareketlerinden biridir.

Bünyesindeki ülkelerle bütüncül ve kapsayıcı bir program oluşturmak ve devamlılık sağlayabilmeyi amaçlayan Avrupa Birliği, ayrımcılıkla mücadeleyi ve ekonomik ve sosyal yaşama tam katılımı esas alan programlar yürütmektedir. Bu bağlamda engelli bireyleri pasif ve muhtaç olarak tanımlayan açıklamaları terk ederek engelli bireylerinden diğerleriyle eşit

haklara sahip olan ve bu haklar bağlamında toplumla bütünleşmek amacıyla eylemlerde bulunan bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Birliği, yeni engellilik bakış açısıyla birlikte fırsat eşitliği temel alan hakları politik düzeyde gerçekleştirmeye engelli bireylere yönelik politikalar üretmeye çalışmaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda Avrupa Birliği'ne üye ülkelerden oluşan Avrupa Konseyi tarafından 1980-90 yılları arasında engellilerle ilgili bildirgeler yayınlayarak mesleki rehabilitasyon gerekliliği, istihdam alanında fırsat eşitliğinin sağlanması, engelli bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları engellilere yönelik çözüm odaklı projeler geliştirilmesi gibi önemli kararlar almıştır (Çizel, vd., 2012). Engelli Bireyler İçin Engelsiz Bir Avrupa bildirisini yayınlayan Avrupa Komisyonu (2000), engelli bireylerin mimari ve tasarım ile sosyal problemlerden kaynaklı sorunlarına çözümler bulunması gerektiğini belirtmiş aynı zamanda topluluk içerisindeki her bir ülkenin vatandaşlarını engellilerle ilgili bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için faaliyetler gerçekleştirmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Çizel, vd., 2012; Tellioglu, 2019)

Avrupa Birliği engelli politikalarında erişilebilirlik, katılım, istihdam, eşitlik, eğitim ve öğretim, sosyal koruma, sağlık, dış politika olmak üzere sekiz ana husus gözetilmektedir. Erişilebilirlik, engelli bireylerin ulaşım, bilgi, iletişim teknolojileri gibi hizmetlere eşit koşullarda erişebilir olmayı kapsamaktadır. Erişilebilirlik, engelli bireylerin toplumsal hayata katılımdaki en önemli koşul olarak görülmekte ve bu bağlamda da Avrupa Birliği engellilik stratejisinde başlıca hareket noktası olarak görülmektedir. Katılım, engelli bireylerin buldukları toplumlara tam katılım sağlayarak Avrupa Birliği vatandaşlığı avantajlarından yararlanmasıdır. Ek olarak engelli bireylerin kültürel, dinlenme, spor aktivitelerine erişimleri, siyasi haklarından yararlanabilmeleri içinde destekte bulunması katılım ilkesi içinde yer almaktadır. Eşitlik, ayrımcılığın yasaklanarak fırsat eşitliğinin geliştirilmesidir. Engelli bireylerin milliyet, yaş, etnik köken, cinsiyet, dini inanç, cinsel yönelim gibi her türlü ayrımcılıktan etkilenmemesi için gerekli uygulamaların yapılmasını da içermektedir. İstihdam, engelli bireylerin daha fazla işgücüne katılımını sağlamak için daha fazla kontenjan açılması, kapsayıcı ve çalışılabilir ortamların oluşturulması gerekliliklerini içermektedir. Eğitim ve öğretim, hayat boyu öğrenme programları, kaynaştırıcı ulusal eğitim programları, değişim programlarında engelli öğrenciler ve eğiticiler için özel fon ayrılmasını içermektedir. Sosyal koruma, ekonomik yetersizliklerin ve istihdam dışı kalmanın engelli bireyleri yoksulluk, dışlanma gibi olumsuz toplumsal

durumlarla karşılaşmasının önüne geçilmesi amacıyla özel bakım destekleri, ödenekler, yoksulluğu önleme, emeklilik uygulamalarına önem verilmelidir. Sağlık, nitelikli sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri, genel sağlık hizmetlerine erişimde iyileştirme çalışmalarını içermektedir. Ayrıca tıp okulları ve sağlık personellerinin müfredatlarında engellilik farkındalığının yaratılması için uygun eğitimlerin verilmesi de sağlık ilkesinde yer almaktadır. Dış eylem, Avrupa Birliği üye ülkelerinin engelli haklarını desteklemesini kapsamaktadır (European Commission, 2010; Dolu, 2019). Bu hususların gerçekleştirilmesi için her bir üye ülke ve kurumlar engelliliğe ilişkin konularda farkındalık yaratmak, mali destek imkânı sunmak, istatistiksel verilerin ulaşılabilir olması ve engelli haklarına ilişkin BM Sözleşmesinin uygulanmasını sağlamak zorundadır (European Commission, 2010).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Türkiye’de engellilik olgusu ve engelli politikalarını muhtaç insan yardım ve güçlü aile bağları şekillendirmektedir. Bu iki unsura Avrupa Birliği uyum süreci ve Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’nin dâhil edilmesiyle insan hakları ve ayrımcılığı önleme değerleri eklenmiştir. Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011), çalışmalarında engellilik politikalarının kısmen hak temelli kısmen de yardımseverlik üzerine şekillendiği belirtmişlerdir. Yine Yelçe vd. (2013), eşitlikçi bir yaklaşımdan ziyade yardımseverlik üzerine kurulu bir politika anlayışının bulunduğunu belirterek engelli haklarının sosyal yardım, hizmet alımı ve indirimler olarak tasarlandığını belirtmektedir (Kahraman Güloğlu, 2022). Her ne kadar AB’ye uyum süreci ve Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme ile yardım eksenli anlayış insan eksenli yardım anlayışı ve muhtaç olmaktan insan hakkını teslim etme değerlerinin teorik olarak kanunlarda yer almaya başlasa da uygulama olarak hala bireyi devlete muhtaç ve devletin hiyerarşik yapıda üst sırada bulunduğunu engelli bireylere hatırlatmaya devam etmektedir.

2.5. Pandemi ve Engellilik

2.5.1. Risk Toplumu ve Pandemi

Birçok insanın yaşamını yitirmesi, yaralanması, uzuvlarını kaybetmesi ve yerleşim yerlerini zorunlu olarak değiştirmelerine yol açan afetler gündelik hayatın kesintiye

uğramasına veya tamamen durmasına neden olarak çok sayıda iş gücü kaybının ve ekonomik krizlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Diğer yandan çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine, bedenin işlevselliğinde sorunlar oluşmasına ve ekonomik kayıpların yaşanmasına sebebiyet veren salgın hastalıklar ise biyolojik afetler olarak adlandırılmakta ve her iki durumda da kadın, çocuk, yaşlı, yoksul, göçmen ve engelli bireyler gibi kırılgan topluluklar daha fazla zarar görmekte ve problemlerle karşılaşmaktadırlar (International Disability Network, 2005; Stough ve Kang, 2015; Demiröz Yıldırım, 2022:76). Stough ve Kang (2015) afetin bireyler üzerindeki etkisini ele alan çalışmaları incelediklerinde engelli bireylerin ölüm (Aldrich ve Benson, 2008), yaralanma (Wisner, 2002), mal kaybı (van Willigen vd., 2002), barınmayla ilgili eksiklikler ve sorunlar (Twigg vd., 2011) ile afet anında ve sonrasında zarar görebilirlik (Phibbis vd., 2015) gibi sorunlarla diğer bireylere oranla daha yüksek oranda karşılaştıklarını belirterek engelli bireylere yönelik afet vaka yönetimlerine önem verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Küreselleşen modern toplumların kendi sınırlarıyla karşı karşıya kaldığı bir dönemi ifade etmek amacıyla risk toplumu kavramını kullanan Beck (2011), endüstrileşmenin kendi ilerlemesiyle eş olarak riskleri de meydana getirdiğini ifade etmektedir. Toplumların ve bireylerin karşı karşıya kaldığı ya da kalacağı riskler ve tehditlerin neler olabileceğine yanıt arayan Beck (2011), risk toplumlarında bireylerin geleneksel toplumdaki toplumsal sınıfların ihtiyaç ortaklığı nedeniyle birlikte hareket etmelerine karşılık risk toplumlarındaki bireyler sorunlarla yalnız mücadele etmektedirler ve bu nedenle risk toplumu gücünü korkudan almaktadır. Riski bir felaket öngörüsü olarak ele alan Beck (2011), oluşacak yeni risklerin küreselleşme eğilimleri olduğunu ve bu nedenle de risklerin hem ulusal sınırları hem de uluslararası sınırları aşarak, sınıfa özgü olmayan yeni bir tür sosyal ve siyasal dinamizme sahip sorunlar yaratmaktadır (Beck, 2011; Günindi Ersöz, 2020).

Beck (2011) risk toplumu tartışmalarında bazı noktalara dikkat çekmektedir. Bireylerin oluşturdukları ve sonrasında küreselleşen riskler insanlar için daha fazla risk taşımaktadır ve bu risklerin çözümlenmesi telafisi olmayan daha büyük riskleri doğurabilir. Risklerin dağılımı ve bireyler/toplumlar arasındaki paylaşımında eşitsizlikler söz konusudur. Beck, bu eşitsizliklerin bireylerin buldukları şartlar ve konularının risklerden etkilenme

düzeylerini belirleyeceğini ancak en sonunda herkesin bu risklerle karşılaşmada eşitleneceğini düşünmektedir. Risklerin oluşumu, ticari bir yapıya dönüşmesi ve yayılmasını Beck (2011), kapitalist sistemle benzer olarak okumaktadır. O'na göre kapitalizmin yarattığı sosyal, ekonomik ve siyasal büyümeler risklerinde büyümesine neden olmaktadır. Riskler, toplumdaki oluşum aşamalarından neden olduğu her bir sonucu ve bu sonucun olduğu evreler ve nasıl oluştuklarının incelenmesini gerektirmektedir. Bunun yanı sıra Beck (2011), durum ve unsurların her ne kadar siyasi nitelik taşımaları da en sonunda siyasallaşarak politik bir düzlemde bulunacağını düşünmektedir. Risklerin neden olduğu ekonomik çöküşler, artan maliyetler gibi insanların sağlıklarını ve doğanın varlığını ilgilendiren sorunlara neden olmaları nedeniyle risklerden kaçınmanın devlet yetkisi için doğru olmadığını ve yeniden yapılanmanın gerektiğini belirtmektedir (Dolu, 2022).

Beck (2011), küresel risk algılamalarını üç ayırt edici özellik üzerinden açıklamaktadır. Risklerin nedenleri ve sonuçlarının tek bir mekânla ya da alanla sınır olmadığını ifade eden mahalsizleşmeye göre riskler dünyanın herhangi bir yerine ulaşabilir. Covid-19 virüsünün ilk olarak Çin'de ortaya çıkması ve ardından önce Asya daha sonra Avrupa ve ardından tüm dünya ülkelerinde yayılması ve etkisi altına almasını mahalsizleşme olarak açıklayabiliriz. Bunun yanı sıra riskin taşıyıcısı olan insan mahalsizleşmenin öznesi olarak Covid-19 virüs riskini tüm dünyaya yaymıştır. Hesaplanamazlık, etkilerinin anında ortaya çıkmaması ancak uzun bir zamanda sonuçlarının gözlenebildiği durumları ifade etmektedir. Covid-19 virüsünün tek bir bölgeden tüm dünyaya yayılmasının tahmin edilmediği bir gerçekliktir. Yine Covid-19 pandemisinin sona erip ermeyeceği, ölüm oranının yüksek olması, işsizlik oranlarındaki ciddi artış olması gibi birçok alanda hesaplanamayan bir yapıya sahiptir. Sebep ve sonuçlarını açıklamanın zor olduğunu ifade eden telafi edilemezlik, Covid-19 pandemisinin her bir ülkede ve küresel olarak tüm dünyada yarattığı ekonomik kayıpların ve buna bağlı olarak ekonomik krizlerin, toplumsal sorunlara bir çözüm üretilmesi kısa zamanda gerçekleşmesi tartışmalı olan bir konudur.

Sanayi toplumları yeni risklerin ortaya çıkmasına, bu risklerin büyümesine ve dönüşmesine neden olarak küresel risk toplumunda tartışmalı bir alan yaratmaktadır. Küreselleşme, risklerin yayılım hızını ve mevcudiyetini sonsuz olasılıklar bağlamında

genişletirken daha önceleri kontrol altına alabildiğimiz riskleri de dönüştürerek niceliksel olarak yaygın hale getirmektedir. Ulaşım ağının genişlemesi, insanların sosyal bir ağ figürasyonuna dönüşmesi Covid-19 virüsünü günümüzdeki en önemli salgın hastalıklardan birine dönüştürmüştür. Tarihsel olarak salgın hastalıklar yaşadıktan ve belirli bir bitiş anına ulaştıktan sonra toplumlar yaşamlarını yeniden düzenleyerek gündelik hayatlarına geri dönebilmişlerdir. Fakat yayılımı ve etkisi küresel olarak milyonları bulan Covid-19 yeni normaller, yeni yaşam biçimleri inşa ederek bireyi ve toplumu dönüşmeye zorlamıştır. Her ne kadar virüsün etki alanı azalmış olsa da farklı alt türleri ortaya çıkmaya ve bilinmez bir hastalık-risk döngüsüne bireyi adapte etmektedir.

Beck (2011), risklerin belirli insanları etkilemesi gibi herkesi etkileyeceğini ifade ettiği bumerang etkisi sürecinde yöneten- yönetilen, zengin- yoksul gibi ayrımların önemini yitirdiğini belirterek riski üretenlerin ve riskten kazanç sağlayanların da bu riske maruz kaldıklarını belirtmiştir. Toplumda risklerin eşit dağılmamakta, toplumsal eşitsizlikler güçlenmektedir. Servet sahibi olanlar risklerden daha uzakta yer alabilirken riskler ise dipte birikmektedir. Bu durum yoksul bireylerin riskleri her zaman daha çok barındırdığını göstermektedir. Üretim ve tüketim yeni bir toplumsal düzeni yaratmakta bu toplumsal düzende reklam gibi iletişim araçlarıyla riskleri yaymaktadır. Biyomedikal cihazların gelişimi, kişisel bakım ürünlerini çođalmasđ, özel hastanelerin kurulmasđ gibi yeni ihtiyaç ve pazarlar oluşabilmektedir. Bir diğer önemli konuda bilimsel ve teknolojik üretkenliklerin verimliliği amaçlaması ancak bu süreçte oluşabilecek riskleri ve tehlikeleri göz ardı etmesidir. Beck (2011), riskin tanımlanamaz olduğu durumlarda bireyler gerçekliğe susayarak doğru bilgiye erişmeye çalışmaktadırlar. Toplumların geleceğe yönelik endişeleri bilgini inşasında rol alırken bilgi küçültülebilir, değiştirilebilir ve bu bağlamda tanımlanır. Bilimde aşırı uzmanlaşma risklerle başa çıkmayı zorlaştırmakta, risklerin artmasđ çatışmaları yaratmasđ ve bu durumun kamu bilincine yansmasđ tabu toplumlarının oluşmasında etkili olur. Beck (2011)'in önem verdiği konulardan birisi de bireyselleşmedir. Birey, sanayileşmeyle birlikte üretim piyasasının bir çarkı olarak komşuluk, aile, dostluk gibi ilişkilerinden uzaklaşmaktadır. Bu durum bireyin yaşadığı olumsuzlukları sosyal ilişkiler kurduğu diğerleriyle birlikte deneyimlemekten alıkoyarak bireyi kendisine yöneltmiştir. Son olarak risk toplumlarında kitle iletişim araçlarının riski görünür kıldığını, bireyleri standartlaştırarak yatılışmış bir toplum yarattığını belirtmektedir.

Bahsettiğimiz Beck (2011)'in risk toplumu teorisini günümüzün en önemli toplumsal olaylarından Covid-19 pandemisi bağlamında tekrar ele alabiliriz. Covid-19 virüsünün ortaya çıkmasıyla yayılım gösterdiği süreçte bireyler, maddi gelirleri ve sosyal statü farklılıklarına bağlı olmaksızın enfekte olmuş ve hastalığı deneyimlemişlerdir. Bu süreçte dikkat edilmesi gereken nokta sosyal statüde yukarıda yer alanlar bu süreçte diğerlerine göre daha kolay ve daha kısa sürede önlem alabilmişken diğerleri ise bu süreçte daha ciddi bir eşitsizlikle karşılaşmıştır. Güçlü olanların zayıflara oranla risklerle başa çıkma konusunda daha fazla şansları bulunmaktadır. Temiz su, hijyen, aşya ulaşma, gıdaya erişim gibi konularda toplumsal eşitsizlikler oluşurken aynı zamanda istihdamın askıya alınması yeni eşitlikleri de yaratmıştır. Aşı üretilme sürecinde farklı ülkelerde farklı markalarda ve içeriklerde aşların üretilmesi aşlara eşirim de adaletsizlikler yaratmıştır. Okulların kapatılması, öğrencilerin eğitime erişimde sorunlar yaşamasına neden olmuş bu durum kısıtlı imkânları olan yoksul çocuklar ve engelli çocuklar için hak ihlallerini yaratmıştır. Hijyen ürünleri, maske gibi sağlık alanlarında ürün pazarlayan şirketler bu dönemde kar elde etmişlerdir. Artık farklı riskler yeni gereksinimler ve pazarlar oluşturabilmektedir. Bilim insanlarının Covid-19 virüsüne dair kamuoyu baskısıyla karşılaşmaları, çatışmaların yaşanmasına yol açmakta ve bilim insanları birbirinden farklı perspektiflerden açıklamalar yapabilmektedir. Maskenin verimliliği üzerine farklı bilimsel açıklamalar yapan uzmanlar toplumda Covid-19 virüsüne yönelik kültürel bir tabu oluşumuna yol açmışlardır. Pandemi dönemi bireyselleşmenin arttığı, hastalık süresince her bireyin kendisine yoğunlaştığı bir yalıtılmış ilişkilerin oluşmasına neden olmuştur. Toplumsal değerler, aile ile kurulan yakın ilişkiler, duygudaşlık kurma ve öze dönme konularında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Risk toplumları mülkiyeti değersizleştirirken hayatta kalma mücadelesi öne çıkmaktadır. Aşı yaptıranlar ve aşı yaptırmayanlar ayırımının oluşması, kamusal alanda ve toplumda bireylerin bu ayırım üzerinden şekillenmesi hayatta kalma mücadelesinin bir sonucudur. Kapanan iş yerleri çalışmayan nüfusun artmasına neden olmuş, sokağa çıkma yasakları protesto edilmiştir. Bu durum risk toplumunun yaratmış olduğu belirsizliğin bir sonucudur.

Covid-19 pandemisi ile birlikte sağlık alanında; tıbbi malzemelerin tedarik edilmesinde sıkıntılar yaşaması, sağlık personeli üzerindeki yük, enfekte olan bireylerin teşhis edilmesinin ve tedavi sürecinde yaşanan aksaklıklar; ekonomi alanında ürünlere ulaşım zorlukları yaşanması, mevcut gelir artışının yavaşlaması/azalması, ticari kayıplar

oluşması; sosyal alanda bireyler arasındaki iletişim ve etkileşimin aksamaması/kesilmesi, kültürel etkinliklerin yasaklanması/kısıtlanması, spor müsabakalarının ertelenmesi, medyadaki bilgi karşılıklılığı; eğitim alanında sınavların ertelenmesi, okulların kapanması/ara vermesi, yüz yüze eğitime ara verilmesi (Arslan ve Karagül, 2020) gibi önemli sorunlar pandemi sürecinde yaşanmış ve etkileri hala devam eden bu süreçlerin yeni riskleri oluşturması göz ardı edilmemesi gereken bir ihtimaldir.

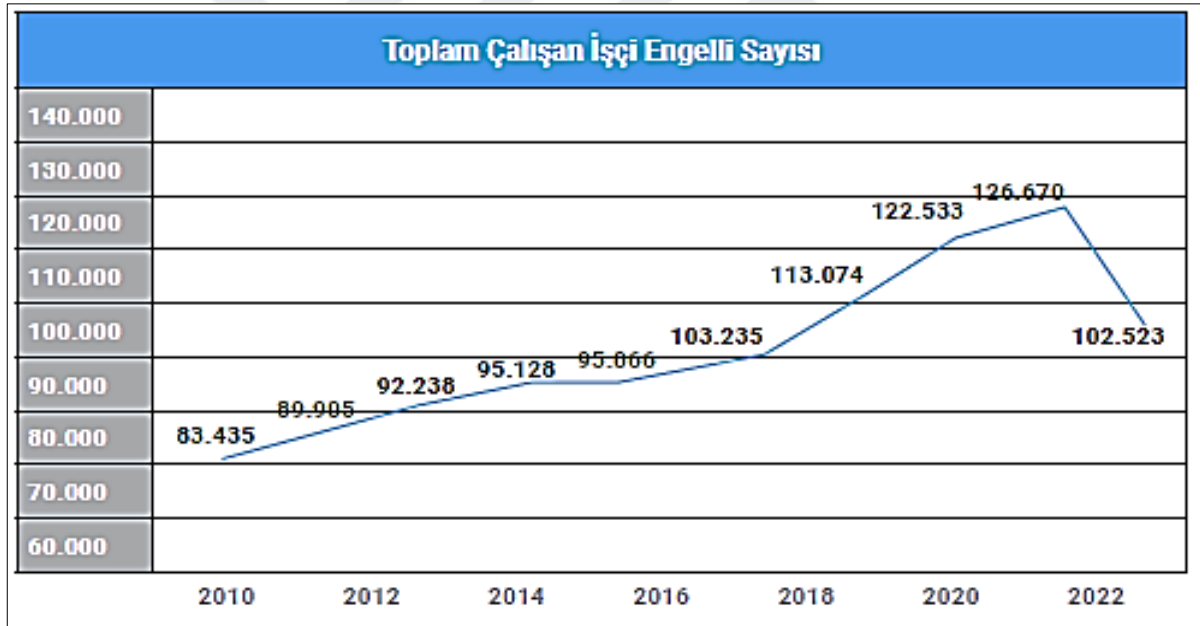
2.5.2. Covid-19 Pandemisi ve Engelli Hak İhlalleri

Covid-19 pandemisi toplumdaki bütün insanları tehdit etmesine rağmen engelli bireyler Covid-19 mücadelesinde oluşan çevresel, kurumsal ve davranışsal engellerden orantısız bir şekilde etkilenmektedir (OHCHR, 2020a). Pandemi yalnızca bir sağlık krizi olarak karşımıza çıkmamıştır aynı zamanda toplumun da krizidir. Salgın, engellilerle ilişkili önceden var olan ekonomik ve sosyal eşitsizliklerden beslenerek engelli bireylerin kendilerini daha zor bir durumda bulmalarına neden olmaktadır. Shakespeare (vd. 2022) İngiltere’de pandemi sürecinde engelli bireylere yönelik araştırmalarında sağlık koşulları ve sağlık hizmetlerinde sunulan desteklerin önemli ölçüde değişerek sağlık sistemindeki aksaklıklar ve eşitsizliklerin meydana geldiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda engelli bireylerin düzenli olarak aldıkları fizyoterapi, konuşma ve dil terapisi, mesleki eğitimlerin yüz yüze yapılması yasaklanarak engelli bireylerin ihtiyaç duydukları terapilere video konferans aracılığıyla erişilmeye çalışılmış fakat engelli bireyler bu hizmetlerden yeteri kadar yararlanamamışlar, problemlerin asıl kaynağına yönelik çalışmalar yapılamamıştır.

Engelli bireylerin gündelik hayatlarında yardımcı teknolojik aletlerine erişimde, onarımlarında sorunlar yaşanmış, engelli bireylerin hareket kısıtlılıkları ve sağlık sorunları meydana gelmiştir. Örneğin sağır veya işitme engelli bireyler maske kullanımı esnasında diğerleriyle iletişim kurarken konuşulanları anlayabilmek için maskelerini çıkartmalarını istedikleri olumsuz tepkilerle karşılandıklarını, kullanılan şeffaf maskelerin ise yetersiz olması nedeniyle pandemi sürecindeki iletişim problemleri yaşanmaya devam etmiştir (Shakespeare vd. 2022; AGE Platform Europe, 2022). Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) 2020 İzleme Raporu’na göre pandemi dönemindeki karantina

uygulaması, okul ve rehabilitasyon merkezlerinin kapatılması/ara vermesi nedeniyle işitme engelli çocuklar ve 3-6 yaş bilişsel seviyesi gelişen çocukların dil becerilerinde gerileme olmuştur (Akbulut ve Taşköprü, 2021).

TOHAD'ın 2020 Engelli Hakları İzleme Raporu sonuçlarına göre çalışan engelli bireylerin sayısında 2015 -2019 yılları arasında artış yaşanmış ve çalışan sayısı toplam (kamu ve özel sektör) 95.066 kişiden 126.670 kişiye yükselmiştir. 2020 yılında Covid-19 pandemisinin etkisini arttırması nedeniyle işten çıkarmaların yaşanması, işe alımların durması ve ekonomik krizin etkisiyle çalışan engelli sayısı 102.523 kişiye düşmüştür. Bu bağlamda bir yıl içerisinde engelli istihdamında %19 oranında düşüş yaşanmıştır (Akbulut ve Taşköpeü, 2021).

Şekil 4. Engelli işçi çalışan sayısının yıllara göre dağılımı.

(Akbulut ve Taşköprü, 2021)

Aynı araştırmanın sonuçlarına göre Covid-19 pandemisi engelli bireylerin kişisel hareketlilik ve rehabilitasyona erişimlerini olumsuz etkilemiştir. Engelli bireylere rehabilitasyon hizmeti veren Fizik Tedavi Rehabilitasyon Hastaneleri (FTRH), Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi (RSHH), Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri (TRSM) ve Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı özel rehabilitasyon merkezleri pandemi sürecinde eğitim

hizmetlerinin uzaktan eğitim olarak uygulanması nedeniyle kapatılmıştır. Pandemi süresince kısmi açılma dönemleri hariç eğitim ve rehabilitasyon merkezleri kapalı kalmış hem bu kurumlardan hizmet alan engelli bireylerin gelişimlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuş hem de bu kurumlarda çalışan personellerin ekonomik olarak zarar görmelerine neden olmuştur (Akbulut ve Taşköprü, 2021). Pandemi döneminde karşılaşılan bir diğer önemli sorun ise engelli bireylerin kişisel hareketlilik sağlayan yardımcı teknolojik araçlarını ve medikal malzemelerini SGK geri ödemeleri üzerinden erişim sağlamaktadır. Pandeminin yaratmış olduğu riskler nedeniyle hastanelere gidemeyen engelli bireyler bu malzemelere ulaşım sağlayamamış ya da güçlük çekmişlerdir. Ek olarak pandemi döneminde yaşanan ekonomik kriz, engelli bireylerin kur artışına bağlı olarak erişim sağladıkları medikal cihaz ve yardımcı teknolojik araçlarının fiyatlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu nedenle bu araçlara ve cihazlara kendileri ödeyerek ulaşan engelli bireyler ve SGK dan aldığı geri ödeme üzerine fark ücreti ekleyerek bu araçlara erişim sağlayan engelli bireyler içinde ekonomik yük oluşmuştur (Akbulut ve Taşköprü, 2021).

Altı Nokta Körler Derneği 2020 yılında hazırladıkları Coronadan Korunmak İçin Engelli Hakları Rehberi'nde engelli hak ihlallerini sağlık, eğitim, ekonomi ve istihdam ve erişilebilirlik başlıklarında incelemiştir. Çalışma kapsamında sağlık alanında engelli bireylerin yaşadıkları hak ihlallerini engellilik türlerine göre incelenmiştir. İşitme engelli bireyler; sağlık hizmetlerinde işaret dili bilen personel bulunmaması, sesli bilgilerin işaret diline uygun çevirisinin yapılmaması; görme engelliler, sağlık bakanlığının hazırlamış olduğu risk haritasının erişilebilir olmaması, bireylere ve nesnelere temas zorunluluğunun devam etmesi ve bulaşma riskinin yüksek olması; bedensel engelli bireyler, fizik tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerine erişim sağlanamaması, hareketsizlik nedeniyle kilo alınması, engelli bireylere yönelik fiziksel aktivite-egzersiz bilgilendirilmelerinin yapılmaması; zihinsel engelli bireyler, ailelere psikolojik destek sunulmaması, zihinsel engelli çocuklarda saldırganlık ve şiddet görülmesi, obezitede artış, yatalak çocuklarda ve yetişkinlerde yara vb. sorunların yaşanması, sağlık sorunlarında artış görülmesi gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar (Gök ve İçli, 2020).

Eğitim alanında karşılaşılan hak ihlalleri; eğitim materyallerinin görme engelliler için erişilebilir olmaması, çevrimiçi ders uygulamalarında görme engelli öğrencilerin yansıtılan sunuyu ekran okuyucusu ile okumakta zorluk yaşaması, dudak okuma yöntemiyle çevrimiçi

dersleri takip eden işitme engelli öğrencilerin ses ve görüntü kalitesindeki sorunlar nedeniyle verimli ders takibi yapamaması, bilgisayar kullanan ve kullanamayan engelli öğrenciler arasındaki farkların artması, nadir hastalık kategorisindeki öğrenciler için evde eğitimlerin yapılmaması gibi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Pandemi sürecinde işsizliğin artması, engelli bireylerin işten çıkarılması ve ücretsiz izne çıkarılması, uzaktan çalışma için gerekli ekipmanların engelli bireylere sağlanamaması istihdam alanında karşılaşılan hak ihlallerindendir. Sağlık ve sosyal koruma müdahalelerine yönelik bildirim ve açıklamaların herkes için erişilebilir olmaması, hastanelerin mekânsal olarak erişilebilir olmaması, şeffaf maske kullanımının ve üretiminin yaygınlaşmaması, sosyal destek uygulamalarının engelli bireyler için erişilebilir olmaması da engelli bireylerin erişilebilirlik alanında karşılaştıkları hak ihlallerindendir (Gök ve İçli, 2020).

Pandemi süresince engelli bireyler, sağlığa erişim, eğitim, rehabilitasyon, sosyal güvenlik, istihdam, erişilebilirlik gibi temel haklara erişimde sorunlarla karşılaşmışlardır. Engel türlerine ve oranlarına bağlı olarak gereksinim duydukları sağlık hizmetlerine erişim sağlayamamaları fiziksel ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmelerine, gelişim gösterdikleri gündelik yaşama katılım eylemlerinde aksaklıklar yaşamaları ve buna bağlı olarak gelişim gösterdikleri özelliklerini yitirmeleri, Covid-19 tıbbi rehberlik protokolünün engelli bireylerin yaşam kalitelerini dikkate almadan hazırlanmış olması, tedavi ve koruyucu hizmetlere erişememeleri gibi problemlerle karşılaşmışlardır. Diğer yandan pandemi nedeniyle sağlık alanındaki kısıtlı kaynakların paylaşılmasında her engelli bireyin eşit olarak yararlanamamış olması da engelli bireyler arasında farklı boyutlarda hak ihlallerinin oluşmasına neden olmuştur.

Engelli bireylerin diğer bireylerle ve yüzeylerle temas sıklığının yüksek olması, refakatçi desteğini almakta zorlanmaları bazı durumlarda ise bu desteğe sahip olmamaları, düzenli olarak yüksek risk barından sağlık kuruluşlarına ziyaret etmeleri, özellikle zihinsel engelli bireylerin pandemi kurallarına uyum sağlamakta zorluk çekmeleri ve buna bağlı olarak aile bireylerinin de sıkıntılar yaşaması pandemi döneminde engelli bireyleri dezavantajlı bir konum yerleştirmiştir. Bulaşma riskini azaltmak için binalara erişimde belirli alanların açık olması, asansörlerin kapatılması hareket kısıtlılığı olan engelli bireylerin binalara ve bina içi erişiminde zorluklar yaşamalarına neden olmuştur (Gök ve İçli, 2020; Wagner, 2021; Demiröz Yıldırım, 2022). Engelli öğrencilerin çevrimiçi eğitim

için gerekli ekipmanlara sahip olmaması, çevrimiçi eğitim ekipmanlarının engelli bireylere yönelik teknolojik desteğe sahip olmaması, öğretmen ve engelli öğrenci arasında gerekli iletişimin kurulamaması engelli öğrencilerin eğitim haklarından faydalanmalarının önüne geçmiştir.

Pandemi süresince engelli bireyleri içeren 2.763 haberi inceleyen Engelli Kadınların İnsan Hakları İzleme Derneği (2021), engelli bireylerin temel insani haklara erişimde sorunlarla karşılaştıklarını ifade etmektedirler. Sağlığa erişim hakkı hem engelli kadınlar hem de engelli erkekler için pandemi de yaşanan gelişmelere ağırlık verilmesi nedeniyle hak ihlalleriyle karşılaştıkları, rehabilitasyon, ilaç ve tedavi süreçlerinde aksamalar yaşandığı görülmektedir. Engelli kadınların jinekolojik muayene sürecinde mahremiyet ve gizliliklerinde sorunlar yaşadıkları da gözlenmektedir. Diğer yandan sokağa çıkma yasağının uygulanması hastane randevularının iptal edilmesine neden olmuş, düzenli olarak doktor kontrolünde olması gereken hastalıklara sahip engelli bireyler bu kontrolleri yaptıramamış ve kullandıkları ilaçlara erişimde sorunlar yaşamışlardır. Herkes için erişilebilir olması gereken eğitim hakkından özellikle engelli kız çocukları erişilebilir eğitim araç ve gereçlerin kullanılmaması, bu araçları temin etmede engelli çocuğun zorluklar yaşaması, ev içi sorumluluklara katkı sağlama beklentisi gibi nedenlerle verimli ve nitelikli eğitime ulaşamamışlardır. Sokağa çıkma yasağının yaşandığı karantina günlerinde engelli kadınların aile bireyleri, eski erkek arkadaş ve eski eşlerinde psikolojik, dijital ve fiziksel şiddete maruz kaldıkları da gözlemlenmiştir (Aygüneş ve Ok, 2020; Şenyurt Akdağ vd., 2021; Sallan Gül, 2022).

2.6. Engellilik, Engelli Politikaları, Pandemi ve Yapıbozum

Derrida için yapıbozum, kavramların, metinlerin ve anlamların yapısal parçalara ayrılarak yeni bir okumaya anlam yaratmaktır. Bu anlamda yapıbozum okumalarda kullanılmak için önerilen, amacı yazıdaki anlamın istikrarsızlığını ve belirsizliğini ifade etmek olan metinsel analiz yöntemidir. Bireyi okumaya yönelten Derrida, herhangi bir dilin kesin anlamlara sahip olabileceği görüşüne şüpheyle bakarak metinlerin okunmasıyla çok sayıda anlamın ortaya çıktığından bahsetmektedir (Derrida, 2001; Cevizci, 2011; Küçükalkan, 2018).

Yapıbozum, hem cümlelerin yapısını bozmayı hem de yapının parçalara ayrılmasını sağlayarak parçaların başka yerlere, farklı anlamlara ulaşmasını esas almaktadır. Metnin yapıbozumunun yapılması yalnızca olumsuz anlamı olan yok etme eylemini değil, aynı zamanda da kullanışlı olmayan bir şeyin ortadan kaldırılması gibi olumlu bir eylemi de barındırmaktadır. Derrida, yapıbozumu yıkmaktan çok bir bütünlüğün nasıl inşa edildiğini anlamaya ve onu yeniden inşa etmeye çalışmak olarak nitelendirmektedir. Yapıbozum bir okuma tekniği olarak ele alındığında bir metinde anlamın nasıl yapılandırıldığı, hangi düşünsel ve ideolojik temellerden hareket ettiğini, dil ve dilin kapsadığı anlamlar ve bunların ilişkilerinden hareketle çözümlenmeye çalışır. Bir yapının ya da sistemin düşünsel emareleri, bu emarelerin çelişkilerini ya da göz ardı edilmiş öğelerini açığa çıkarmaya çalışmaktadır (Küçükalp, 2008).

Yapıbozum analizleri dil içerisindeki birbirine karşıt kavramlar bağlamında sorgulanmakta, bu kavramsal karşıtlıklar Derrida'nın sözmerkezcilik olarak tanımladığı felsefi eğilimde karşımıza çıkar. Söz-yazı, duyulur-düşünülür, gerçek-gerçek olmayan, efendi-köle gibi kurulu bu karşıtlıklar yalnızca bir felsefi karşıtlık değildir aynı zamanda felsefenin kendi ötekisini ürettiği ve kendisine karşı kurduğu bir karşıtlıktır. Bu nedenle karşıt çiftlerden ilk daima pozitif niteliklerle tanımlanırken karşıtı olan ikinci ifadeye ise negatif özellikler yüklenmektedir. Derrida, Batı metafiziğinde bu ikiliklerden ilkinin imtiyazlı kılındığını ikincilerin ise yok edilmesi gereken bir düşman olarak ele alındığını belirtmektedir. İkinciler listesi aynı zamanda ötekiler listesidir ve bu liste birinciler listesini varlığını idame etmek için sonradan türetilen ekler diğer bir ifadeyle hatalı kimliklerdir. Derrida için metnin dışında ona tek ve sabit bir anlam veren bir şey bulunduğu varsayımını hatalı bulmaktadır (Rabinson ve Groves, 2012). Birinciller yani imtiyazlı kavramlar toplumsal ve kültürel hiyerarşileri üreten sistemlere sızmaktadır ki bu noktada Derrida, mevcut anlamların egemen kültürel ve politik ideolojiler tarafından istikrar kazandırılmış anlamlar olduğunu belirtir, gerçeğin verili olmadığını hatırlatarak gerçeği yeniden inşa etmemizi istemektedir. Bu durumda yapıbozum analizleri bir metin, sosyal pratik ya da tarihsel gelenek içindeki zıtlık ilişkilerini, bir terimin neden diğerine göre öncelikli ve üstün kılındığını anlatmaya çalışmaktadır. Bastırılan, anlamı azaltılan ya da sistem dışına atılan ve ötekileştirilen unsurları ortaya çıkarmak buradaki temel amaçtır. Bu sorgulamayla birlikte imtiyazlı olan birincil kavramın önceliği kaldırılır ya da ikinci kavram ilkinin göre imtiyazlı kılınır. Böylelikle her iki kavrama yönelik algılar ortadan kaldırılarak farklı bir anlayışa

geçilir (Derrida, 2010; Eagleton, 2014; Küçükalp, 2008; Cevizci, 2009; Balkın, 2004; Işıklı, 2015).

Buradan hareketle ataerkil bir toplumda erkeğin özerkliği ve statüsü, karşıtı kadına göre tanımlanacaktır. Bu noktada erkek kurucu ilke, kadın ise bu ilkenin dışındaki karşıtı yani ötekidir. Erkeğin karşıtı olarak kadına eril ilk ilke karşısında olumsuz bir değer yüklenmiştir yani kadın erkek olmayandır veya kusurlu kadındır. Bu noktada bedenin bütün ve tamlığını ele alan sağlamcı bir toplumda normal birincil olurken engelli ise ikincil olan yani öteki olarak kurulacaktır. Derrida yapıbozumu ile bir dilden fazlasını tanımlarken amacı hem dili ötekine açmak hem de farklı olana soluk aldırmasıdır, yazı ise bu farkın inşa edildiği bir olanağın temel unsurunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Cixous kadınları yazıya davet ederek onlara iç dünyalarını yazmaları gerektiğine dair çağrıda bulunmaktadır. Bu çağrıyı engellilik alanında düşünürsek sağlamcı ideolojinin yansıması olan medikal model kurucu ilkeyken sosyal model öteki olarak kurulmuştur. UPIAS'ın engellilik sosyal model manifestosunu yazmasıyla birlikte sosyal model imtiyazlı kılınırken artık medikal model imtiyazlı değildir.

Butler (2005), cinsiyet kavramını performatif pratikler üzerinden ele alırken biyolojik temelli yaklaşımlardan uzak durulması gerektiğini söylemektedir. Biyolojik özelliklere bağlı bir cinsiyet kavramı yerine Butler (2005), bedenin inşasında kültürel kodların etkisinden bahsetmektedir. Sakatlık/sağlamlık sistemi bedenleri farklılaştırarak ve işaretleyerek özneler üretmektedir. Bu bedenlerin karşılaştırılması biyolojik olmaktan ziyade ideolojik olmasına karşılık yine de kültürün oluşumuna nüfuz ederek önyargılı bir toplumsal ve mimari bir çevrede kaynak, statü ve gücün eşit olmayan bir şekilde paylaşılmasını meşrulaştırmaktadır. Bu şekilde engellilik dört bağlamda karşımıza çıkar; bedensel çeşitlilikleri yorumlamak ve disiplin altına almak için bir sistemdir; bedenlerle çevreleri arasındaki bir ilişkidir; hem sağlam bedenleri hem de engellileri üreten bir takım pratikler bütünüdür; bedenleşmiş kendiliğin içsel istikrarsızlığını tarif etmenin bir yolu olmak. Engellilik sistemi bedeni aşkın bir iradenin tarafsız, yumuşak başlı bir aracı olarak gören kültürel fantezimizi sorgulamakta olan bedensel biçimleri, işlevleri, yeti yitimlerini, değişiklikleri ya da mutlakları dışlayarak güzel, normal, zinde, ehil, ayrıcalıklı gibi ifadeleri muhafaza edecek şekilde işlemektedir. Bu ifadelerin hepsi de bu tür bir statü talep edebilen,

bu tür özne konumları içinde yaşayabilenlere kültürel sermaye sağlamaktadır (Thomson-Garland, 2006).

Cixous (1990), beden in eril dil ile inşa edildiğini ve bu nedenle eril dili dönüştürmek gerektiğini ifade etmektedir. Bu durum karşımıza engelli bireylerin cinsellik sorunsalı üzerinden gelmektedir. Engelli birey dışıdır, erkeği inşa eden cinsellik üstünlüğü engellilikte yok sayılmaktadır, Erkek, herhangi bir uzuv kaybında da kültürel bir tanımlamada da eksiktir. Engelli kadın ise aseksüeldir, engelli kadın engelli erkeğe göre ötedir. Bu ötecilik süreci toplumun üretimiyle oluşurken politik alanda onanmasıyla yerleşik bir hal almaktadır. Politika pragmatik bir uzlaşım üzerine toplumsal inşa edilirken, toplum ile öznesinin kendisinin olduğu varsaydığı bir politik anlayışın parçalanmış nesnesini oluşturmaktadır. Bu parçalanmışlık, bir problem alanının çözümünde ideal ve ampirik iki alanın birbirine indirgenemez olarak aynı zamanda birbirinden ayrılamaz bir şekilde bulunmaya devam etmektedir. Böylesi bir durum bizi adalet ve yasa arasındaki ilişki ile etik ve politika arasındaki ilişkiye götürmektedir. Engelli politikalarındaki yasaların sınırlılık yani sonluğa sahip olması toplumsal adaleti karşılamakta eksiklikler yaratmakta, verili sosyo-politik kurumlaşma içerisinde bu sınırlılık haline işaret edilmesi ise adaletin kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapıbozum olarak toplumsal adalet, yasayı ve onun kurumlarını (engellilik politikalarını oluşturan kurumlar ve yasalar) sosyo etik tartışmaların bir parçası haline gelmektedir.

Covid-19 pandemisi toplumsal yaşamda aksamaların oluşmasına neden olmuş, bu durum toplumsal varoluşun etkilenmesine neden olmuştur. Daha açık bir ifadeyle Covid-19 virüsü yaşamın içinden doğarak insanın dünya, diğer insanlar ve hayvanlarla kurduğu ilişkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Virüs, dünyanın verili konfigürasyonlarına, verili durumlarında meydana gelerek etkisini dünyanın veya dünyaların belirli bir yapılanma içinde oluşturmuştur. Dünyanın mevcut durumu, eşitsizlikler barındıran ekonomik-toplumsal izdüşümler pandeminin yarattığı etki de rol oynamaktadır. Bedenin kırılabilir ve değiştirilebilir bir yapıya sahip olduğu gibi toplumsal yapılarda benzer kırılabilirlikler taşımaktadır. Bu kırılabilirlikler bedeni virüslere ve hastalıklara karşı savunmasız hale getirmektedir. Beden gibi kırılabilirliklere sahip olan toplumsal yapılar da dışsal etkenlere karşı savunmasız kalabilir ve bu durum toplumun işleyişini etkileyebilmektedir. Dışsal bir etken olma özelliğine de sahip olan Covid-19 virüsü hem bireylerin bedenlerini hem de

toplumun düzeninin sarsılmasına ve yaşam kalitelerini olumsuz hale getirebilecek sonuçlara yol açmaktadır. Bu bağlamda pandemi dışarıdan gelen kötülük varsayımını doğurmakta bu da aklımıza Derrida'nın saf içsellik/ kötücül dışsallık ikiliği sorunlaştırmasını getirmektedir (Ertuğrul, 2023).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın konu, amaç ve önemi, araştırmanın kapsamı ve problem cümleleri, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama ve analiz teknikleri, katılımcılarla ilgili bilgiler verilecektir.

3.1. Araştırmanın Konu, Amaç ve Önemi

Barnes (1998) engelliliği, aktivite sınırlılığının yaratmış olduğu dezavantajlı durumları yaşayan bireylerin çağdaş sosyal organizasyonlar tarafından göz ardı edilmesi veya çok az değer verilmesi ile bireylerin sosyal hayata katılmaları ve sosyal aktivitelerini sürdürmelerinde sorunlar yaşamaları olarak tanımlanmaktadır. Bu durum engelli bireylerin, sosyal yaşamdaki rollerini oynayabilmesini sağlayan ideal-normal kapasitenin dışında yer almalarına neden olmaktadır (Burcu, 2002). Normalin dışındaki beden diğer bir ifadeyle bedensel farklılıkların sosyal, kültürel ve politik olarak ele alınması ilk olarak 1960'lı yıllarda Vietnam Savaşı'ndan dönen gazilerin savaş karşıtı eylemlerinde ortaya çıkmıştır. 1970'lerde ise Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada'da sakat bireyler örgütlenerek seslerini duyurmaya başlamış ve bedenin makine olarak görülmesine karşı çıkarak birey olma, kendileri hakkında karar verme ve ayrımcılıkla mücadele gibi yeni söylemlerde bulunmuşlardır (Oliver, 1990; Priestley, 1999; Shakespeare, 2006; Burcu, 2006). Böylece toplumsal, sosyal, kültürel özellikleri dikkate alan yeni bir kimlik tanımı ortaya çıkarak sakatlığa ilişkin yeni yasalar ve çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Engellilik Türkiye'de 1990'lı yıllarda akademik çalışmaların yapılmasıyla dikkat çekmiş ve 1997 yılında Başbakanlığa bağlı olarak Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasıyla engellilik kurumsallaşarak devlet politikası haline gelmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Türkiye'de yaşayan engelli bireylerin sorunlarına yönelik araştırmalar yapılmış ve 1997 yılında Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. 1999 yılında ilk kez gerçekleştirilen I. Özürlüler Şurası'nda engellilere yönelik kanun, yasa ve yönetmeliklerin oluşturulmasına karar verilmiş; 2005 yılında gerçekleştirilen II. Özürlüler Şurası ise merkezi ve yerel yönetimlerin engelli dostu politikalar belirlenmesinde etkili

olmuştur. Böylece Türkiye’de engelli bireylerin sosyal ve kültürel hayattaki görünürlüklerinin de dikkate alındığı sosyal politikalar üreilmeye başlanmıştır (Burcu, 2007).

2019 yılının Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan, Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel salgın acil durumu olarak tanımlanan ve dünyanın tamamında etkisini sürdüren Covid-19 virüsünün bir istisna hali olarak karşımıza çıkması toplumların kültürel, ekonomik, sosyal ve politik anlamda olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu durum birçok ülkede refah devleti kapasitesi, sağlığa erişim, sağlık sistemleri, sağlığa erişimde eşitsizlik, temel eğitime ulaşamama, alt yapı sorunları ile giderek artan işsizlik ve ekonomik kayıpların yaşanmasına neden olarak toplumsal eşitsizliğin derinleşmesine yol açmıştır (Urhan ve Arslankoç, 2021). Covid-19 pandemi süreci, bireylerde fiziksel veya ruhsal etkiler bırakması, çok sayıda insanın kaybına yol açması, küresel çapta karantina uygulanması, sokağa çıkma kısıtlamaları, çalışma saatlerinde değişiklik yapılması, eğitime ara verilmesi ya da eğitimle ilgili yeni düzenlemeler yapılması gibi olağan dışı uygulamaların (Artan vd., 2020) yaşanmasına neden olmuştur. Covid-19 pandemisi, pandemi ile mücadele ve pandeminin yayılımını önleme süreçleri gündelik hayat içerisindeki normal ve öngörülebilir rutinleri sarsıntıya uğratarak mevcut eşitsizlik biçimlerini derinleştirmiş ve yeni eşitsizlik biçimleri yaratmıştır. Bu nedenle alışılmış davranış kalıplarının dışına çıkmak zorunda kalındığı, yeni bir normal tanımının yapıldığı, ani ve zorunlu değişim süreçlerini içinde barındıran pandemi döneminin kırılğan gruplar olarak tanımlanan engelli bireyler üzerindeki yansımalarının neler olduğu sorusu hem engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak hem de engelli bireylerin de dâhil olduğu toplumsal eşitsizlik sarmalını gidermeye yönelik politikalar üretmek açısından önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın konusunu Covid-19 pandemisi öncesinde pek çok zorlukla baş etmek durumunda kalan dezavantajlı gruplar arasında değerlendirilen ve risk grupları arasında nitelenen engelli bireylerin pandemi sürecine yönelik deneyimlerinin keşfedilmesi, engelli bireylerin günlük yaşam pratiklerinde ve sosyal yaşamlarında karşılaştıkları güçlüklerin neler olduğu, bu güçlüklerin pandemi öncesinde ve pandemi sürecinde nasıl

şekillendiği anlamaya çalışmaktır. Çalışmanın bir diğer odak noktası ise engelli bireyleri dikkate alan uygulamalar, düzenlemeler ve engelli politikalarına yönelik görüşleri öznenin kendi deneyimi çerçevesinde ele almak, pandemi sürecinde engelli bireyleri kapsayan uygulamaların neler olduğu ve bu uygulamaları engelli bireylerin ihtiyaç ve sorunları dâhilinde ele almaktır.

Bu çalışmada engelli bireylerin kendi öznel yaşantısı içerisinde engelliliğe ilişkin deneyimleri, bu deneyimlerinin pandemi sürecindeki yansımalarının ele alınması amaçlanmaktadır. Engelli bireylerle ilgili uygulamalar, düzenlemeler ve engelli politikalarının neler olduğu, bu politikaların engelli bireylerin bakış açısından değerlendirilmesi, pandemi sürecinde engelli bireyleri kapsayan uygulamalar ve bu uygulamaları oluşturan unsurların neler olduğunun ortaya konulması bir diğer ifadeyle vatandaşlık hakkı olarak engelli bireylerin tam ve eşit katıldığı politik bir toplumun oluşmasına yönelik fikirlerinin sosyo-politik bir perspektif açıdan ele alınması amaçlanmaktadır. Ek olarak bedensel ve engelli bireylerin engellilik politikaları bağlamında değerlendirildiği bu çalışma diğer engellilik türlerine özel politikaların oluşturulması açısından fikir vermesi amaçlanmaktadır. Aktör olarak engelli bireylerin nesnesi oldukları engelli politikalar ile ilgili görüşlerinin tartışılması, pandemiye engelli birey olarak deneyimlemelerini gündelik yaşam ve politika bağlamında incelenmesi engelli politikalarının geliştirilmesine katkı sunabilmek bu çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Problem Cümleleri

Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası önem taşıyan halk sağlığı durumu ilan edilen Covid-19 pandemisi bulaşıcı, ölümcül ve çok değişkenli bir hastalığın yayılmasının yanı sıra bireysel, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal sonuçları olan olağandışı bir süreci ifade etmektedir (Barış ve Taylan, 2020; Mutluer vd., 2020). Kalıcı ve yıkıcı bir etkiye sahip olan pandemi sürecinde özel gereksinimli bireyler, günlük rutinlerinde değişiklik, sağlık, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinde kısıtlılık, eğitim ve sosyal ortamlara erişememe, davranış problemlerinin oluşması ya da bu problemlerin artış göstermesi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani

Gelişme Raporunda (2014), toplumsal ve yasal kurumların, güç yapılarının, siyasi alanların, geleneklerin ve sosyokültürel normların toplumda yaşayan bireylere eşit şartlar tanımaması, bazı kişiler ve grupların haklarını kullanarak özgür seçimler yapmalarını kısıtlayacak bariyerleri oluşturması durumunu kırılabilirlik olarak tanımlayarak engelli bireyleri bu kırılabilir yapı içerisindeki risk gruplarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Gündelik hayatında toplumsal riskler ve tehditlere daha fazla maruz kalan, yaşam fırsatları diğerleriyle eşit olmayan, engel durumuna ve türüne göre diğer bireylerden daha fazla desteğe ihtiyaç duyan engelli bireyler Covid-19 pandemisinde karşılaştıkları problemler, sorunlar ve aksaklıklar nedeniyle diğer bireylere göre daha fazla kırılabilirlikler yaşamakta ve derinleşen bir toplumsal eşitsizlik ağında çözüm önerileri aramaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda araştırmanın temel problemi mevcut engelli politikalarının ve Covid-19 uygulamalarının pandemi sürecinde ortaya çıkan toplumsal, ekonomik, siyasal koşullar ve riskler çerçevesinde engelli bireylerin daha fazla kırılabilirlik ve eşitsizlik yaşamadaki rolünün anlaşılmasına çalışılmasıdır. Böylece pandemi dönemine ilişkin kırılabilirlikleri içeren yeni koşullar ya da riskler engelli bireylerin gözünden ifade edilebilecektir.

Araştırmanın alt problemleri:

a. Sosyokültürel yapı içerisinde engelli bireylerin engellilik deneyimleri nasıl şekillenmektedir?

b. Engelli bireylerle ilgili oluşturulan yasa, düzenleme, uygulama ve politikalar engelli birey olmanın gerekliliklerini sağlamakta mıdır? Engelli bireylerin bu konu hakkında eleştiri ve önerileri var mıdır?

c. Bir vatandaş olarak engelli bireylerin pandemi sürecindeki deneyimleri nelerdir? Bu deneyimler engelli bireylerin ihtiyaçlarının, kırılabilirliklerinin ve hassasiyetlerinin önemsendiğini ve dikkate alındığını göstermekte midir?

3.3. Katılımcılar

Nitel araştırmalarda evren, araştırmacının araştırdığı unsurları içeren insan toplulukları, sosyal gruplar ya da çeşitli olay ve olgulardan oluşmaktadır (Baltacı, 2018). Bir diğer ifadeyle evren, araştırmacının ele aldığı olay ve olguları en iyi yansıttığını dūřündüđü ya da hakkında bilgi edinmek istediği gruplardır (Miles ve Huberman, 1994). Bu nedenle bu çalışmanın evreninin Covid-19 pandemi sūrecini deneyimleyen engelli bireyler oluşturmaktadır.

Evrenin būyüklüđü, çalışılacak alanın genişliği ve araştırmacının evrenin tamamına ulaşabilecek imkân ve zamanının olmaması gibi etkenler evrene erişimi kısıtlamakta, evrenin genişleyip çeşitlenmesi evrenin tamamına ulaşılarak veri toplamayı gūleřtirmektedir (Strauss ve Corbin, 1994). Buradan hareketle araştırmanın örneklemini Covid-19 pandemi sūrecini Çanakkale’de yaşayan bedensel ve görme engelli bireylerden oluşmaktadır. anakkale’deki farklı engel tūrlerini içeren engelli derneklerinin bulunması, engelli derneklerinin aktif olarak saha deneyimi olması, belediyeye bağlı engelli meclisinin aktif olarak çalışmalar yapması, kentteki engelli görünürlüğünün yūksel olması nedeniyle araştırma mekânsal olarak Çanakkale’de gerçekleştirilecektir. İl, ile ve köy gibi yerleşim yerlerinin birbirlerine yakın olması, iletişim ağlarının geniş olması da Çanakkale’nin örneklem olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Araştırmanın pandemi öncesi ve pandemi sonrası engellilik deneyimlerine odaklanması, bireylerin özne ve nesne olarak yer aldıkları politika, uygulama ve dūzenlemelere yönelik grūřlerinin irdelenmesi amaçlandığı için sivil toplum örgütlenmesi en yūksel kesimler olan, engelli bireylere yönelik genelleyici ve kendi özel alanlarında politikalar üretmeye yönelik çalışmalarının bulunması nedeniyle engelli bireylerden görme ve bedensel engelli bireyler araştırmanın örneklemini olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu engel gruplarına yönelik olarak yapılacak araştırmanın sonuçları özel durumlarda özel politikaların geliştirilmesi konusunda diğer engelli tūrlerindeki bireyler içinde katkı sunmuş olacaktır.

Örneklem boyutu, evrenin detaylarını belirginleştirebilecek ge sayısını ifade etmektedir. Mertens (2014), nitel araştırmacıların geniş kapsamlı örneklemlerden daha fazla ayrıntıya ulaşılacağı ve bu durumun evreni yansıtabileceğine dair yanılığya dūřtüklerini,

nicel araştırma geleneğinin örnek sayısına önem veren bir yaklaşımla nitel araştırmaların ele alındığını belirtmektedir. Neuman ve Robson (2014) olgu bilim deseni, hikâye analizi gibi çeşitli teknikleri kullanan nitel araştırmalarda az sayıda örneklem üzerinde oldukça detaylı veri elde edildiğini, Coyne (1997) ise nitel araştırmalarda çok sayılı gruplar yerine araştırmacının amaçlarını karşılayan, ayrıntılı veriler toplayabileceği örneklemelerin toplanması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda araştırmada zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak veren amaçlı örnekleme yöntemi kullanılacaktır. Nitel araştırmanın esnek bir yapıya sahip olması, toplanan verilerden elde edilecek bilgilerin tatmin edici olmasına bağlı olarak daha az ya da daha fazla kişiyle tamamlanmasına vurgu yapılarak Çanakkale ve ilçelerinde yaşamlarını sürdüren farklı sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklere sahip pandemi sürecini deneyimlemiş bedensel ve görme engelli 28 katılımcı ile görüşülmüştür. Öncelikle kişisel bağlantılar ile kurumsal kimlikleri olan anahtar kişilere ulaşılmıştır. Daha sonra yerleşim yeri ve bu yerleşim yerlerinde yaşayanlar hakkında bilgi sahibi olan muhtar aracılığıyla katılımcılara erişim sağlanmıştır.

3.3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışma Çanakkale ve ilçelerinde yaşayan 18-75 yaş aralığındaki bedensel ve görme engelli bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılardan KG9 13 yaşındadır. Katılımcı, araştırma hakkında bilgi sahibi olduğu için gönüllü olarak pandemi ve engellilik deneyimlerini paylaşmak istemiştir. Bu bağlamda kendisi de bir birey olarak ve bir öğrenci olarak pandemiye deneyimlediği için çalışmaya dâhil edilmiştir. Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş, her bir katılımcıya KÇ1, KB2, KG4 (K: Katılımcı, G: Görme Engelli, B: Bedensel Engelli, Ç: Çoklu Engellilik) gibi kodlar verilmiştir. KÇ1, Katılımcı Çoklu Engelli 1 olarak ifade edilmektedir. Katılımcıların tamamı çalışmaya gönüllülük esasına dayalı olarak katılmıştır. Katılımcıların 18'i erkek 10 tanesi kadındır.

Tablo 3

Katılımcıların demografik bilgileri

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Eğitim Durumu
KÇ1	Erkek	69	Evli	Emekli	Ortaokul
KÇ2	Erkek	46	Bekâr	İşçi	İlkokul
KÇ3	Erkek	48	Bekâr	Serbest Meslek	Okuryazar değil
KB1	Kadın	70	Evli	Ev hanımı	Okuryazar değil
KB2	Erkek	60	Bekâr	Emekli	Lise
KG1	Kadın	24	Evli	Öğretmen	Lisans
KG2	Erkek	27	Bekâr	Öğretmen	Lisans
KG3	Erkek	50	Evli	Emekli	İlkokul
KG4	Kadın	20	Bekâr	Öğrenci	Lisans
KG5	Kadın	21	Bekâr	Öğrenci	Ön lisans
KB3	Kadın	59	Evli	Emekli	Lise
KB4	Kadın	71	Eşi Vefat Etmiş	Ev hanımı	Okuryazar değil
KB5	Erkek	57	Evli	Emekli	İlkokul
KB6	Erkek	61	Bekâr	Emekli	İlkokul
KG6	Erkek	63	Evli	Emekli	İlkokul
KG7	Kadın	29	Bekâr	Memur	Üniversite
KG8	Erkek	55	Evli	Emekli	Lise

Tablo 3'ün devamı

KB7	Erkek	27	Bekâr	Çalışmıyor	Lise
KB8	Erkek	32	Evli	İşçi	İlkokul
KG9	Kadın	13	Bekâr	Öğrenci	Ortaokul
KB9	Erkek	55	Evli	Memur	Lise
KB10	Erkek	66	Evli	Emekli	İlkokul
KB11	Kadın	49	Evli	Ev Hanımı	Okuryazar değil
KB12	Erkek	60	Bekâr	Emekli	Ortaokul
KG10	Erkek	58	Evli	Avukat	Lisans
KG11	Kadın	30	Bekâr	Öğretmen	Yüksek Lisans
KB13	Erkek	41	Bekâr	Pazarlamacı	Lisans
KB14	Erkek	41	Bekâr	Emekli	Ortaokul

3.3.1. Katılımcıların Engel Durumları Hakkında Bilgiler

Üç katılımcı çoklu engelliliğe (bedensel ve görme) sahiptir, on dört katılımcı bedensel engelli, on bir katılımcı ise görme engellidir. On dört katılımcı çeşitli nedenlerle sonradan yeti yitimlerini kaybederken on dört katılımcı ise doğuştan engellidir.

Tablo 4

Katılımcıların engel durumlarıyla ilgili bilgiler

Katılımcılar	Engel Durumu	Engel Nedeni	
KG1	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG2	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG3	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG4	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG5	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG6	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG7	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG8	Görme Engelli	-	Trafik Kazası
KG9	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG10	Görme Engelli	Doğuştan	-
KG11	Görme Engelli	Doğuştan	-
KB1	Bedensel Engelli	-	Çocuk Felci
KB2	Bedensel Engelli	-	Hastalık
KB3	Bedensel Engelli	-	Trafik Kazası
KB4	Bedensel Engelli	Doğuştan	-
KB5	Bedensel Engelli	-	Trafik Kazası

Tablo 4'ün devamı

KB6	Bedensel Engelli	-	Ev Tipi Tedavi ve Yararın Kangrene Dönüşmesi
KB7	Bedensel Engelli	-	Havale ve Felç
KB8	Bedensel Engelli	Doğuştan	-
KB9	Bedensel Engelli	-	Yüksek Ateş ve Felç
KB10	Bedensel Engelli	-	Çocuk Felci
KB11	Bedensel Engelli	-	Havale
KB12	Bedensel Engelli	Doğuştan	-
KB13	Bedensel Engelli	-	MS Hastalığı
KB14	Bedensel Engelli	-	Beyincikte Hasar
KÇ1	Çoklu Engellilik (Görme ve Bedensel)	-	Behçet Hastalığı ve Trafik Kazası
KÇ2	Çoklu Engellilik (Görme ve Bedensel)	-	Havale
KÇ3	Çoklu Engellilik (Görme ve Bedensel)	-	Havale

3.4. Araştırmanın Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Nitel araştırma, dünyayı görünür hale getiren birden fazla yorumlayıcı materyal uygulamalardan oluşmaktadır ve bu uygulamalar dünyayı; alan notları, mülakatlar, konuşmalar, fotoğraflar, kayıtlar ve araştırma günlüklerini içeren temsilleri oluşturmaktadır.

Nitel araştırma, araştırmacıların kendi doğal ortamlarındaki şeyleri, insanların olaylara verdiği anlamlar bağlamında anlamlandırmaya çalışmakta veya yorumlamaktadır. Bireylerin hayat tarzlarını, yaşam öykülerini, davranış biçimlerini, örgütsel yapıları ile toplumsal değişmeyi kavramaya yönelik bilgi üretme süreci ve disiplinler arası bütüncül bir bakışı içermektedir (Strauss ve Corbin 1990b akt. Altunışık vd., 2010). Araştırılan olgu ve olayları kendi bağlamında değerlendirerek, insanların attıkları anlamlar bağlamında yorumlayan nitel araştırma (Altunışık vd., 2010: 302), aynı zamanda insanın kendi çabası ile şekillendirdiği toplumsal sistemin perspektiflerini keşfetmek amacıyla geliştirilen bilgi üretme yollarından birisidir (Özdemir, 2010: 326). Diğer bir ifadeyle nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinden yararlandığı, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir şekilde incelenmesini amaçlayan nitel bir sürecin izlendiği araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

Araştırmacıya çalışmanın tasarlanması ve gerçekleştirilmesi için esneklik sağlamakta, araştırmacı bu sayede araştırma boyunca oluşan durumlara bağlı olarak yeni yöntemler ve yaklaşımlar geliştirebilmektedir. Nitel araştırmanın diğer bir özelliği de keşfedici yapıya sahip olmalarıdır. Keşfedici özelliğe sahip araştırmalar, üzerinde az çalışılan konuları açığa çıkarmada oldukça kullanışlı ve yararlıdır (Neuman 2012: 228). Bu kapsamda nitel araştırmalar, incelenilecek konu veya olgulara dair derinlemesine bilgiler sunarak bu bilgileri farklı yöntemler üzerinden oluşturmaktadır. Nitel araştırmalar, görüşme yapılacak bireylerin seçimi konusunda evreni temsil etme amacından ziyade araştırma konusu ile doğrudan ilgili olup olmadığına da dikkat çekmektedir (Neuman, 2012; Yıldırım ve Şimşek 2003: 107).

Nitel araştırma yöntemlerinde, çalışmamıza rehberlik eden teorilerin seçiminde ve yararlanılmasında felsefi varsayımlar ve yorumlayıcı çatılardan yararlanılmaktadır. Teoriler, nitel çalışmalarda araştırma raporunun hazırlanmasında önemli bir role sahiptir. Nitel araştırmalar yalnızca çalışmalarımıza yön veren inanışlar ve teorileri anlamının önemine değinmekle kalmazlar aynı zamanda verileri raporlaştırarak çalışmalarda yazılmasında da etkili olmaktadır. Araştırmacının benimsediği felsefe ile çalışmasını kuşatan çatıyı kullanma şekli arasında bağlayıcı bir ilişki bulunmaktadır (Creswell, 2015). Buradan hareketle bu çalışmada engellilik teorileri kullanılacaktır. Engelliliği yorumlayıcı bakış

açısıyla inceleyen araştırmacılar engelliliği bir kusur olarak değil beşeri bir farklılığın boyutu olarak ele almaktadırlar. Bu beşeri farklılık ise toplumun bireye bakış açısını yansıtmaktadır.

Elde edilen verilerden tümevarımsal olarak kuram geliştirmeyi amaçlayan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan Grounded Teori (Temellendirilmiş Kuram) kapsayıcı bir strateji özelliği taşıtmaktadır Glaser ve Strauss (1967 akt. Arık ve Arık, 2016). Grounded Teorinin temel amacının sosyolojik araştırmalarla sistematik bir şekilde elde edilen verilerden hareketle teorinin keşfi/keşfedilmesi olduğunu belirtmektedir. Grounded Teori, tümevarımcı bir mantıkla ilerleyerek veriler elde etmek ve elde edilen verileri eş zamanlı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Hem bir veri toplama hem de veri analiz stratejisi olan aynı zamanda teori üretmeye yönelik bir metodoloji olma özelliği taşıyan Grounded Teori, anlamlı verilerden elde edilen kategorilerin birleştirilip tanımlanması, bu kategorilerin nasıl tanımlandığı, kategoriler arasında nasıl bir bağ oluşturulacağı ve kategoriler arasında nasıl bir ilişkinin kurulacağını göstermekte; sürekli karşılaştırmalı analiz, kuramsal örnekleme ve kuramsal kodlama gibi stratejiler kullanmaktadır (Willig, 2013). Bu bağlamda engelli bireylerin engellilik deneyimlerinin anlaşılabilmesi, engelli bireylere yönelik sosyal politikaların neler olduğunun incelenmesi, pandemi süresince engelli bireylerin hangi tutum ve davranışlarla karşılaştıkları ve bu süreçte ne tür tepkiler verdiklerinin ayrıntılı ve nitelikli olarak anlaşılabilmesi için çalışmanın metodu, olay ve olguların gerçeği ve bütüncül bir şekilde ortaya konulmasını hedefleyen “nitel araştırma yöntemi” ve nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “grounded teori” olarak belirlenmiştir.

İnsanların deneyimlerini olduğu gibi tanımlamayı ve açıklamayı amaçlayan nitel araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem tekniği, dokümanlar, işitsel-görsel materyaller ve dijital etnografi tekniği kullanılmıştır Araştırmacı derinlemesine görüşme tekniği sayesinde konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alındığı bir sistemi uygular (Tekin ve Tekin, 2006) ve bu yöntemle katılımcı kendisini birinci elden ifade edebilme fırsatı edinirken araştırmacı da görüşme yaptığı kişilerin anlam dünyalarını, bakış açılarını, içinde buldukları özel durumlara ait duygu, düşünce ve tecrübelerini yine onların ifadeleri aracılığıyla derinlemesine anlama imkânı elde etmektedir (McCracken 1998’den akt. Tekin ve Tekin, 2006).

Araştırmacı herhangi bir ortamda gerçekleşen bir davranışa yönelik ayrıntılı, kapsamlı ve zamana yayılmış bir veri elde etmek istiyorsa gözlem yöntemine başvurmaktadır. Gözlem tekniklerinden katılımlı gözlem yöntemi, araştırmacının araştırma süresi boyunca çalışma alanına katılması ile gerçekleşmektedir. Katılımcı rolü, araştırmacı rolünden daha belirgin olan araştırmacı bu sayede içeriden bir bakış açısı ve öznel veri elde edilebilmektedir (Creswell, 2015). İnternet ve dijital ortamlarda etnografik tekniklerle gerçekleştirilen araştırmalar dijital etnografi olarak nitelendirilmektedir. Dijital etnografi yönteminin temel araştırma tekniği çevrimiçi gözlemdir ve araştırmacının katılımcı kümesine dâhil olması ile gözlemi şeklinde gerçekleşmektedir. İlkinde araştırmacı kümenin içine dâhil olarak gözlem yapmakta diğerinde ise dışarıdan bir üye olarak değerlendirilmektedir (Geray, 2014 akt. Sucu Ağa, 2019). Bu bağlamda çalışmada engelli bireylerin pandemi döneminde karşılaştığı sorunlar, bu sorunlar hakkındaki öneriler ve engelli politikaları hakkındaki görüşlerini tartışabilmek amacıyla derinlemesine görüşme tekniği ve araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış soru görüşme formu uygulanmıştır.

Çalışma hem yüz yüze hem de telefon üzerinden görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Pandeminin çalışma süresince etkili olması katılımcıların görüşmenin yapılma şeklinde farklı görüşleri olmasına yol açmıştır. Bu çalışmada istatistiki veriler, kanun, yönetmelik gibi ikincil verilerden de engellilik politikaları kapsamındaki bilgilerin detaylandırılabilmesi için yararlanılmıştır. Katılımcılara görüşme öncesi çalışma hakkında bilgi verilerek çalışmaya katılımları konusunda kendilerinde onay alınmıştır. Katılımcılardan izin alınarak veri kaybını engellemek için ses kaydı yapılmıştır. Görüşmeler 17.08.2022-07.06.2023 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Görüşmeler 35-120 dakika arasında değişen sürelerde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin ardından deşifresi ve analizi yapılmıştır. Her bir görüşmeye ilişkin saha notları alınarak görüşme saati, görüşme süresi, katılımcıya yönelik izlenimler not alınmıştır. Çalışma başlamadan önce her bir katılımcıya kimlik bilgilerinin gizli kalacağı belirtilmiştir. Çalışmanın yapılabilmesi için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Etik Kurulu'na başvurulmuş, etik kurul izni 28.07.2022 tarihinde alınmıştır.

Çalışmada elde edilen veriler, görüşmeleri metne dönüştürme, başlangıç kodları oluşturma, kodların potansiyel temalar halinde sınıflandırma, temaların gözden geçirilmesi,

temaları tanımlama ve rapor hazırlama aşamalarından oluşan tematik analiz yoluyla analiz edilmiştir. Verilere dair ön okuma işleminden sonra oluşan temalar kodlanarak yorumlanmıştır. Veri kodlama ve analizi sürecinde Grounded Teoriden yararlanılarak ilk olarak soyutlama düzeyinde verilerdeki kavramsal kategoriler bulunmuş, bu kategoriler arasındaki ilişkiler incelenmiş ardından ise daha yüksek bir soyutluk düzeyinde bu ilişkiler kavramsallaştırılarak (Punch, 2011) veriler açık, eksen, seçici kodlamalar ile sınıflandırılmıştır. Hem ses kayıtları hem de alanda tutulan notlardan hareketle oluşturulan kodların arasındaki düzenlilikleri ve birbirleriyle ilişkilerini gösteren kategoriler oluşturulmuştur (Merriam, 2013). Sınıflandırma süreci devam ederken verileri sürekli olarak analiz edilerek veri doyumuna ulaşıp ulaşılmadığı kontrol edilmiştir. Çalışmanın veri analiz aşamasında nitel metinleri değerlendirme ve yorumlama programı olan MAXQDA programından da yararlanılmıştır.

3.3.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

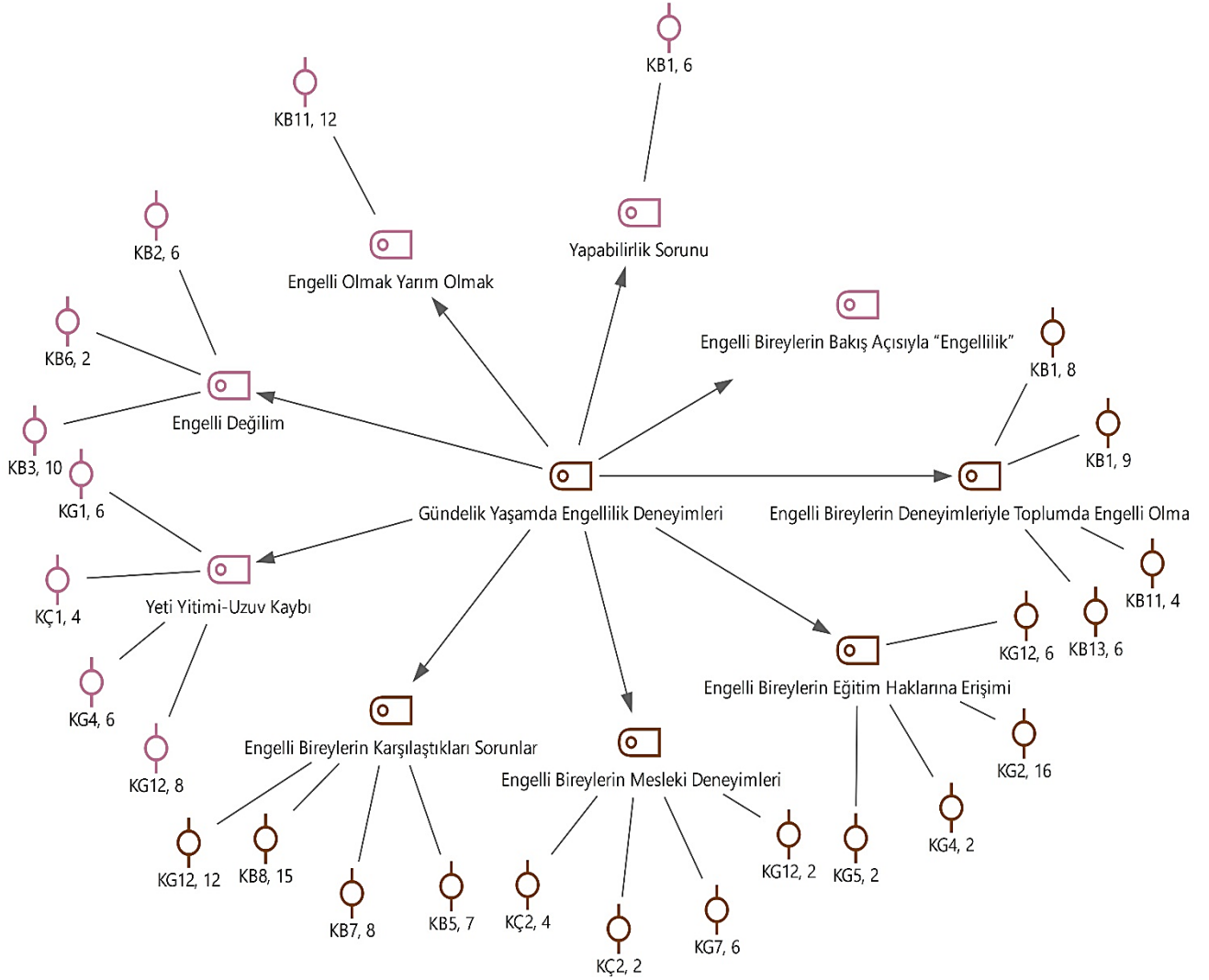
Çalışma, bedensel ve görme engelli bireyleri incelediği için engellilik türlerinin tamamını kapsamamaktadır. Çalışma, pandeminin etkilerinin yaşandığı bir süreçte gerçekleştirildiği için yüz yüze ve telefon aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bir katılımcı soruların yarısını cevapladıktan sonra çalışmadan ayrılmak istemiştir. Kendisine teşekkür edilerek görüşme sonlandırılmıştır. K12 rahatsızlığı nedeniyle görüşmeye kardeşi ile birlikte katılım sağlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışma engelli bireylerin gündelik rutinlerindeki deneyimleri ve bu deneyimlerin Covid-19 pandemisindeki yansımalarını anlamaya çalışmaktadır. Aynı zaman da bu çalışmada engellilik politikaları ve bu politikaların işlevselliği engelli bireyler açısından değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmada elde edilen veriler gündelik yaşamda engellilik deneyimleri, engelli politikaları, hizmet ve uygulamalarıyla ilgili görüş ve deneyimler, Covid-19 pandemisi ve engelli bireyler, engelli bireylerin hayali ülke inşaları ana temaları altında incelenmiştir. Birinci bölüm engelli bireylerin bakış açısıyla engellilik, engelli bireylerin deneyimleriyle toplumda engelli olma, engelli bireylerin mesleki deneyimleri, engelli bireylerin eğitim haklarına erişimi ve engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlar alt başlıklarını içermektedir. İkinci bölümde engelli politikalarına genel bakış, heyet raporu ve doktorların yetkisi, yardımcı cihaz kullanımı, engelli ve bakım aylığı, yerel yönetimler ve engellilik, engelli sivil toplum kuruluşları alt temaları; üçüncü bölümde bilgiye erişim eksikliği, sokağa çıkma yasağı, dokunarak keşfetmeye yarattığı güçlükler, çevrimiçi eğitimin zorlukları ve rehabilitasyon ve sağlık hizmetlerine erişim alt temaları yer almaktadır.

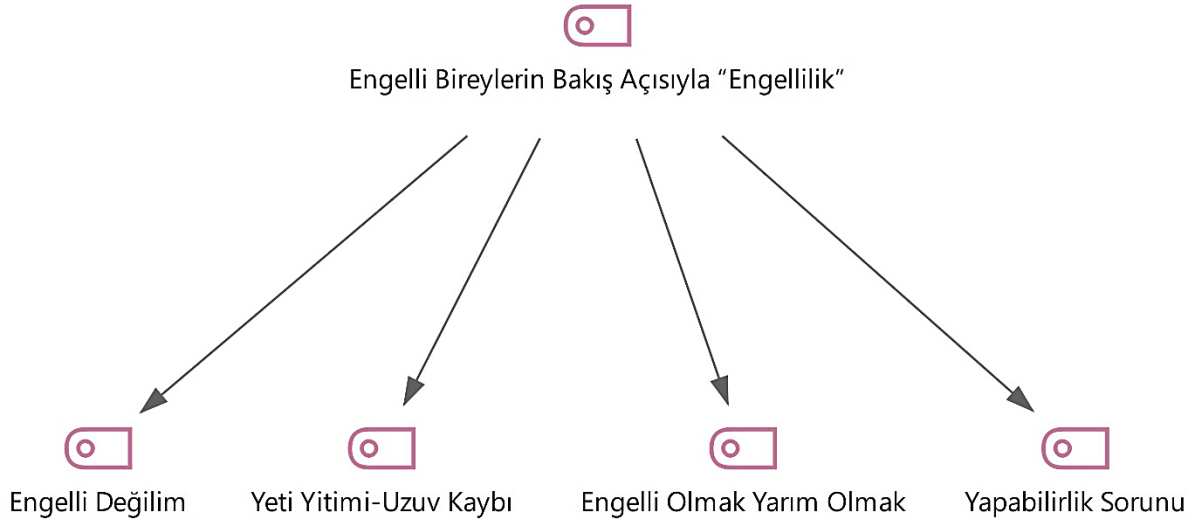
4.1. Gündelik Yaşamda Engellilik Deneyimleri

Şekil 5. Gündelik yaşamda engellilik deneyimleri kod-alt-kod bölümler modeli

Çalışmanın bu kısmında katılımcıların gündelik yaşamlarındaki deneyimleri incelenmiştir. Bu bağlamda engelli bireylerin kendilerinin engelliliği nasıl ele aldıkları (yeti yitimi- uzuv kaybı, engelli değilim, yapabilirlik sorunu, engelli olmak yarım olmak), engelli bireylerin deneyimiyle toplumda engelli olma, engelli bireylerin mesleki deneyimleri, engelli bireylerin eğitim haklarına erişim, engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlar yer almaktadır.

4.1.1. Engelli Bireylerin Bakış Açısıyla Engellilik

Şekil 6. Engelli bireylerin bakış açısıyla hiyerarşik kod-alt kod modeli

Burcu (2007) Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma başlıklı çalışmasından elde ettiği bulgularla engelli bireylerin kendilerine ilişkin bakış açılarını beş adımda açıklamaktadır. Engeline kabul eden bu anlamda engeli ile birlikte yaşamaya pozitif bakan kendisiyle barışık bireyler; kendini engelli olarak kabul etmeyerek diğerlerinden farklı olduğunu düşünmeyen ve bu anlamda kendisiyle barışık bireyler; engelli olmanın yarattığı zorlukların farkında olan diğerlerinden farklı olduğunu düşünen ancak daha kötü durumda olanlara haline şükreden bireyler; engelli olmanın getirdiği sorunlarla baş edemeyen yetersiz ve umutsuz bireyler son olarak engelli olmayı diğerlerine göre üstün bir özellik olarak tanımlayan bireyler. Bu bağlamda çalışmamızda engelli bireylerin kendilik algılarını ifade ediş biçimlerinde engeline kabul etmeyerek diğerlerinden farklı olduğunu düşünülmemesi *ben kendimi engelli görmüyorum*; engelli olmanın getirdiği sorunlarla baş edemeyen yetersiz ve umutsuz bireyler ifadesi *engelli olmak yarım olmak* alt başlıklarında karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda buna ek olarak bireylerin kendilik tanımlarını medikal bir bakış açısıyla ifade ettikleri *yeti yitimi/uzuv eksikliği* ve gündelik rutinlerinin gerçekleştirilmesindeki zorluklar üzerinden kimlik inşasının incelendiği *yapabilmek bir sorun* alt başlıkları yer almaktadır.

-Yapabilmek Bir Sorun

Gündelik yaşam kişisel ve toplumsal yaşamın sıradan, önemsiz, tekrarlanan, rutin haline gelendir. Bireyin duygusallığı, acıları iletişimsel eylemleri kapsamında kişisel tüm etkinliklerin ve bunun yanı sıra toplumsal olarak da sosyal etkileşimleriyle tüm ilişki dünyasını kapsamaktadır. Günlük yaşam becerilerini yerine getirememesi durumu engelli bireyin kendisini işe yaramaz olarak hissetmesine neden olmaktadır. Bu durum bireyin kendisine öfke duymasına sebebiyet vererek bireyin yalnızlığın engelli olmuş formundan kaçış yolu olarak yaşamına son vermeyi düşünmesine neden olmaktadır. Engellilik ve kadın olmanın kesişimindeki katılımcı, kadınlardan beklenen ev içi sorumlulukları yerine getirmekte zorlanması, kadının ev içindeki işleri yapması beklenen esas kişi olarak düşünülmesi kendisini işe yaramayan, yardıma muhtaç olarak hissetmesine de yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyete atfedilen kadına yönelik sorumluluklar katılımcının üzerinde baskı yaratarak kendisini eksik hissetmesine bazı durumlarda ise çoklu dezavantajlı bir birey olarak yaşamını sonlandırmayı düşünmesine neden olmaktadır.

Valla hayatımdan memnunum ama bazı zaman çok sinir oluyorum. Bazı zamanlar kendi işimi kendim göremiyorum, sinirden intihar etmek bile geliyor içimden. İşimi göremiyorum, eremiyorum, yetişemiyorum. Hatta dede (eşi) bağıırır bana neden böyle yapıyorsun diyor bana ama bende yapamadığım için kendim, zorluyorum zorlanıyorum düşüyorum kalkıyorum. Kaç kere düştüm kaç kere oooo. Düşmem yani sayısı belli değil. Evde kimse olmuyor, yetişemiyorum bu sefer sinir oluyorum. (KB1)

-Engelli Olmak Yarım Olmak

Engelli olmak yarımısın her şeyi yapamazsın demek engelli olmak zor sağlam ile bir değil iki katı üç katı kadar zor ne olursa olsun. Hele bir de işe giremediyse sakat maaşına kaldıysa hepten yandı. Düşünmek bile istemiyorum evin yoksa imkânı yoksa karnını doyuramazsın. Öl daha iyi. Ben çok iş aradım çok iş başvurduğum gittim ama hiçbirinde giremedik işe almadılar. Hep elediler bizi arkamızda yoktu. Hep gönderdiler. (KB11)

Engelli bireyin kendisini yarım olmak olarak tanımlama nedenlerinden biri toplumsal bir varlık olma deneyimlerinden çalışma hayatına katılımında sayısız kere bedensel farklılığı kaynaklı kabul görmemesi, bu kabul görmemenin tekrarlayarak bireyde bedensel farklılıklara sahip olanlar diğerlerinden yarım, diğerlerinden geridedir düşüncesinin oluşmasına neden olmaktadır. Birey bu noktada kendi engelli tanımını toplumun kendisine sunduğu benlik şemalarından çalışamayan birey yarım, diğerlerinden geridedir düşüncesinin oluşmasına neden olmaktadır. Bireyler toplumun ekonomik yapısı, kaynak kullanımı ve güç ilişkileri bağlamında engellendiğini savunan çatışmacı yaklaşımın bireyin üretim dışında kalan olarak ötekilik algısını içselleştirmesine neden olmaktadır.

-Yeti Yitimi/Uzuv Eksikliği

Bireyler medikal bir gerçeklik üzerinden kendilik inşalarını oluşturan engelli bireyler bedensel eksikliklerini ya işlev kaybına uğrayan organları üzerinden engellilik tanımlı yapmaktadır. Diğer yandan engelli bireyler yeti yitimleri nedeniyle oluşan engellilik halinin yardımcı teknolojik gereçlerin kullanımının sağlanmasıyla bu durumun ortadan kalkacağını ya da bu durumun yaratmış olduğu olumsuzlukların azalacağını belirtmektedir.

Engelli normal bir organını veyahut iki organını kullanmaz hale gelene denir. Kimse yani ben bilmiyorum normal bir hayatı olan engelliyim demez. (KÇ1)

Ortada bir eksiklik olduğunu kabul ediyorum fakat giderilemeyecek bir şey değil. Nasıl mesela? Baston kullanma, akıllı telefon kullanma teknoloji zaten bizim için çok önemli. Bu imkânları bize sunarlar biz bu açığı kapatabiliriz. Ama devlet bize bunu sunmuyor. En basitinden baston bile kişinin kendisinin araştırıp temin etmeye çalışması. Böyle bir yapıda yok hani oluşmamış. (KG1)

-Ben Kendimi Engelli Görmüyorum

Birey, engelliliği bir kısıtlılık hali olarak görmemekte ve diğerlerinden bir farkı olmadığını ifade etmektedir. Bireyin kendilik algısının şekillenmesinde engelliliğin ne

zaman oluştuğu (sonradan/doğuştan) ve bireyin engel durumunun görünürlüğünün az olması ya da hiç olmaması etkilidir. Birey, engelliliği toplumda görünür olmadığı için sosyal baskı, damgalanma, etiketlemeye diğer görünür engelliliklere göre daha az maruz kalmaktadır. Bireyin sonradan engelli olması ise işelleştirilmiş yaşam tarzı, sosyal ve eylem pratiklerin devamlılığını sürdürülmesinden kaynaklıdır.

Ben kendimi hiç engelli görmüyorum. Çünkü ben 58 yaşına kadar sağlamdım. (KB2).

Ben kendim engelli görmüyorum ki. Engelli görseydim zaten bu işleri yapamazdım. Kimse de mesela bana sen engellisin demedi. (KB6)

Mesela ben o kelimeyi duyduğum zaman ben engelli değilim ki diyorum içimden. Bana niye böyle söylüyorlar diye soruyorum bazen kendi kendime. Hiçbir şey sylemesinler bence engeliyle ilgili. Ben zaten söylüyorum herkese. Ben diyorum zaten ayağım protez diye gittiğim yere. (KB3)

olarak tanımlanan diğerlerinde aranması gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda engellilik kendi içinde de ötekileştirici bir baskı türünü barındırmaktadır. Bu durum engelli bireylerin gerçekten olması gereken şeye fiilen yetemediğini düşünmesine neden olmaktadır.

Toplum tarafından normal olarak inşa edilen insanlarla çevrelenmiş engelli birey, diğerleri gibi birey olma vasfıyla adil bir şansa ve muameleye hakkı olduğunu düşünmesi benlik talepleriyle benliğin kendisi arasında bir yarılma meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle engelli bireylerin toplumsal kimliklerinin lekelenmiş özellikleri hem onlarla ilişkileri olan insanların hem de kendilerinin herkes gibi saygı görmeleri ve dikkate alınmalarına yönelik beklentilere sahip olmalarına yol açmaktadır. Oluşan bu beklentiye karşılık diğerleri, engelli bireylere bekledikleri davranışları sergilememekte ve bazı engelli bireyler bu durumun kendi niteliklerinden kaynaklandığını düşünmelerine yol açmaktadır. “Normal” kavramı üzerinden toplumsal inşayı kavramlaştıran Goffman (2014), engelli bireye bakışın ve engelli bireyin kimlik algısının toplumsal inşa sürecinde damgalı bir şekilde anlamlandırılmasının engelliğin kültürel bir kavram olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. Engellilik kavramı, toplum tarafından bedenleri, zihinleri farklılaştırarak ve damgalayarak engelli bedenler üretmekte, böylece engeli olmayan beden ve zihin ideali korunmaktadır. Engelli birey ise dezavantaj ve baskıya işaret eden bir kimlik kategorisiyle damgalanmaktadır (Goodley, 2011; Uluocak ve Aslan, 2012; Goffman, 2014). Bu bağlamda engelli bireyler kayda değer bulunmayan, itibar edilmeyen, önemsenmeyen ve ikinci plana itilen bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Dedenin arabası (üç tekerlekli elektrikli motor) ile pazara gidiyorum. Ama bana diyorlar ki ama kadın olsun ama erkek olsun sen bu arabalarla napmaya çıktın? Nasıl geziyorsun? Neden çıktın? İnsana vuracaksın. E sen ihtiyacını görmeye çıkıyorsun da benim ihtiyacım olmuyor mu? Ben çıkamaz mıyım? Geçen sene değil evveli sene bu hastalık olmadan öncesi, şurada bir adam oturuyor (belediyeye ait çay bahçesi) kalktı senin burada ne işin var? Neden geliyorsun buraya oturuyorsun diye bağırmaya başladı. Biz bayağı bir atıştık. Neredeyse karakolluk olacaktık. Benim burada oturmaya hakkım yokmuş yani. Burası sakatların yeri değil dedi bana. Bana çok laflar etti burada. Hatta kavga ettik birbirimizle dövüştük bile. Sonra Deniz

abin geldi yanıma (Garson) seni dedi buradan kimse kovamaz, senin hakkın nereye istersen oraya oturursun dedi. İstemeyen çok, beni burada istemeyen bayağı çoktur, neden geziyormuşum, neden oturuyormuşum? İnsanlarımız bir tuhaf yani. Buradaki insanlar, insanlara daha bir tekme vuruyorlar. Sevmiyorlar, kadınlar bile geçen gün işte senin ne işin var bu arabayla dedi bana. Sen pazar arabasıyla gezerken bir şey olmuyor da benim bu arabaya mı taktın? Ben yani kimseye muhtaç değilim. Allah razı olsun yani, ben kendi işimi kendim hallediyorum, pazara gidiyorum, alışverişimi yapıyorum. Kendim doktoruma çıkıyorum. Hani gel beni doktora götür demiyorum, kimseye eyvallah etmiyorum. Hatta dedenin ilaçları bile ben kendim gidip alıyorum. Ama yaşama hakkım var tabi ki. Ama işte öyle demiyorlar sen orada oturamazsın, sen orada gezemezsin. Neden benim hakkım yok mu? Ben buraya gelemez miyim oturamaz mıyım? Burası herkes için ama körü gelir oturur ama sağlamı gelir oturur yani affedersin delisi gelir oturur kovamazsın. Ama o beni kovdu, burada oturma hakkın yok dedi. (KB1)

Gelinin anası biraz istemedi beni hala da 18 sene oluyor evleneli benim hiç evime gelmiş insan değildir. Hor gördüler, hatta bir kadın göndermiş bak bakalım yatalak mı diye? Yatıyor mu kalkıp geziyor mu --diye? Sonra ben kalktım tuvalete gittim (evde kullandığı sopalar ile) aaa sen geziyormuşsun yürüyorsun dedi. E yürüyorum bende dedim, neden bunu sordun dedim ona. O da bana dünürünüz bana böyle sordu dedi. (KB1)

Küçük görüyorlar beni davranışlarıyla gösteriyorlar. Engelli diye benden çekinmiyorlar, bir şey yapamaz diyorlar. Kafeye gidiyorum tekerlekli sandalye ile geçerken sandalyeleri çekiyorum ona kızıyorlar, garsonlar kızıyor. Milleti rahatsız ediyormuşum ben. Normal müşteriye bir şey demiyorlar bana söylüyorlar. Masaları sıkışık yapıyorlar, benim geçmem için müşterinin kalkması gerekiyormuş. Ben özürlü olmasaydım bana bu lafları söyleyemezlerdi. Her insan bir engelli adayı. (KB5)

Yukarıdaki örneklerde engelli bireylerin sosyal yaşama katılmalarının bir sorun olarak görüldüğünü, engelli bireyin yardımcı araçlarla gündelik yaşamına aktif olarak

katılmasının diğerlerinin engellilik algısı ile örtüşmediği görülmektedir. KB1'e yönelik olarak söylenen "ne işin var senin, neden çıktın, ne işin var senin" gibi soru kalıpları engelli bireyin görünür olmadığı, bireyin mahremi olan evde olmanın engelli bireyin ontolojik inşasının temel vurgusu olduğu düşünülmektedir. Engelli olmayan bireyin güçler hiyerarşisinde yukarıda olmasını sağlayan tam ve sağlam beden anlayışı, sakat/engelli beden ile aynı uzlaşımında bulunduğu zaman sarsılmaktadır. Bu nedenle engelli birey sokakları yaşanılan bir yer olarak deneyimleyememektedir.

KB1'in bedeninin işlerliğinin denetlenmesi ve destek alarak yürütmesine şaşırılması ile aşağıdaki katılımcı ifadeleri incelendiğinde Oliver (1990)'ın tarihsel süreç içerisinde engelli bireylerin karşılaştıkları tepkileri ele aldığı çalışmasını hatırlamamızı gerektirmektedir. Oliver (1990), engelli bireylerin toplum tarafından tehdit edici olarak etiketlendiğini bu nedenle kurumsal bazı tedbirlerin alınmasına neden olduğunu; ikinci olarak engelli bireylerin bir yük olarak etiketlendiklerini bu durumun toplumda engelli bireylerden ayıklanması ile ilgili tedbirlerin oluşturulmasına neden olduğunu ve son olarak engelli bireylerin aciz olarak etiketlenerek onlara yönelik korumacı-acımacı düşünceleri ürettiğini ifade etmektedir (Burcu, 2006). KG2 ve KG5'in ifadelerinde değindiği engelli olmayanların engelli bireylere yardım etme denemeleri Oliver'in korumacı-acımacı toplumsal koruyucu eylemlere örnek gösterebilmektedir. Katılımcılar, kendilerine yardım etmek isteyen bireylerin öncelikle gerçekten yardıma ihtiyacı olup olmadığını analiz etmelerini ve anlaşılabilir ifadeyle yardım edilmesine gerek olup olmadığının sorulmasının doğru yardım etme biçimi olduğunu belirtmişlerdir.

Yani direkt yazık olarak algılanıyor. Acıklı bakışlar çok görüyorum hele engel sahibi genç bir kişi ise. Çünkü onlar olabildiğince normal yaşamlarına devam etmeye çalışıyorlar. Aslında bizim o normallığı kabul etmemiz lazım. Onların ihtiyacı olan şey onlara mümkün olduğunca normal bir birey olarak davranmak bir bu bir de kesinlikle engelli park yerleri, engelli yürüme alanları konusunda bir düşünceleri saygıları olduğunu düşünmüyorum. Birçok yerde bu eksik biliyorsun, Çanakkale'de ev ararken maalesef ekstra ekstra zorlanıyorum girişte rampa olsun, engelliye uygun olsun derken seçenek bir ya da iki. Çok şansa buldum son ev sahibimi mesela kendi

oğlu da engelli olduğu için evdeki şartlar daha uygundu. Çanakkale’de bu şartlar biraz daha yumuşak, insanların dışarıdan aldığı tepkiler de dâhil ama yine de ekstra yardım falan olduğunu düşünmüyorum. Genelde insanlar bakıp şükrediyorlar ya da devam ediyorlar. (KB13)

Yolda benimle yürüdüğünde cennete gideceğini düşünenler var. Yolda yürürken Allah’ım tövbeler olsun diye cümleye başlayan ve dua eden insanlar var. Bir gün birine döndüm ben git başka yerde çıkart günahını dedim kadın kızdı bana. Seni düşünerek yardım etmeye çalışan ama aslında zarar veren insanlar var. Bunu kötülüğe çeviren benmişim gibi algılayanlar var. Onun kafasında o bir yere gidiyorsa gideceği yere kadar benim koluma girecek ve bana yardım edecek sonrasında ben kendim bir şekilde başımın çaresine bakacağım. Bunu yardım etmek olarak algılayan insanlar var. Sağını solunu bilmeden beni yönlendirmeye çalışan insanlar var. Geçenlerde karşıya geçiyorum geçtim karşıya gelmiş elimi tutuyor geçtim ben karşıya artık sonra da kızıyorlar. Çok basit öncesinde bana sorabilir, sana yardımcı olabilir miyim diyebilir. Var ya da yok bu kadar basit. Bunu anlatamıyoruz insanlara. İhtiyacı yoksa yardım yardım olmuyor. (KG2)

O görmüyor o yapamaz zaten diyenler var, sınırlı şeyler yapabileceğini düşünenler. Engelliler ölsün ya da yok olsun diye bir algı var resmen rahatsız oluyorlar engellilerin varlığından. Farkındalık kasmaya çalışanlar var. 3 Aralık’ta dünya engelliler günü kutlu olsun diyor mesela. Mesela yardım edecek ama koluma girmek yerine bastonu alıp gidenler oluyor. Bence yardıma ihtiyacın var mı demek çok önemli. Direk gidip kolundan ya da bastonundan tutarsan bu o kesin yapamaz kesin ihtiyacı vardır tarzı bir anlayış oluyor. Bu durum insanı hem fiziksel hem de psikolojik olarak rahatsız ediyor. (KG5)

Gereksinim durumumuzu hastalık olarak ifade edebiliyorlar. Hastalık olduğunu düşünüyorlar. Zihinsel yetersizlik için delilik diyorlar. Yolda yürürken sesli bir şekilde beni görünce hallerine şükredebiliyorlar. Beni o durumda görünce kendi haline şükrediyor. Daha önce karşılaşılmamış olabilir ama sanki korkunç bir şey

görmüşler gibi tepki veriyorlar. Sonuçta bende onlar gibi insanız sadece farklıyız. Yardım etmek istediğinde o kişiye gidip mümkün olduğunca duyabilecek şekilde yardıma ihtiyacınız var mı diye sorulabilir. Onun size dönüşüne göre biliyorsanız yardımcı olabilirsiniz. (KG4)

KG8'in engellilerle ilgili anlatısı dikkat çekilmesi gereken bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcı, yaşadığı merkezdeki engelli sivil toplum kuruluşu temsilcilerinden olarak merkezdeki farklı yerlerle engelli bireyler için iletişime geçmektedir. KG8'in aşağıdaki deneyimi engelliliğin utanç nesnesi olarak görülmesinin aile, mahalle, toplum ekseninde utanılan, alay edilen, acınılan anlamlarından sıyrılarak yok sayılan, görülmeyen anlamlarına dönüşmektedir. Bu noktada engellilerle ilgili farkındalık çalışmaları, kültürel ve eğitim çalışmalarının mikro düzeyden makro düzeye uzanan kapsamlı bir gerçeklik inşasına ihtiyaç duyulması kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bak şimdi sana gerçek bir hikâye anlatayım. Buradan çıktık köylere gidiyoruz engelli insanlara yardım etmek için, kimler engelli grupları neler. Bir köye gittik. 20 yaşının üstünde bir engelli genç kız. Annesi babası utandığı için dışarı çıkarmamış, çocuk güneş görmemiş ya. Kâğıt gibi bembeyaz ya, saçları beyaz kirpikleri beyaz. Yemin ederim ağlamamak için kendimi zor tuttum. Bu insanların eğitime ihtiyacı var o adamın paradan ziyade. O bilinci vermeden adama hiçbir şey olmaz. Acımak asla çözüm değil engelli bireyler için önemli olan anlamak. Hem bir şey olarak hem toplum hem de devlet olarak anlamak lazım. (KG8)

Engelli olarak damgalanan bireyleri engelli olmayan çoğunluk dışarıdakiler olarak görmektedirler. Dışarıdakiler, bireylerden yerine getirilmesi beklenen roller ve işgal edilmesi beklenen statülerin dışında olması, dâhil olmamasıdır. Beklenti ve rolleri yerine getiremeyen ve dışarıdakiler olarak görülen engelli bireyler onları toplumda sosyal izolasyon ve sosyal yalnızlaştırma ile karşılaşmalarına neden olmaktadır (Burcu, 2015).

İletişim kuramadık, sosyal hayata katmak konusunda bir takım zorluklarla çok mücadele vererek ama başardık yani. Zor elde edebildik sosyal hayatta aktif olma konusunda. Karşı tarafın engellilerin başarısına inanmaları konusunda, engellilerin her şeyi normal insanlar gibi başaracağına inanmamaları nedeniyle sıkıntılar çektik. Bunu kabul ettirene kadar zorluk çektik. (KG3)

Geçenlerde biri sosyal medyasına yazmış 3 Aralık Özürlüler Gününüz kutlu olsun diye. Bunun kutlanacak bir şey olmadığını anlatamıyorum. Bir insanın engelli olmasını nasıl kutlayabilirsin. Bu bir hatırlanma bir empati günü bana göre. (KG8)

Engellilik, toplumda cinsellik dışı görülme ile sıklıkla ilişkilendirilen kavramdır. Engelli bireyler cinsel yaşamlarında sorunlarla karşılaşmalarına karşılık en önemli sorunlarından birisi başkalarının onlara yönelik önyargılardır. Bedensel engelli kadınların büyük çoğunluğu aseksüel olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle cinsel yaşamlarının olmayacağı varsayılarak görmezden gelmektedirler. Bunun yanı sıra engelli bireyler, çekici olmayan, cinsellik edimini gerçekleştiremeyen, kısıtlanmış, cinsel eş olarak kabul görmeyen bireyler olarak tanımlanmaları engelli bireylerin kendilerine yönelik olumsuz düşüncelere sahip olmasının yanı sıra romantik ilişkiler kurmaktan kaçınmalarına neden olmaktadır (Elbozan Cumurcu vd., 2012). Diğer yandan engelli kadınlar toplumda hem engelli hem kadın olmaktan kaynaklanan önyargı ve etiketlemelerle karşılaşmaktadırlar. Engelli kadınların cinselliklerinin yok sayılması, aktif bir cinsel hayatlarının olamayacağına düşünülmesi, çocuk bakımını üstlenemeyeceğine yönelik olumsuz kültürel inşalar engelli kadınların toplumda karşılaştıkları sorunlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır. Birey olmanın gereksinimlerini yok sayarak pasifize eden kültürel inşalar engelli kadınların kendilerine yönelik olumsuz yargılardan etkilenmelerine, bazılarının ise bu kültürel etiketlemeleri içselleştirerek kendilerini yardıma muhtaç, sevilmeyen, istenmeyen ve âşık olunmayan bireyler olarak kabul etmelerine neden olmaktadır (Buz ve Karabulut, 2015; Altuntaş ve Doğanay, 2016; Çiçek ve Öncel, 2018).

Psikolojim bozuluyordu insanlardan. İnsanlar ayağıma baktıkları zaman psikolojim bozuluyordu. Arkamdan bu kızın bacağı yok diyorlardı. Ondan sonra akrabalarım

hep sakat koca bulmaya kalktılar. Neymiş sakatmışım sakat koca olursa daha iyi anlaşmışım. Sen nereden biliyorsun anlaşıp anlaşamayacağı mı? Toplumun yargıları işte görünce bakmaları. Mesela düğünüme yüz kişi davet ettik kaç yüz kişi geldi biliyor musun? Acaba kocamın da ayağı sakat mı değil mi diye? Herkes demiş kocası da sakat mı diye? Sonra denize gittik biliyor musun mahsus gittik kocamı görsünler diye. İkimiz yan yana geçtiğimiz zaman hep bakıyorlar. Benim ayağıma bakıyorlar sonra kocamın yüzüne bakıyorlar. Valla çok iyi niyetli bakanlar var bir de tam tersi acaba engelli eliyle nasıl sürüyor? Birisi mesela şunu sormuştu bana cinsellik nasıl oluyor? O çok üzümüştü beni. Cinsellikle ne ilgisi var şimdi benim bacağımdan? Cinsel ilişkiye girebiliyor musun bari diye sorunca ben çok üzüldüm.
(KB3)

4.1.3. Engelli Bireylerin Mesleki Deneyimleri

Bireylerin başkalarına bağımlı olmadan ekonomik alanda bağımsız olması, psikososyal olarak iyi olma halini arttıran, iş sahibi olarak toplumsal hayatta statü ve roller edinmeyi sağlayan çalışma eylemi engelli bireylerin de istihdama dâhil olması ile gelişim göstermesi gereken bir alandır. Engelli bireylerin istihdama katılmalarında karşılaştıkları sorunlar ise engelli bireylerin sosyal izolasyon, özgüven ve toplumsal aidiyet eksikliği, gündelik yaşam rutinlerine ve üreticiliğe karlı motivasyon kaybı gibi önemli problemleri de beraberinde getirmektedir (Tezcan, 2019; Alaca, 2021).

Engelli bireylerin işgücüne katılım oranlarının düşük olması dört madde üzerinden açıklanmaktadır. Bireyin bedensel engellinin iş hayatına elverişli olmaması, engelli bireyin yaşlılık/emeklilik/öğrencilik hallerinden birinde olması, işverenlerin engelli bireylere yönelik önyargıları ve olumsuz tutumları ile engelli bireylerin ailesinin bireyin çalışmasına olumlu bakmamasından kaynaklanabilmektedir (TÜİK, 2010). Bir başka araştırma sonuçlarına göre ise engelli istihdamının yaygın olmamasının nedenleri iş yapamaz önyargısı, işin tanımına uygun engelli bireyin bulunmaması, vasıflı/mesleki eğitime sahip engelli birey sayısının azlığı ve İŞKUR'un işin tanımına uygun adayı iş başvurusuna yönlendirmemesidir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016). Her iki araştırma sonuçlarına baktığımızda engelli bireyin kapasitesi-iş niteliği arasındaki ilişkinin

kurulmasındaki problemler, işverenlerin engelli bireyleri yük ve iş yapamaz olarak tanımlaması, engelli bireylerin örgün ve mesleki eğitime erişmelerindeki imkânların kısıtlı olmasının istihdama katılımdaki başlıca sorunlar olduğunu belirtebiliriz.

İş bulma konusunda zorlandık, çalışırken engelimden dolayı zorlandım. Görme engelli olduğum için iş vermek istemiyorlardı. (KG3)

Türkiye’de engelli istihdamını arttırmak için uygulanan en yaygın istihdam yöntemleri; korumalı işyeri yöntemi, kişisel çalışma yöntemi, işverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdam etmesi, evden çalışma yöntemi ve sadece engelli bireylerin çalıştığı işlerde istihdamdır. 2011 Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre en az bir engeli bulunan nüfusun işgücüne katılma oranı erkeklerde %35,4 kadınlarda ise %12,5’tir. Toplamda ise işgücüne katılım sağlayan engelli birey oranı %22,1’dir (EYHGM, 2023). Buradaki temel sorunlardan birisi engelli bireylerle ilgili güncel bilgilerin bulunmamasıdır. Bu güncel bilgilerin bilinmemesi sosyo-politik bir hak arayışının gerçekleştirilmesinde olumsuzluklar yaratmaktadır. Diğer işgücüne katılım sağlayan engelli bireylerin en temel sorunları yapacakları iş niteliğinin belirlenmiş olmaması, iş arkadaşları ve yönetim ile engelli çalışan olarak verimli bir iş ilişkisinin kurulamamasıdır.

Çalıştığım yerde servisi olmadığı için yolda eve gidip gelirken sıkıntılar yaşadığım oluyor. Yolda karşıdan karşıya geçmek göremediğimiz için zor oluyor araçların gelip gelmediğini anlamakta biraz zorlanıyorsun. AFAD kurumunda benim olduğum yerde daha önce hiç engelli çalışmadığı için yaklaşık ilk bir sene her iki tarafı içinde zor oldu. İşyerlerinin çalışma ortamının da engelliye uyumlu olması lazım. Müdür engelli bir bireyle çalışma konusunda tecrübesiz olduğu için bana iş yapma konusunda güvenemedi, yadırgadılar ilk başta. Engelli çalışanlar hakkında, engelli birileriyle nasıl çalıştıkları hakkında işyerinde müdürler ve çalışanların eğitim alması bir uyum eğitiminden geçmesi lazım. İş arkadaşlarım yavaş yavaş kabullendi. İstenen işler benim engelimden dolayı yapamayacağım işlerdi, bu yüzden sorun yaşadık. Engellilerin yapacağı işler kamu da özel de hep bellidir. Ama işveren

vekillerin bunlar hakkında bilgileri yok o yüzden bekledikleri verim ile benim sunduğum verim aynı olmuyor. (KG7)

Sosyal devlet ilkesi gereğince bireyin doğumundan itibaren sahip olduğu haklardan biri olan yaşama ve gelir elde etme hakkı göz ardı edilen engelli birey iş yaşamında psikolojik baskılarla karşılaşabilmektedir. Engelliliğe ya da aktivite sınırlılığına bağlı olarak oluşan avantaj durumu yaşayan bireylere yönelik görmezden gelme veya onları çağdaş organizasyonlar tarafınca göz ardı edilmesi/çok az dikkate değer görülmesiyle engelli sosyal dışlanmayla karşılaşmaktadır (Burcu, 2015).

Ben daha önce çalışmıyordum engelli maaşı alıyordum. Sonra bir arkadaşımın vasıtasıyla İş-Kur'a başvuru yaptım. Açıkçası hiç umutlu değildim beni aramazlar dedim ama arandım ve işe girdim. Benim üstümdeki kişi bana sen işe girmeseydin yapamazsın, sen daha az iş yapıp bizimle aynı maaşı alacaksın diye baskı yaptı bana. Aramızda ciddi tartışmalar oldu sonra, işten çıkmamak için mahkemeye vermiştim onu geri çektim dilekçemi. (KG10)

Artık sorun yaşamıyorum, ilk başlarda bir alışma süreci olmuştu. Çalıştığın yeri tanımak önemli, tanımaya başlıyorsun eşyalar nerede onlara bakıyorsun. Okulda ben iş hayatında meslektaşlarımdan yana sorun yaşamadım ama yaşayanlar var. Hala önyargı oluyor. Benden önce görme engelliler okulunda çalıştığı için ben sorun yaşamadım. Çevremde sorun yaşayanlarda işte dışlama, yapacağına inanma gibi şeyler. (KG1)

4.1.4. Engelli Bireylerin Eğitim Haklarına Erişimi

Belirli bir mekânda sosyal etkileşimlerin sıklıkla yaşandığı kurumlar olan eğitim kurumları çocuklara, gençlere davranış ve düşünce biçimlerini aktaran sosyalleşme gereçleridir. Diğer yandan eğitim kurumları kültürel, sosyal ve ahlaki değerleri, sorumluluk almayı öğreterek çocukların ve gençlerin kendi kimliklerini ve farklı kimliklere saygı

duymayı öğrendikleri yerlerdir. Bu nedenle eğitim ve engellilik arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Eğitim bir süreç olarak engellilik dilini kullanmayı, toplum içerisinde engelliliği öğrenmeyi ve deneyimlemeyi sağlamaktadır. Aynı zamanda engellilik, toplumda yer edinmeyi sağlayan gündelik yaşam rutinlerini içinde barındıran ve dönüştüren bir özelliğe sahiptir (Barton, 1998). Engelli bireylerin hem temel eğitimlerini almaları hem de eğitim aracılığıyla sosyal ilişkiler kurabilmesi, toplumda engelli olmayı deneyimleyerek öğrenmesi, toplumun engelli bireyle yaşamayı deneyimleyerek öğrenmesi, mesleki bilgiler edinerek istihdam sürecine dâhil olabilmesi, bireyin ev dışında farklı bir sosyal ortamda yeni davranış alışkanlıkları kazanması, bağımsız bir birey olarak gereklilikleri gerçekleştirilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

Eğitim sistemi engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik oluşturulması veya engelli bireylerin entegre edilebildiği bir yapıda işlemelidir. Engel türü ve engel dereceleri engelli öğrencilerin gelişim, öğrenim ve sosyalleşmeleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Görme engelli katılımcılar özel eğitim kurumları ile yaygın öğretim arasındaki farkları deneyimlerine göre ifade ederek görme engelliler okullarının tamamen öğrencinin gereksinimine göre ders içerikleri, materyaller ve eğitimcilerin bulunmasını bu okulların avantajları olarak ifade ederken, yalnızca kendi engel türlerinden öğrenciler bulunduğu için diğerleriyle sosyalleşme şanslarının bulunmadığını ifade etmişlerdir. Öğrenciler temel eğitimlerini tamamladıktan sonra yaygın öğretimde lise eğitimi aldıklarında derslerin işleyişi anlamakta güçlük çektiklerini, eğitimci- öğrenci, engelli öğrenci -akran ilişkilerinde engellilik farkındalığı oluşmadığı için eğitime verimli erişememe, sosyal dışlanma ve damgalanmayla karşılaşabildiklerini belirtmişlerdir. Ek olarak bir politika olarak eğitim kurumlarının uluslararası mevzuatlar ve alınan kararlarla değişikliklere uğradığını belirten katılımcılar bu değişikliklerden kaynaştırma eğitiminin engelli olmayan öğrencilerle aynı okulda engel türü ve düzeyine göre farklı sınıflarda /aynı sınıfta eğitim alındığını bu durumun eğitimcinin engelli eğitimi alanındaki bilgi ve deneyiminin özel eğitim okullarındaki eğitimcilerle karşılaştırıldığında yeterli olmadığını ancak akran ilişkileri açısından daha olumlu sonuçlar elde etme şanslarının bulunduğunu söylemektedirler.

Eğitim çok önemli. Şu an devlete maliyetli olduğu gerekçesiyle özel eğitim okulları kapatılıyor görme engellilerin. Çocuklar sürekli kaynaştırma eğitimi veriliyor, özel alt sınıflara yönlendiriliyor çocuklar daha da fazla ise durumu özel eğitim destek sınıflarına yönlendiriliyor. Ben kendim özel eğitim çıkışlıyım. 4. Sınıftan itibaren fen teknoloji dersleri vardır. Kas gruplarını inceliyorduk derste hoca dedi ki size nasıl anlatacağım resmini çizsem göremezsin elimde materyalde yok. Sonra git yemekhanede ne varmış sor dedi haşlanmış tavuk varmış hoca da birisine dokunmasın dedi. Ortaya masaya tavuğu görüp tek tek çıkarıp inceledik. Bunu özel eğitimde yapabilir ama diğer okullarda bunu yapamazsınız. Devlete maliyetli olması normaldir çünkü orada her şeyin imkânını sağlamak zorunda, o kitap öğrenciye gelmeli. Özel eğitim olunca çevresinde sürekli görme engelli çocuklarla yetiştiği için yeteri kadar gelişmediğini savunanlar var. Kaynaştırma eğitiminde sana denk gelecek öğretmenin kalitesine göre seni yetişmen de değişiyor o zaman ne yapacağız? İlgisiz bir öğretmene denk gelirsek o çocuk silinip gidecek. Özel eğitim okullarını görme engelliler için en azından çift engelli (hem görme hem zihinsel) çocukların devam ettiği okullara çevirdiler. Bu da yanlış, bizim zamanımızda da oluyordu ama 30 kişiden 1 kişiydi ve o çocukla özel ilgilenebiliyordu. Ama tersi olduğunda o okul zihinsel engelli sınıfına dönüştüğünde olmuyor ikisi aynı engel grubu değil. Özel eğitim sınıfları var sonra kaynaştırma alt sınıfları var. Ben alt sınıfta başladım ilk üç sınıfı okudum. Diyelim yeni bir öğrenci geldi nasıl olacak yeni sınıf mı açacaklar? Yanıma verecekler ben 2. Sınıf olmuşum o daha 1. Sınıf nasıl olacak o iş? Her sınıfın gelişimi ihtiyaçları farklı. Özel eğitim öğretmenliği görme engelliler için sadece Gazi Üniversitesi var ve 400 küsur puanı var sanki kimse okumasınlar diye, çok yüksek puan.(KG2)

Ben lise de kaynaştırma eğitimine başladım. İlk ve ortaokulu görme engelliler okulunda okudum. Özel eğitim okullarında temel eğitim için gerekli olduğunu düşünüyorum, oradaki materyaller bize göre düzenlenmiş, oradaki arkadaşlar bizim gibi. Kaynaştırmada başlasaydım ekstra adaptasyon gerekebilirdi bu da zorlayabilirdi. Kaynaştırmada da daha önce arkadaşlarım bir görme engelli öğrenciyle aynı okulda bulunmadıkları için şaşkınlık yaşadılar ilk başlarda. Sosyal çevren olmuyor özel gereksinimli öğrenci. Ben lisede arkadaş ortamı yapamadım,

sadece birilerinden yardım almam gerektiği zaman konuşuyorduk. Ama üniversitede şu an böyle değil. (KG4)

Ben de görme engelliler okuluna gittim. Eğitim olarak gayet iyiydi çünkü sistem size göre kurulmak zorunda. Kaynaştırma eğitimi de var şimdi. Onda da öğretmenin düzeyine göre öğrenciye tutumu değişebiliyor maalesef. Ona göre araç gereç hazırlaması lazım birçok öğretmen böyle yapmıyor. Özel eğitimi daha iyi buluyorum ben çünkü okulun amacı bu öğretmenin sana göre davranması baştan kabul ediliyor. Özel eğitimde okuyunca sen de diğerleri de birbirinden habersiz oluyorsunuz. Liseye gelince diğerleri senin farkında olmadığı için seni yadırgıyor. Sende senin yadırganabileceğini bilmediğinden sorun yaşıyorsun çünkü öyle bir süreçten geçmemişsin öyle bir algın yok öyle bir algın olmadığı içinde sıkıntılar yaşıyorsun. (KG12)

Engelli öğrencilerin eğitim süreçlerinde karşılaştıkları bir diğer önemli sorun eğitim engelli bireye uygun hale getirilmemesidir. Her engel türüne göre eğitim merkezlerinin gerekli materyallere sahip olması, eğitimin nasıl işleneceğinin belirlenmesi, fiziki koşulların engelli bireylere uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Eğitim sistemi kapsayıcı, bütünleştirici ve farklılıklara açık bir düşünce sisteminin üzerine maddi ve manevi olarak inşa edilmelidir. Engelli bireyin akran ilişkilerinde dışlanma ve ayrımcılıkla karşılaşmaması için sosyalizasyon sürecine önem verilmesi gerekmektedir. Eğitimciler, öğrenciler ve engelli birey arasında kurulacak anlama, öğrenme ve kabullenmeye yönelik ilişkiler engelli bireyin toplumsal bir varlık olarak inşasına önemli katkılar sağlayacaktır. Diğer yandan eğitimciler ile engelli öğrenciler arasında kurulacak ilişkinin de belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Eğitimci, engellilik ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip, dışlayıcı bir eğitim ve öğretim anlayışına sahip olmamalı, engelli bireyi ders işleyişinin bir parçası haline getirmelidir.

Ben en çok okulla ilgili sorun yaşadım. Zaten ilk bölüme yerleştiğimde de hocalarım bana bu bölüme engelli gelmez gelse de kalmaz demişlerdi. Uğraşmayız seninle demişlerdi. Bir insanın ne kadar akademik başarısı olursa olsun insancıl ve topluma

dönük biri değilse ayrıştırırmacı davranıyorsa bana akademik başarısı bir işe yaramıyor bir tane görme engelli öğrencisini istemiyorsa. Bana gelip sormadı ama gidip farklı hocalara sürekli nasıl yapacağız nasıl olacak diye, benim hayatımı bana sormak dışında nasıl öğrenebilir? Benim okumaya hakkım var sonuçta. (KG5)

Kampüs üç katlı ama asansör var onu kullanıyorum, öğretmenlerimde çok bilinçli hangi konuda eksiklik hissedersen söylüyorum karşılamaya çalışıyorlar. Mesela bir arkadaşım hiç memnun değil öğretmenlerin ona karşı davranışlarından. Sosyal davranış olarak arkadaşım hocaların ne yapacaklarını bilmediklerini öğrenmek de istemediklerini söylüyordu. Nasıl yardımcı olabilirim diye düşüncesi de yok, ders içeriklerine ulaşma konusunda sorunlar yaşıyordu. Okul içinde bence şu an sarı çizgiler bir rehber niteliğinde değil sadece bir yolu takip etmeyi kolaylaştırıyor. Ben şuraya gitmek istiyorum çizgiyi takip edince oraya giderim olmuyor benim yine gideceğim yeri bilmem ya da sormam lazım yeri. (KG4)

Eğitim alanındaki bir diğer sorun ise engelli öğretmenlerin çalışma koşullarından kaynaklanmaktadır. Engelli öğretmenler ihtiyaçlarına yönelik farklı teknolojik cihazlar kullanma, bu cihazların temininde ve eğitim materyallerinin engellilere yönelik hazırlanmasında sorunlar olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan öğrenci velilerinin engelli bir öğretmen fikrine ilk olarak karşı olduklarını, öğretmenin yeterli olamayacağını düşündükleri durumlar olduğu da dikkat çekmektedir.

Erişebilirlik alanında mutlaka oluyor. Örneğin biz sistem üzerinden belgeleri dolduruyoruz. Bazı siteler erişilebilir olmuyor. Mesela ben E-rehberlik modülünü kullanıyorum veri girişi için. Biz ekran okuyucularla bilgisayar kullandığımız için bazı sistemler erişilebilir olmadığı için ekran okuyucularla işimizi halledemiyoruz ya birinden yardım alıyoruz ya da kendimiz bilgisayarda elle yazıyoruz. Bazen insanlar tabii ki bilinçli değiller. Karşılaşmadıkları için daha önce farklı muamele yapabiliyorlar. Yetersiz görebiliyorlar. Sadece görme engelimizden dolayı diğerlerinden daha yetersiz olabileceğiniz önyargısıyla yaklaşıyorlar. Biz birkaç rehber öğretmen çalışıyoruz. Bana değil de diğer rehber öğretmenlere yönelebiliyor

görüşme yapmak için. Sonra seni tanıdıkça, çevresinde seni gördükçe ya da bakıyor çocuğu çok seviyor ilgili bir öğretmen bu sefer sizinle gelip görüşüyor. Ama ilk başta Bir tedirgin olabiliyor hangimizle görüşeceği için ya da diğer öğretmene yönelebiliyor. Bunu biz hissediyoruz tabii ki Biz de direkt bir şey söylenmiyor ama tavır ve davranışlardan hissediyoruz tabii. Ben okul müdürü ile çok sıkıntı yaşamadım ama yaşayan arkadaşlar olabiliyor tabii. Engelli öğretmen çalıştırmak istemeyebiliyorlar okullarında. Aslında böyle bir hakları yok tabii ki de baskı yaparak psikolojik baskı yaparak istemediklerini belli eden müdürler var. Ama ben birebir yaşamadım açıkçası. Yasal olarak bir sorun yok ataması yapılıyor ama gittiğimiz yer Ama oradaki insanların kendilerini geliştirmeleri ve bakış açıları açısından farklılıklar oluyor tabii ki. (KG12)

4.1.5. Engelli Bireylerin Karşılaştıkları Sorunlar

Ayrımcılık bireyler arasında hastalık, din, engellilik, cinsiyet, yaş ve çeşitli ölçütler temelinde devam eden eşitsizlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eşitsizlikler çok yönlüdürler ve gruplar arasındaki hiyerarşik ilişkilerden ve tarihsel dezavantajlarından kaynaklanmaktadır. Ayrımcılık kurumsal ve bireysel olmak üzere iki şekilde toplumda gerçekleşmektedir. Okullar, hükümet ve medya gibi sosyal kurumlar açık politikalarla engelli bireylere yönelik önyargıların güçlenmesinde etkili olabilmektedir. Kurumsal seviyede ayrımcı uygulamalar toplumun sosyal yapılarında gömülü bulurken bireysel seviyedeki ayrımcılık ise bireyler ya da gruplar arasında oluşan etkileşimlerle meydana gelmektedir. Bireysel ayrımcılık açık, doğrudan ve kasıtlı olarak gerçekleşirken kurumsal ayrımcılık sistemin içerisinde gizlidir ve tespit edilmesi oldukça güçtür. Örneğin sınavların her bireyin aynı koşullarda olduğu ve bulunduğu varsayımından hareketle standartlaşmış bir formatta gerçekleştirilmesi engelli bireylerin bu sınavlarda zorlanmasına neden olmaktadır (Nielsen ve Nelson, 2005; Jong, 2008; Myers, 2015; Bhungra, 2016; Erol Karaca ve Nam, 2021).

Kurumsal ayrımcılık engelli bireylerin üzerinde uzun süre boyunca etkili olmakta aynı zamanda döngüsel bir şekilde gerçekleşerek bireysel ayrımcılığa göre daha ağır sonuçlar yaratmaktadır. Kurumsal ayrımcılık kendisini yasalar ve politikalar üzerinden göstermekte

ve bu ayrımcılık normlarla birbirine aktarılmaktadır. Bireysel ayrımcılık önyargılar nedeniyle oluşurken sosyalizasyon aracılığıyla yaygınlaşmaktadır. Bireysel ayrımcılık bu süreçte sosyal kurumların ön yargıya yönelik destekleyici fonksiyonu haline gelebilmektedir. Bu durum karşımıza kültürü çıkararak toplumsal ilişkilerden ortaya çıkan engelli bireylere yönelik acınan, uzak durulması gereken, muhtaç olan gibi ifadeleri benimsememizde rol oynamaktadır (Dovido vd., 2010; Myers, 2015; Aronson, vd. 2012; Karaca ve Nam, 2021).

Önemli bir ayrımcılık göstergesi ise engelli bireylerin insan hakları bağlamında yaşamları boyunca diğerleriyle eşit fırsatlara sahip olmaması veya engelli bireylere eşit fırsatların sunulmamasından kaynaklanmaktadır. Eğitim, ulaşım, sağlık, rehabilitasyon ve istihdam gibi hizmetlere eşit erişimden mahrum olmaları engelli bireylerin sosyo-ekonomik ve politik yaşamdan dışlanmalarına, marjinalleştirilerek ötekileşmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda engelli bireylerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmeleri ayrımcılık, dışlanma ve yoksulluk risklerine karşı duygusal veya fiziksel olarak güvende hissetmelerinin de sağlanması gerekmektedir (Li ve Moore, 1998; Groce, 2018). Aşağıda katılımcıların sağlık, ulaşım, erişilebilirlik ve haklar bağlamında duygusal eşitsizliklere yönelik deneyimleri paylaşılmaktadır.

Hastanelerde biraz bekliyoruz. Oturmak için yer yok, büyük hastanelerde var ama küçüklerde hiç yok. (KB6)

Çoğu yerde engelli rampası yok, bankamatiğe gidemiyorsun. İlla merdiven yapıyorlar, alçak yapmıyorlar buraya nasıl ulaşacaksın? Ancak engelli olunca anlarlar. (KB5)

Engelli bireylerin karşılaştıkları ayrımcılık ve sosyal dışlanma toplumda engelli olmayanlar tarafından davranış olarak karşımıza kaçınma, görmezden gelme, ilgilenmeme, değer vermeme biçimlerinde çıkmaktadır.

Otobüse biniyorum kartı gösteriyorum şoför bile kaçıyor senden, adam affedersin babanın malına mı biniyorsun sen devletin şoförüsün. Otobüs olsun hastane olsun nerede olursa olsun devlet bürokrat şeylerinde de öyle. Hastaneye varıyorsun engelli geliyor adam yoruluyor oturacak ama yer yok. Yap dört beş kişilik engelli yeri. Arabalar ne o hasta arabaları tekerlekli sandalyeler kapıda girişte yardımcı olsalar, kolaylık gösterebilirler. Ondan ziyade engelliye hor görüyorlar yani. %80'i hor görüyorlar doktorlar hariç. Boşver ya diyor bu nasılsa engelli (hastanedeki görevliler). (KÇ1)

Ben katlı bir binada oturuyorum üçüncü kat, iki kat merdiven çıkıyorum asansör yok. Yaş da ilerledikçe biraz zorlanıyorum asansörsüz binalarda. Zor da olsa çevrede gezerken yüksek kaldırımlara çıkabiliyorum. Minibüsler yüksek olduğu için bırakın engelli insanları yaşlı insanlar da zor çıkıyor. Düzelteceklerdi onlardı hep erteleye erteleye dikkat etmiyorlar. Büyükşehirlerde otobüsler platformları iniyor, bir dakika bekletiyor seni sonra biniyorsun. İnsanlar buradaki minibüslerde iyi davranmıyorlar. Hadi abi çabuk olsana diyorlar zaten görüyorsun çabuk olabilse olacak. Küçük şeyler insanları daha çok yaralıyor. Düşünsene koca bir otobüs dolusu insan var sana hadi çabuk olsana diyor ya da hadi koşsana diyor. Bazı davranışları aslında insanlar karşındaki insanı görerek konuşmak gerekiyor. Engelli bir insana nasıl koş dersin? Görmüyor baksana ya önüne diyor adama adam zaten görmüyor. Sinek küçük mide bulandırır derler aynen öyle. (KB8)

Engelli birey, sağlık sorunları nedeniyle düzenli olarak kullanması gereken ilaçları temininde zorluklar yaşaması, bu ilaçların yüksek fiyatlarda olması ilaçlara erişimde sorunlarla karşılaşmasına yol açarken, binaların standardize bir biçimde yapılmış olması özellikle bedensel engelli bireylerin yaşam standartlarını önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Bu durum bireyi yakınlarının desteğine ve bakımına bağımlı hale getirmektedir.

Kullanılan ilaçları asla karşılamıyorlar. Özellikle bir tane ilaç kullanıyor şu an kaç dolardı hatırlamıyorum bin beş yüz dolar mı? Bu asla karşılanabilir bir ilaç değil, hadi ben çalışıyorum bir şekilde karşılayabiliyorum peki toplumun yarısından fazlası

benden kötü durumdayken bu insanların bunlara yetişme ihtimali yok. Şey demiyorum en iyisini en uyguna verse keşke o kadar iyi olsak da en azından biraz destek dahi işe yarardı diye düşünüyorum. Evde bakımı da öyle vermiyor mesela. Evde kaç kişisiniz? Geliriniz açlık sınırının altında olması lazım ki sana onu bağlasın. Ben onu alırken pandemi öncesindeydi bizim işimiz iflas etme derecesindeydi. Mesela eve giren tek bir asgari maaş bile olsa o sınırı yukarı kaldırıyor çok korkunç bir düzenleme var orada. Senin gerçekten işsiz güçsüz aç olman lazım ama öyle değil sen çalışıyor da olsan şartların müthiş olmadığı sürece bu desteğe ihtiyacınız var orta sınıfa kadar söylüyorum. Yani devlet senden yaşarken ölmeni istiyor. Yaşamamanı bitki gibi yaşammanı istiyor ki yaşamak bile daha masrafsız olur. (KB13)

Engelli bireylerin gereksinimleri ve ihtiyaçlarının kamu kurumlarında da göz ardı edildiğini ve yasalarda yer almasına karşılık gerçekleştirilmediğini katılımcı KG8'in ifadelerinden anlayabiliriz.

Kaymakamlık binası yapıldı yeni ama asansör yoktu ilk zamanlar. Neyse köyden bir kadın getirmişler kaymakamlıkta işi var ama kadının belden aşağısı tutmuyor, yürüyemiyor, kilosu da yüksek. İki kişi tutacak çıkartacak merdivenlerden ama çıkartamıyorlar. Köyde yapmışlar hani utanıyordum bunu söylemek içinde eskiden inşaatlarda tuğlaları çekmek için düzenek olurdu. Böyle çıkardılar kadını yukarı bende oradaydım çağırdım kaymakamı bak dedim nasıl çıkıyorlar yukarı. Ben bunu gösterdim diye kovdu beni oradan. Ha sonradan proje hazırlatmış ama yeni gelen yaptırdı asansörü. (KG8)

Engelli bireyin cinsiyet, gelir durumu, sosyal güvence, istihdam, meslek edinme, sosyal çevreye katılım sağlama, sağlık hizmetlerine erişme, toplumsal rolleri yerine getirme gibi durumlarda engellenen, baskılanan, değer görülme ve insan hakları bağlamında bu ihtiyaçlara ve gerçekliklere dâhil olmaması toplumsal eşitsizlikleri doğurmaktadır. Toplumsal eşitsizlikler içindeki birey sosyal sistem içinde yalnızlaşma diğer bir ifadeyle sosyal izolasyonla karşılaşmaktadır. Küresel sağlık ve uluslararası kalkınma tarafından göz

ardı edilen engelli bireyler politik düzlemde topluma tam ve etkin katılım sağlayamadıkları için kendilerine tanınmayan ve eksik tanınan insanca yaşama haklarına dair umutsuzluğa düşmektedirler.

Yaşama hakkı verilmemesi. Talep edilmeden verilmemesi, talep doğrultusunda bir şeyler yapıyorlar. Bizi yok saymaları. Engelliler de kendilerine kötü bakışları içselleştiriyor kabul ediyorlar. Hiç sosyalleşmiyorlar baştan ben yapamam diyorlar.
(KB14)

Her alanda eşit olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Engelli olmayan bireylerle her alanda eşit haklara sahip olduğunu ve yapılanların bir lütuf değil hak olduğunu kabul ederek başlamamız gerekiyor. (KG11)

4.2. Engelli Politikaları, Hizmet ve Uygulamalarıyla İlgili Görüş ve Deneyimler

4.2.1. Engelli Politikalarıyla İlgili Değerlendirmeler

Belirli kavram ve kuramlar içeren, ürettiği doğrularla ifade edilen söyleme dayalı normlar, pratikler ve kurallar üzerinden gerçekleşen bir alan olarak tanımlanan iktidar tarafından belirlenen doğrular ve yanlışlarla ilgili bilgiler aracılığıyla bireyin kendisiyle ve ötekiyle kurduğu ilişkiler hakkında belirleyici bir etki oluşturmaktadır. Belirli bir iktidar söyleminin içinde kalarak bir sorun haline getirilen nesne, sadece iktidar söyleminin belirlediği doğrular tarafından kurumsallaştırılır ve bireyler nesneye ilişkin söylemlerini bu doğrular temelinde açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda iktidar, söylemine uygun özneleri baskı ya da zorlamayla değil onları empoze ederek gizli bir söylemle yaratmaktadır. Bireyselleşme ve benliğin siyasal söylem içerisinde üretilmesi sonucunda bireyler, bedenlerini ve eylemlerini insan bilimlerinin ürettiği bilgi ölçütleri içerisinde kavrayıp yaşayarak normalleştirmekte ve disiplin altına girmektedirler (Foucault, 2001; Hülür, 2009; Akgündüz Özdemir, 2013). Bu noktada engelli politikaları iktidarın belirlediği ihtiyaçlar bağlamında özneyi verimli kılabilme için yine iktidarın arzu ettiği ölçütler dâhilinde bireyi yeniden inşa etmesi üzerine kurulmuştur. Engelli politikalarının öznesi olan engelli ise iktidarın kendi tabiiyetinde önüne sürülen politikaların bir nesnesi haline gelmekte, bu

nesneleşen öznellik sürecinde kendisine sunulan engellilik politikaları çerçevesinde bir hak arayışında bulunmaktadırlar.

Aslında politikacılar bu konuda çok fazla vaat veriyor ama birçoğunu yerine getirmiyor. Hala yapılan binalarda asansör yok. Mesela kaymakamlık binası yeni yapıldı ama asansör yoktu derme çatma sonradan asansör yaptılar. Bankalara bakın engelliler için özellikle tekerlekli sandalyesiyle aküyle nasıl çıkacak oraya? Kaldırımlar mesela nasıl geçecek oradan arabasıyla? Ama konuşurken herkes her şeyi yapıp bitiriyor. Engellilerinde daha çok iş ortamına girmesi lazım. Tamam, beni işe alıyorum ama evde otur ya da sen burada bir şey yapmadan otur olmaması lazım. Onu aktif hale getirmeniz lazım. Sen bir şey yapma, neden yapmasın? Onun yapabileceği bir şey yok mu? Birçok engelli, üniversite bitirmiş beyni çalışıyor elleri çalışıyor ama yürüyemiyor. Neden aktif değil bu insan? Neden çalıştırmıyorlar? TRT de galiba bir film başlayacak engellilerle ilgili, engellilerin işte bir engeli olduğu için avukat, kaymakam işte yapabileceği bir işi vermiyorlardı. Niye kaymakam olamıyor engeli var diye? İlkokulu zor bitirmiş insanlar milletvekili olabiliyor da üniversite mezunu bir engelli olamıyor? (KB8)

Katılımcıların engellilik politikalarıyla ilgili genel görüşleri yasalar ve düzenlemelerde yer alan kuralların uygulanış biçimlerindeki hatalar ve toplumun engelli bireye yönelik damgalayıcı davranışlarının farklı örüntülerle tekrar tekrar yaşanması üzerinedir. Bu bağlamda sağlık hizmetlerinde erişimde yaşanan aksaklıklar, ulaşım araçlarının engelli bireylere uygun olarak dizayn edilmemesi, engelli bireylere yönelik ayrımcı ve yok sayan davranışların farklı alanlarda yeniden oluşması, engelli ve bakım aylığı alım süreçlerinde karşılaşılan zorluklar ve bu maaşların asgari yaşam koşullarını karşılamaması, engelli bireyin bu olumsuzluklar nedeniyle kendisini aile yakınlarına bağımlı hissetmesi öne çıkan sorunlar olarak gözükmektedir.

Mesela şeye gidiyorsun örneğin hastaneye. Bakıyorsun engelli parkı yok ondan sonra daha varır varmaz görevliler çıkar arabayı, engelli değneği var görüyorsun. Engellilere daha itina gösterse. Eskiden yürüyen arabalar vardı onlardan kapının

yanına koysalar da engelli adam zaten geliyor kapıdan içeri seni alırlar arabaya oturturlar getirirler götürürler. Bizim burada engellileri görmemek için görevliler kafayı ters çeviriyor bakmıyor. Orda böyle engelliye bir öncelik yok. Örneğin bir sıra alacak. O zaman benim kartın olmasının bir anlamı yok. Ben niye kartı götürüyorum yanımda? Orada öbürü de bekliyor bende bekliyorum. Ayır yer engellilere oturmak için. E sen ayakta duruyorsun engellisin aslında öbürü oturuyor. Seni görmemek için kafasını çeviriyor. Hastaneye gitmek için otobüse biniyorum adam sana koltuğunu vermez ki. Bir araba alacaksın onu ver bunu ver, keyfi araba oyuncak için almıyoruz ki. Bazı yerlerde sorun çıkarıyorlar bazı yerlerde iyilik yapıyorlar ama tabi daha fazla zorluk çıkarıyorlar. Ben engelli arabası almak için rapor çıkarttım. Heyete falan girdim. Belgeleri sosyal yardımlaşmaya verirken dediler bir de size bakım parası da verilecek rapora göre. İmzalattılar belgeleri zaten eşim adına. Bakım parası dediklerinde de o olmayacak paran olmayacak. İşte filan yerde şuyun varmış filan yerde buyun varmış. Verdikleri bakım parası yeter mi yetmez. Emekli maaşım olmasa mümkün değil yetmez. Hiç olmazsa bu adam engelli bir asgari ücret veyahut belli miktarda engelli rahat etsin ya. Çalışmadan rahat edemez. Çocuklarım olmasa ne yapacağım çakılıp kalacağım. Ömrümün on senesi incek beş seneye. Bu adam rahat yaşamayınca ondan sonra çıkıyor oradan ben engelliye bakıyorum. Onun için ben kendime diyorum ki engelli saymıyorum. Ben hiç engellenmiyorum. Adam kalkamıyor sade bir engelli maaşına bakıyor. Başka hiç geliri yok. Engelli maaşıyla da geçinemezsin. Hele evin kira ise. Bu yaştan sonra çocuk da okutamazsın. Okumayanlar var öyle. Bugün bir pazara çıkıyorsun 300-400'den aşağı çıkamıyorsun. İki kişiyiz evde çocukların takviyesiyle getirmeseler biz 2300 lira bize yetmiyor ha insan gibi geçinelim dersen. Ama hiçbir şey yapmayalım kuru ekmek yiyelim dersen. (KÇ1)

Hakların engelli bireylerin kendi ağzından söylenmesinin önemine dikkat çeken sosyo-politik model, engelliliği kişisel bir trajedi yerine kamusal bir mesele olarak tanımlamaktadır. Engelli olmayan bireylerin ya da engelliliği deneyimlememiş kişilerin engelli bireylerin haklarını veya rollerini ifade etmesi ve ortaya koydukları bu kurallara uyum sağlamasını beklemleri, uyum yakalayamayanlar için sosyal izolasyona, sosyal dışlanmaya neden olabilmektedir. İnsan haklarını temel alan sosyo-politik model, engelli

bireylerin haklarının gelişmesini ve toplumun herkese uygun hale gelmesini hedeflemektedir. Engeli yaratan bireydeki eksikler değil toplumdaki dışlayıcı örgütlenmedir. Bu nedenle engelli bireylerin örgütlenmeleri ve birleşerek hakları konusunda güçlenen bir mücadele oluşturmaları gerekmektedir (Albert, 2005; Smart ve Smart, 2006; Burcu, 2015). Engelli bireylerin karar alıcı olmaları veya karar alıcıları öne sürdüğü hizmetlerin oluşturulmasında etkin bir rol almaları engellilik bilincinin birey-toplum-kamu ekseninde değişerek geliştiğini göstermektedir. Engelli bireylerin isteklerinin uygulanması belirli şartlara bağlanmalı, kurum ve kuruluşların keyfi kararlarına bırakılmamalıdır. Yasa yapıcılar ve bu yasaların uygulayıcıları ile bu yasaların özneleri arasında süreklilik içeren formal bir ilişki ağı oluşturulması gerekmektedir.

Mesela bugün 15 Ekim Beyaz Baston Günü, 3 Aralık var bunların artık buradan çıkması gerekiyor. Hani biz burada basın açıklaması yapıyoruz, şu olsun istiyoruz şu değişikliği istiyoruz. Bu kanun şu şekilde yürürlükte olsun diyoruz etkili olmuyor. Birliktelikle, biz talebi iletince havada kalınca olmaz tabi. Duyarlılık önemli, iki aşama. Biz gidip talebimizi ileticeğiz biz iletmeden kimse vermez, düzenlemez. İkincisi de talebe uygun olarak yapılması, yapmış olmak için değil. Mesela sarı çizgileri yapıyor değil mi belediye, ama bize sorup nasıl daha iyi olabilir hangi maddeden olabilir, hangi tarafta olursa daha rahat edersiniz. O engellilik yasasına bakıyor o yaptık bu kadar. Engelliyle birlikte görüş alınarak yapılırsa çok daha iyi olur. Çünkü onu biz kullanacağız. Orada sarı çizginin olması, o görüntünün olması onu erişilebilir yapmıyor. Önemli olan kullanılabilirliği. Engelli belediye işbirliğiyle yapılırsa engelli onu çok rahat görecektir hem maddi olarak belediye de rahat edecek. Onları yapıp sökmektense en başından düzgün yapmak çok büyük tasarruf. (KG1)

Engellilerin, engelli amaçlı kurulan kurumlarla iletişimde olmaları lazım. Engelli konulu sivil toplum örgütleri bu konuda faydalı olur. Engelli maaşları yeterli değil, hem verme yöntemi hem de oranları yetersiz. Engelliler kaderiyle baş başa bırakılıyor. Vicdanlarını ettirmek için yasa yapıcılar bir şeyler yapıyor ama engellilerin aktif olarak sosyal hayatın içinde olması açısından olumlu sonuçlar yok. Sosyal devletin sorumlulukları neyse onları yerine getirmeleri lazım. Acıma

duygusuyla yasa yapıcılar hareket ediyor, bu durum çok da hayatımızı değiştirmiyor.
(KG3)

şimdi bir de eğitimsiz kişiler engelli aylığı bakım aylığı gibi sosyal destekler alınca engelli işte bunu tedarik eden kendisinden faydalanılan bir pozisyonda bulunuyor. Mesela 2005 yılında engelli haklarına önem verildi yeni düzenlemeler yapıldı. Fakat sonra bunlar çıkış amacından saptırıldı. Rehabilitasyon merkezlerinin ya devletin doğrudan işletmesi ya da devlet dışı işletmelerin özel koşulları bu işi yapmaya yetecek erginlikteki koşulları taşıdığında açılması gerekiydi. Ama bugün Türkiye'deki engelli Rehabilitasyon merkezlerine sahiplerine baktığınızda birçoğu tutunamamış kimselerin yahut başka yerlerde elde ettikleri kazancı burada katlayabileceğine inanan kimselerin kurduğu rehabilitasyon, bakım evleri. Sonuçta özel sektörün temel amacı kazanç sağlayabilmektir. Başka işlerle birlikte bu işleri de beraberinde yapmamalılar. Bakım hizmeti denilen olayda da yasalaştırıldığı zaman bu hizmetin amacı ya günlük yaşamını sürdüremeyecek kadar eğitilebilir ve öğretilbilir düzeyde olamamış birisine doğrudan bağımlı olan zorunda olan kimseler için ya da yatalak yine günlük yaşamını sürdüremeyecek kadar ağır bedensel engelli olanlar için uygulanması daha doğru olurdu. Görme engelinin ikinci bir engeli yoksa bakım aylığından yararlanmasının bir anlamı yok, bugün tarlada çalışan içini sürdürebilen kişiler de alıyor bakım aylığını. Bunlar hakların kötüye kullanımının örnekleri. Bakım hizmeti aylığı oldukça düşük daha yüksek olmalı ama hak edene ve ihtiyacı olana verilmeli. Öz bakımını yapamayan kişilere bakım aylığının ödenmesi gerekli ama çevremde gördüm kişi hem bu aylığı alıyor hem de İşKUR'a kayıtlı iş arıyor. İş arayabilecek durumdaysa bakım aylığı verilmemeli zaten ya da çalışamayacak durumdaysa İşKUR kaydını almamalısın. Bir diğer sorun engelinizle ilgili karar verecek tıbbi kurumun sizin hayatınızla ilgili her konuyu karara bağlamasını istediğiniz bir mekanizma. Hekim hastanede evet bu görme engelli deyip tespit ediyor burada da kalmıyor bunun okuyup okuyamayacağını da tespit ediyor. Görme engelinin tespiti kabul sağlık kurumunun görevi ama görme engelinin bakım hizmeti aylığı alıp alamayacağına ya da bu koşullara sahip olup olamayacağına hastane karar vermemeli. Bu politikalar sağlık mantığıyla hala ele

alınmaya çalışılıyor. Bu sistemde sizin hangi yönünüzle ne kadar işe yarayacağına değil ne kadar işe yaramayacağınıza bakılıyor. (KG11)

4.2.2. Heyet Raporu ve Doktorların Yetkisi

Engelli bireyler için sağlık raporu, bireylerin engellilik durumlarını, engel tür ve derecelerini, engel gruplarını değerlendiren Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş heyetlerin incelemeleri sonucu verilen, engelli haklarından yararlanmak için kullanılan temel belge olarak tanımlanan engelliler için sağlık kurulu raporu; engelli aylığı, evde bakım yardımı, özel eğitim, istihdam, sağlık ve bakım hizmetleri gibi alanlarda tanımlanan hak ve hizmetlerden yararlanmalarını sağlamaktadır. Bunlara ek olarak engelli bireyler için düzenlenmiş vergi indirimleri, vergi muafiyetleri ve diğer alanlardaki indirimler için de kullanılmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

Normalde 95 üstü olarak geçiyordu ancak yeni raporlarla işler karıştı. Şu an rapor yenileniyor, şöyle bir şey oldu. Tamamen bağımlı raporu vardı ancak devlet bunu bir şekilde raporu yenilenme süresi geldiğinde yenilenmedi diyerek kısmi bağımlıya çevirmiş ama daha kötüye gidiyor her seferinde. Bende bu yüzden tekrar raporu yeniletiyorum ama şu an en son %94. Önceden kurul toplanıyordu değerlendirme ona göre yapılıyordu. Bu bakım, evde bakım, maaş bilmem ne bu olaylar çıktı ya da arttı bilmiyorum ondan sonrasında gerçek bir değerlendirme yapılmadı. SGK kısmi bağımlı olarak güncelledi hâlbuki benim abim eskiden tuvalete gidebiliyordu ama şimdi yataktan kalkamıyor ama onlar daha iyiymiş gibi gösteriyor. (KB13)

Günümüzde engelliliğin tarihsel ve bağlamsal inşasında yer alan kapitalizm, hem engelliliği yaratmış hem de engelliliğin kültürel anlamını ve sonuçlarını şekillendirerek bireylerin engellilik deneyimlerindeki başat aktörlerden biri olmayı sürdürmüştür. Kapitalizmin bireyleri yaşamayı sürdürebilmek için çalışmak zorunda bırakması engelliliğin toplumsal bir sorun olarak oluşmasına yol açmaktadır. Toplumun çoğunluğunun kanun zoru ile çalıştırıldığı bu dönemde engelli bireylerin endüstriyel üretimden dışlanması tartışmalı bir alanı yaratmış ve bu dönemde sosyal politikaya yönelik ilk uygulamalar başlamıştır.

Kategori olarak engellilik, engelli bireylerin devletin politik-ekonomik bir amaçla idare edilmesiyle oluşmuştur. Bu noktada engellilik, mali ve ideolojik temellerini vatandaşlarının büyük çoğunluğunun kapitalist üretimde yer almasından alan kapitalist refah devletinin engelliliği bir hak talep etme yolu olarak değerlendirmesiyle hangi bireyler engelli, kimler engelli olarak kabul ediliyor sorusuna yanıt bulabilmek önem kazanmıştır (Marx, 1973; Oliver, 1990; Gleeson, 2001; Yılmaz, 2016).

İdari bir kategorizasyon sorunu olarak engellinin kim olduğu sorusuna yanıt verebilecek kurumların medikal uzmanlar diğer bir ifadeyle tıp doktorlarının nesnel yöntemlerle engelliliği tespit etmesine karar verilmiştir. Tüm bu tartışmaların ışığında tıp doktorları, sağlık kurullarında engelli bireyleri saptarken aynı zamanda engellilik statüsüne bağlı hak ve muafiyetlerinde toplumsal dağıtımında anahtar konuma gelmiştir. Günümüzde de geçerliliğini koruyan bu uygulamayla birlikte doktorlar bu kurullarda medikal uzmanlıklarının yanı sıra kamu maliyesinin sınır polisleri olarak da görev yapmaya başlamışlar, engelli bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için tıbbi bir dil kullanarak hak ve muafiyetlere ulaşabileceklerin fark etmişlerdir (Stone, 1984; Yılmaz, 2016). Böylece engellilik idari bir kategori olarak kaygan ve tartışmalı bir zemine oturan sosyo-politik bir arayışın unsuru haline gelmiştir.

Bu engelli kartlarında %80-90 rapor yazıyor ya ben bunun yarısından fazlasının iletişimden kaynaklandığını düşünüyorum. Benim görmüyor oluşumla yapabileceğim işler arasındaki bağ o kadar düz değil. Ben birçok işi yapabiliyorsam eğer bana %90 vermenin anlamı ne? Bu yazan rakamların görme kaybı oranı olarak düzenlenmesi lazım, iş gücü kaybı olarak değil. %100 oranında rapor verse bana ben çalışamayacak mıyım? Ben çürüğe mi çıkacağım? Ben sordum bana böyle %80-90 rapor veriyorsunuz ama ben senin iddia ettiğin gibi %10-15 görmüyorum. Biz oraya % 80 yazmıyoruz dedi doktor, biz oraya görme kaybının tamamına yakın olduğunu yazıyoruz %90-95'i ama heyet bunu %80-85' çekiyor. Heyete giriyoruz ya ben gözden giriyorum bana ne kardiyolojinin verdiği rapordan ha kalp sorunu olur ayrı. Beni her yere gönderiyorlar, ben göz için gelmişim. Rapor zaten iş yapabilirlik raporu. %100 verseler sen çürük mü olacaksın? Eski raporlarda ağır engelli ifadesi

vardı benim gibi birkaç kişi sorgulayınca bu ibareleri kaldırmaya başladılar, ağır engelli ibaresi varsa işe almıyorlar. (KG2)

Katılımcıların engelli sağlık kuruluşlarından aldıkları raporlarında engellilik derecelerine yönelik değişiklikler olduğunu, bu değişikliklerin onların tekrar rapor almalarını gerektirdiğini ve bu raporlardaki derecelerin azalıp artmasının yararlanacakları sosyal desteklerde etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Önceden engelli aylığı alırken bunun için gereken işlemleri yaparken zorluk yaşamıyorduk. Bu zorluk belki bu işi yapan memurdan kaynaklıdır bilemiyorum ama bu parayı sanki onlar kendi ceplerinden veriyormuş gibi davranıyorlar. Bir sürü zorluk sunuyorlar. Son zamanlarda rapor değiştirmek gerekiymiş sanırım ama benim raporum sürekli ise ben zaten bir daha da görmeyeceksem bu raporu değiştirmenin ne anlamı var? Eski raporda ağır engelli yazınca bakım maaşı alabiliyor aileden biri. Şimdi o ibareyi kaldırmışlar kısmi bağımlı, tam bağımlı, bağımsız ibareleri getirilmiş. Görme engelliler içinde kısmen bağımlı ibaresini işliyorlar sisteme. Kısmen bağımlı olduğu içinde maaşını alamıyor şu an. Bakım maaşını alabilmek için tam bağımlı eski rapora göre ağır engelli yazması lazım. Bence herkes engelli olarak kabul edilmemeli. Engelli ilanı açıyorlar bakıyorsun dolmuş kadrolar. Sonra işe başvuranlara bakıyorsun tansiyonu var almış % 40 raporu, diğer adama bakıyorsun kolesterolü var almış % 40 raporu. Adam bana diyor ki e sen görme engellisin benim içime yaramazsın ama bu adam eli gözü çalışıyor e engelli statüsünde de yer alıyor tamam diyor. Tansiyon bir hastalık mı engellilik mi bunu bilmek gerekli. (KG5)

Yasal olarak % 90 diye geçiyor. Rapor alırken %100 verdikleri evde bakım gerektiren insanlar oluyor. Onun dışında hiç görmeyenlere de %90 rapor veriyorlar az görenlere de % 90 rapor veriyorlar. Tam engel oranını karşılayamayabiliyor. Bu yasal değişiklikten sonra böyle oldu bir de şey var çalışabilir raporu mesela bizden istiyorlar. Görme engelli raporunda çalışamaz yazmıyorsa sorun yaşamıyorduk. Ama şu anda çalışabilir ibareli doktorlardan rapor istiyorlar. Bazı doktorlarda

bilinçsiz olduğu için sen görmüyorsun bu işi yapamazsın diye mesela bizim gruba yaklaşabiliyorlar. Böyle sorunlar yaşayan çok arkadaşlarımızda oldu. Benim ne yapıp ne yapamayacağımın kararını bir doktor veremez zaten. Benim elimde diplomam var. Doktorun baktığı şey sadece bu hiç görmüyorsa çalışmakta zorlanır ama nereden biliyorsun benim hangi araçları kullanarak nasıl çalıştığımı nasıl yol izleyerek çalıştığımı nereden biliyorsun? Hani o açıdan da çok sıkıntılar yaşayan arkadaşlarımız oldu. (KG12)

4.2.3. Yardımcı Cihazların Kullanımı ve Temini

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte farklı engel türlerine sahip bireylerin sorunlarını çözen, hareket sınırlılıklarını azaltan yazılım, aygıt, makine ve cihaz üretme, geliştirilme çalışmaları yapılmaktadır. Yardımcı, yaşamı kolaylaştıran, destekleyici ve iyileştirici teknolojik cihazları, engelli bireylerin kısıtlılıkları nedeniyle gerçekleştirmekte zorlandıkları görev ve işleri yapmalarını sağlayan yardımcı araçlar yazılım, mekanik, bilgisayar destekli, elektrikle çalışma ve otonom gibi özelliklere sahiptir. Engelli bireylerin kullanımı için oluşturulmuş bilgisayarlar ile tek elle çalıştırılabilen klavyeler veya ayak ya da çene ile yönlendirilebilen kumanda, dokunma ile çalışan ekranlar, Braille kabartmalı klavyeler, imleç denetim ve ekran büyütme tuşu, çevre denetim cihazları, protezler, yapay eller, biyonik kulak gibi araçların yanı sıra tek tuşa basarak uzaktan denetim ile ışık, klima, ısıtma, kapı ve telefon gibi cihazları kontrol edebilen diğer teknolojik aygıtlarda bulunmaktadır (Güngör vd., 2011; Oğuz Özgür vd., 2021). Bu bağlamda engelli bireylerin gündelik rutinlerini hem bireysel hem de toplumla bütünleşerek gerçekleştirmeleri için çok sayıda teknolojik gereçlerin yaygınlaştırılması, kullanıma uygun hale getirilmesi ve engelli bireylerin ulaşımının kolaylaştırılması gerekmektedir.

Baston ve akıllı telefon dışında ekstra bir şey yok. Devlet vermiyor, kendimiz alıyoruz. Çok farklı modelleri var. İstersek eğer derneklerde işte verilebilir. (KG1)

Baston kullanıyorum, bunu zorundayım zaten. Bilgisayar, akıllı telefon mümkün oldukça hayatı kolaylaştıracak şeyi kullanıyorum. Devlet, baston vermez. Genellikle

devlet teknik olarak sana bir şey vermez. Hayatını idame ettirmek için çok çok az maaş verir o da engelli maaşı olarak geçer. Onun kendi şartları vardır. Ama teknik olarak bakarsan sana verdikleri maaşla bir baston bile alamazsın. Maaş verdiğim için baston vermem der, sen o maaşınla al der. Ama verdikleri maaş normal bir insanın hayatını idame ettirebilecek bir ölçüde değil. (KG2)

Birleşmiş Milletler (2006) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin dokuzuncu maddesi erişilebilirlik başlığındaki "Taraf devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dâhil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır." maddesi Türkiye'nin de dâhil olduğu Birleşmiş Milletlere üye tüm ülkeleri kapsamaktadır. Bu bağlamda engelli bireylerin yardımcı teknolojik cihazlar ve araçları kullanması gerekliliği aynı zamanda uluslararası bir yasal yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar, engel türleri ve derecelerine göre kendilerine uygun olan yardımcı teknolojik cihazlar ve araçlar kullanmakta, bu araçlara ulaşmaya çalışmak ve bu araçların uzun süreli kullanımının sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması amacıyla uğraş vermektedirler. Bu noktada engelli birey, araçların tamirinde ya da aracın kendisine ulaşmada devletin sunduğu haklardan faydalanmak istemektedir. Ancak devlet-engelli birey ve haklar arasında bu hakların kapsamı, uygulanma biçimi ve uygulayıcı kurumlar arasında önemli sorunlar bulunmaktadır.

Ben devletten gittim araba istedim kocan var kocan alsın sana dedi. Kaymakam söyledi bunu bana. Senin evde kocan var kocan versin sana dedi. Arabam bozuldu kızım arabası bozuldu annemin diye cumhurbaşkanına yazı yazdı, kocası var tamir etsin dedi. Ben Afyona 3 bin lira para gönderdim bozulan sandalyem için, bozulan sandalyemin kargo parasını da ben verdim. Cumhurbaşkanına yazdım bunun içinde işte kocan yapsın dedi internetten söyledi. Bende bir şey istemem artık. Herkese bir şeyler veriyorlar, kömür veriyorlar odun veriyorlar ama ben bir şey görmedim. Ben

yardım falan bir şey görmedim bir bakım parası alıyorum. Başka bir şey aldığım yok ben devletten bir şey görmedim bir şey almadım. (KB1)

Tekerlekli sandalyemi kendi paramla aldım. Belediye baştan sağladı bana kolaylık, ilk sandalyemi onlar aldı, belediye başkanı kendi geldi eve verdiler kendileri. Sonra o araç eskidi ben kendime yeni aldım. Bacağımda protez var SSK (Sosyal Sigortalar Kurumu) karşıladı ama altı buçuk milyon (altı bin beş yüz TL) ben verdim, üç milyon (üç bin TL) SSK verdi. Benim yanımda giden biri vardı yeşil kartlı o hiç para vermedi. O daha garantili ben SSK'lı olduğum için para verdim. Boşuna emekli olmuşum ben. (KB2)

Devletin verdiği protezi hiç kullanamadım. Ayağıma olmuyor. Ben hep kendim yaptırıyorum. Protezim kırk altı milyar (46 bin TL) devlet bize bir milyar yüz on sekiz (1118 TL) lira veriyor. Ne yapayım kredi çekiyorum yaptırıyorum ayağımı sonra beş yılda krediyi ödüyorum. Onların verdiklerini kullanamıyorsun bile. Benim ayağıma giydiğim özel çorap bile altı yüz elli Euro. On iki buçuk milyar lira (12500 TL) o da üç ay gidiyor. (KB3)

Baston var, beyaz baston. Bazı kurumlar, dernek veya vakıflar ben oradan istedim ücretsiz gönderdiler. Dernekler de arkadaşlarım da var ya da iletişim numarasına internette ulaşabiliyorum. Ama bu konudan haberi olmayan birileri baston kullanmayabilir ya da ücretli alabiliyor olabilir. Bu konuda daha yaygınlaştırmak bir şeyler yapmak gerek, bilinçlendirmek gerekli. Bağımsız yaşayabilmek için önemli. (KG4)

4.2.4. Engelli ve Bakım Aylığı

2022 sayılı Kanun kapsamında, sosyal güvenlik kurumlarından herhangi birisine bağlı olmayan ve muhtaçlığı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından belgelenmiş olan on sekiz yaşından büyük engelli bireylerin kendilerine, küçük olan engelli

bireylerin ise yakınlarına verilen sosyal yardımlardan olan engelli aylığı, hanenin toplam gelirinin kişi sayısına bölümünde ortaya çıkan tutarın asgari ücretin üçte birini geçmediği gelir beyanlarında ödenmektedir. Evde bakım desteği ise engelli bireye bakmakla yükümlü üçüncü şahsa verilen gelir düzeyinin bir aylık net asgari ücret tutarının $\frac{2}{3}$ 'ünden az olduğunun tespit edildiği, engelli bireyin heyet raporu verilen hastanelerden aldığı sağlık raporlarında onaylanmış ağır engelli ibaresinin bulunması ve engelli bireyin başkasının yardımı olmadan hayatını idame ettiremeyecek şekilde bakıma muhtaç olduğunun bakım heyeti tarafından tespit edilmesiyle (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023) ulaşılabilen bir başka sosyal yardımdır ve engelli bireylerin engelli aylığı ile birlikte en çok yararlandıkları sosyal yardımdır.

Engelli aylığı ve evde bakım desteği uygulamalarında ilk bakılan koşul bireyin engelliliğinin medikal olarak ölçülmesi ve bunun sağlık raporuyla gerekçelendirilmesidir. Diğer bir koşul ise engelli bireyin gündelik yaşam rutinlerinin önemli ölçüde gerçekleştirememesi ve bu nedenle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek olduğunu kanıtlamasıdır. Bir diğer önemli koşul ise engelli birey ve ailesinin gelir düzeyinin asgari ücret üzerinden belirlenen kıstaslara uygunluğudur. Bu şartların gerekliliklerinin gerçekleştirilmesi ve ölçülebilmesi engelli sağlık kuruluşları tarafından sağlanmaktadır. Bu durum karşımıza tıbbi uzmanlar ve kamu bürokrasisi ilişkisini çıkarmaktadır. Bireyin sağlamlılık ideolojisiyle inşa edilen ve sağlıklı olarak kabul edilmeyen, yeti yitimlerinin engelliliğin medikal ölçümler üzerinden belirlenmesi bedene yönelik bir kontrol mekanizması oluşturmaktadır. Bu kontrol mekanizmasında beden, işlevde azalma, kısıtlılık veya uzuv kaybının oransal belirlenmesine göre tam, sağlıklı ve normal bedenin ne kadar dışında kaldığını öğrenmektedir, bu belirlenim süreci medikal bakışın öğretilerinin uygulandığı tıbbi uzmanlara aittir. Engelli aylığı ve evde bakım ücretinin alınmasına yönelik bu süreç, engelli birey ve ailelerinin üzerinde kontrol ve denetim mekanizmasına dönüşebilmektedir. Bir sosyal yardım hizmeti olarak kategorilendirilen engelli ve evde bakım aylığı günümüzde engelli haneler için temel geçim kaynağı işlevi görmektedir. Bu nedenle devletin belirlediği engellilik kriterleri engelli bireyi geçim kaynağından kopartabilmektedir.

Engelli maaşı ve bakım maaşı alıyorum. Çok koşturduk bunları almak için. Onda bile kolaylık sağlamıyorlar. (KB7)

Mesela evde bakım parası ücreti veriyorlar. 2200-2300 lira para veriyorlar. Başka bir yardım şeyi yok. Tabi engellilere biraz daha imtina gösterseler. (KÇ1)

Katılımcılar, temel geçim kaynağı niteliğindeki bu sosyal yardımlara erişimde uzun süreçlerden geçtiklerini, engelli sağlık raporu veren hastane ve uzmanların kısıtlı şehirlerde yer alması nedeniyle mekân değişikliği yapmaları gerektiğini, bu mekânsal değişikliklerin yapılabilmesi için gerekli araç desteğine kendilerinin erişmeye çalıştıklarını, alınacak heyet raporu için çok sayıda tıbbi uzman görüşü alındığı için yaklaşık üç günlük bir sürenin sonunda işlemleri tamamladıklarını ifade etmişlerdir. Uzunca bir uğraş sonra alınan engelli maaşlarının asgari yaşam koşullarını karşılamadığını belirten engelli bireyler yoksullaştıklarını belirtmektedirler. Yoksulluğun engelli halini yaratan bu süreç ekonomik krizlerin yaşanması, alım gücünün düşmesi, engelli ve evde bakım maaşlarında gerekli iyileştirmelerin yapılmaması, bireyin istihdamdaki aktif bir çalışan haline gelmesinin önündeki olumsuz koşulların düzeltilmemesi engelli bireyin, devlet politikaları aracılığıyla insan hakları bağlamından uzak, eşit haklara erişimi kısıtlanmış çoklu dezavantajlara sahip yoksullaşan bir hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu sene engelli maaşı almaya başladım, önceden maddi olarak imkânınız var deniyordu bu sene hesaplamışlar artık yetmiyormuş eşimin emekli maaşı, bana da engelli maaşı bağladılar. İki tane çocuk var evde okuyan. Köyden eve tarladan ürün gönderiyor annemler öyle dengeliyoruz. Çarşı pazar çok pahalı artık. (KB10)

Sigortamı kendim ödedim kazandığımla, sakat maaşı da alıyordum o zaman öyle 2006'da emekli oldum. Emekli olunca sakat maaşı kesildi. Emekli olduğunu bildirmeyince geriye dönük olarak ceza alınıyor. Sakat maaşı sigortanın 1/3'ni ödemiyordu çok azdı para. 1986'da almaya başladım 2006'da emekli olunca kesildi maaş. Şimdi maaşım 4700, zam gelince daha artacak. Sakat maaşıyla anca karnın

doyar, bir şeye sokulamıyorsun deneyemiyorsun o parayla. Zam da çok gelmez ona yükseltmezler. Şimdi 1+1 evler 1 milyonu geçmiş haberleri var mı? (KB11)

Engelli maaşı 18 ini geçtiğinde reşit olduğun gerekçesiyle ailene olan yükün azalsın diye devlet sana öder. 18 yaşını geçtikten sonra devlete başvuru yaparsın. 2013'te ben başvuru yaptım ama 2012'de kanun değişmiş, sosyal hizmetler il müdürlüklerine devredilmiş maaş bağlama. Sosyal hizmetler il müdürü geldi eve yanında iki üç kişi eve, durumunuza bakmak için. Dediler sizin evde buzdolabı var biz size engelli maaşı veremeyiz. Normalde senin buzdolabın niye yok diye sorgulaman lazım var diye değil. Senin verdiği maaşla ben zaten buzdolabı alamam. Neden diye sordum bende, dediler babanın traktörü var sonra. Traktör tek başına gelir getiren bir şey değildir, sen bunu çalıştırır işlersen kazanırsın. (KG2)

4.2.5. Yerel Yönetimler ve Engellilik

Toplumda yaşayan tüm bireylerin kendilerine sunulan hak ve hizmetlerin tamamında eşit koşullarda başka bir bireyin desteğine ihtiyaç olmadan bağımsız olarak yaşayabilmesi ve yaşamın tüm alanlarına aktif bir şekilde katılarak ihtiyaçlarını karşılaması engelli bireyler için insan haklarına uygun bir yaşam biçimini oluşturmaktadır. Erişilebilirlik, bireylerin ev, okul, işyeri, açık ve yeşil alanlara; toplu taşıma araçları, bilgi ve iletişim teknolojilerine kadar tüm hizmetlerden yararlandığı; düzenlemeler ve hizmetlerin başkasının yardımına ihtiyaç duymadan ve herhangi bir risk oluşmadan kullanabildiği bir süreci ifade etmektedir (Erişilebilirlik Kılavuzu, 2020). Dolayısıyla erişilebilirlik, toplumda engelli bireylerin diğerlerinin yardımına ihtiyaç duymadan temel insani hak ve özgürlüklerin tamamına sorunsuz bir şekilde ulaşarak yararlanmasında aracı bir rol oynamaktadır (Kalaycı, 2020). Bu rolün siyasi alandaki karşılıklarından birisi ise yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimler, kamu yönetimi içinde halka en yakın olan ve politikalarıyla gündelik yaşam üzerinde doğrudan etkisi bulunan yönetsel birimlerdendir. Yerel yönetimler, hizmet sundukları bölgelerde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarının sağlanmasında önemli bir role sahiptirler ve bunun için çeşitli uygulama araçlarına başvurumaktadırlar (Eryılmaz, 1994; Kurgun vd., 2008).

Engelim benim neden şöyle söyleyeyim, küçükken ben çocuk felci geçirmişim oradan kalma. Raporum var benim, 7 tane doktor verdi bana rapor Çanakkale'den bayağı sakat diye. %80 bedensel engelliyim, iki bacağımda. Evde sopalarım ile yürüyorum ama ne kadar yürüsem de sakatım yani, dışarda tekerlekli sandalye kullanıyorum. Evde kullandığım sopaları da kendim aldım, devletten bir şey almadım ben. Bana bu arabayı bile (tekerlekli sandalye) Mustafa (belediye başkanı) verdi. Benim öteki arabam bozulmuştu. O arabayı da bana Deniz Feneri (Derneği) vermişti 17-18 sene önce. O arabam bozulmuştu benim iki ay kullanamadım, iki ay sonra benim kendi kızım buldu tamirci Afyon'a yolladı. Afyon'da yaptırdık üç milyara (üç bin) yaptırdık kimseden yardım almadan taksitlen ödedim yani. Her ay 500 500 verdim yani. Ben kimseden bir şey görmedim almadım bir tek işte Mustafa bana bu arabayı verdi. Allah razı olsun bin kere. Ailemde benim dışımda engelli kimse de yok bir ben engelliyim. (KB1)

Belediyeler, engelli bireylerin gündelik yaşamlarını sürdürdükleri mekânların düzenlenmesinden, bu mekânların kullanımının herkese uygun hale gelmesinden sorumlulardır. Diğer yandan belediyeler, engelli bireylerin birincil basamakta doğrudan sorunlarını ilettikleri kamu kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda engelli bireyler teknolojik araç ve gereçlere ulaşımında, bir yerden başka bir yere ulaşımında, kent-kırsal çevre düzenlemelerinde, toplumda engellilik bilincinin görünürlüğünde, sivil toplum kuruluşlarının kurulması gibi konularda doğrudan başvuru alan kurum olarak belediyeleri görmektedir. Belediyeler, engelli bireylerde devletin ilk basamağı olarak görülmektedir. Belediyeler özellikle engelli bireylerin de rahatlıkla kullanabilecekleri şehirler oluşturmakta yetersiz görülmektedir. Belediyelerdeki uygulayıcıların engellilerle ilgili görüşleri, engelli bireylerin deneyimlerine ortak olmak istememeleri, engelli bireylerin ortak şehir planlaması önerilerini gözden kaçırmaları nedeniyle başarısız uygulamalar gerçekleştirmektedir.

3 Aralık, 16 Mayıs Engelliler haftası nedeniyle protokolden gelenler olur. Temsili olarak biri gözlerini bağlar sözde kör oldum ben der beş adım atar. A sizin işiniz çok zormuş der gider. Ötekisi gelir tekerlekli sandalyeye oturur gider. Senin önce sokağa

çıkman lazım, bir şehrin içine gir. Bunu yaptırıyoruz, öbürkü göstermelik oluyor. Belediye başkanı bir gün yaşasın bakalım. Biz şu an belediyeye bir ay on gündür dilekçe yazıyoruz, yazdığımız dilekçelere cevap bile alamıyoruz. Erişilebilirlik raporu hazırladık biz burada arkadaşlarla Çanakkale'nin ana caddelerini sokak sokak gezdik. İşte burada ağaç var, direk burada yolu kapatmış gibi fotoğraflarını çektik ve çözüm önerilerini yazdık belediyeye gönderdik. Hiç kimse ilgilenmedi. Belediyeye gönderdik ilgilenmedi, valiliğe gönderdik ilgilenmedi. Bu şehrin erişilebilirlik komisyonu başkanı vali yardımcısı ona gönderdik o da ilgilenmedi. Anayasamız, kanunlarımız var değil mi? Sen erişilebilirlik yasasını 5 yıl süreyle çıkartıp bitmesine bir ay kala uzatırsan hiçbir şeyi çözemezsin. Şimdi ne oldu 2030 yılına uzatıldı. Bu 2007 yılından beri uzatılıyor sürekli. Nasıl olsa belediye biliyor uzar diye uzamazsa o zaman düşünüyoruz diyor ve buna angarya iş gözüyle bakıyorlar. Belediye de bir toplantı yapıldı bizzat ben katıldım bu sarı şeritler var ya onlar için. Bak dedim bütün engelli derneklerinden birer temsilci alalım, siz belediyeden birer temsilci alın bir tane mühendis verin şu yolları gezelim. Nasıl yapılır nasıl daha iyi olur çözüm bulalım. Bunu yaparsak siz de yeni başladınız birlikte yapalım dedik dönemin fen işleri müdürü biz yaparız dediler, ısrarla anlamadı bunu ısrarla bunu adama anlatamadık. Sıkıntımız bu, başkana gidiyorsun hani fen işleri müdürü hiçbir şey bilmiyor ki bunu ne yapacağız. Türkiye'de işler böyle yürüyor o ona o ona söylüyor sonra çözümsüzlük oluyor. Herkes aynı şeyi söylüyor ama farklı bir şey söylediğini sanıyor. (KG2)

En temel sıkıntı halkla olan iletişim. Önyargılı yaklaşıyor seni dikkate almıyor. Ciddiye almıyor. Yerel yönetimlerden yeteri kadar destek alınmıyor. Engelli bireylere yönelik oturma yeri eğlence yeri dernek gibi yerler bulunduğumuz burada yok. Ta yukarıya bir tane engelli Derneği koymuşlar buradan taa oraya gideceksin uzak yere. Bana burada merkezde bir yer lazım (belediyeye ait işletme mekânı) içinde olabilir bir oda koyabilirler. Emekli astsubay nasıl yer ayırdıysan bize de yer ayırabilir. Yukarıdakinin merkezin kurucusu da biziz. O zamanki belediye yukarıda köhne bir yer vardı başka bir yer bulamadı bize verecek. (KG6)

Belediyelerin diğer bir önemli görevi ise şehir planlamasında görev alan işletmeleri kanunlara uygun bir şekilde denetlemektir. Bu noktada engellilere yönelik uygulamaları görünürdeki yasal çerçevelere göre değil kapsamlı bir şekilde değerlendirmek ve bu konuda gerekli cezai durumları oluşturmak gerekmektedir.

Tekerlekli sandalyeli bir insanın bankadan tek başına çekmesi imkânsız. Bizim burada tek bir bankada var bu ama onda da rampadan çıkması lazım o rampa çıkılabilecek bir şey değil. Bunu kaymakama da söyledim ben hep haklısın dediler ama hiç yapmadılar. Şehir planlamasının engellilere göre yapılması her yıl erteleniyor. 2015 te bu yasalaştı 8 senedir erteleniyor tarihler farklı olsa da durum aynı. Sen devlet olarak bunu engellersen banka rampasını düzeltmez. Kamu kuruluşlarında engellilerin iletişim kurabileceği bankadan tapu ya kadar belediyeye kadar herkese bu konuda eğitim verilmeli. Belediye de şehir planınız vardır gelin beraber gezelim erişilebilir şehir için tek tek size göstereyim ben dedim ama dinlemiyorlar. Şehirde bir tane engelli tuvaleti yok. Zorlukla yaptılar bir tane ama öyle bir yere yaptılar ki yani tuvalete girmek için rampa koymuş oraya ama sandalye sığmaz ki oraya nasıl dönsün girsin. Her engel grubuna göre yaşamın içerisinde kalmak gerekiyorsa çözümünü bulmak zorundasın, önemli olan toplumun sana bakış açısı. Mesela zorunluluk geldi her binada rampa yapılacak. Tamam, ama adam o rampadan çıkamıyor ki nasıl binaya girsin. Yani pazar arabası bile çıkmaz o rampadan dik ve küçücük. Sonra belediye de buna ruhsat veriyor rampası var diye. İnternete yazsan bunun ölçüleri çıkar yani. Toplumun ailenin bireylerin mutlu olmasında bana muhtaç ol benim kucağımdan inme politikası izliyorsun. (KG8)

4.2.6. Engelli Sivil Toplum Kuruluşları

Engelli politikalarının oluşmasında iktidar hükümetlerin bir problem alanı olarak engelliliği nasıl tanımladıkları da etkili olmaktadır. Hizmet, uygulama, anlayış ve politika yaratıcı kurum ve kuruluşların tek bir alana yoğunlaşmaması, devletin desteklediği akademik tartışmaların yapılmaması, sivil toplum örgütleri ve devlet arasında karşılıklı bir ilişkinin ya da anlayışın kurulamaması engelli politikalarının niteliksel ve niceliksel olarak

gelişmemesine neden olmaktadır. Engelli bireylere yönelik problemlerde çözüm üret(e)memek ve sürece müdahalesiz kalınması mevcut tahakküm pratiklerinin sürdürülmesini onaylamak olarak görülebilmektedir (Uluocak ve Aslan, 2012). Bu durumda devletin eksik bıraktığı, çözüm önerileri sunmadığı toplumsal alanlarda öneriler sunmak, yeni tartışma alanları açmak, projeler üretmek ve devlet ile karşılıklı ilişki kurulmasını sağlayarak politikaların üretilmesinde katkı sunmaları sivil toplum kuruluşlarının öne çıkan görevlerinden bazılarını işaret etmektedir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının sosyal haklar kapsamında dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalar gerçekleştirmeleri ve bu süreci devlet kurumuyla birlikte gerçekleştirmeleri insan hakları kapsamında refah bir toplumun oluşması için önem taşımaktadır.

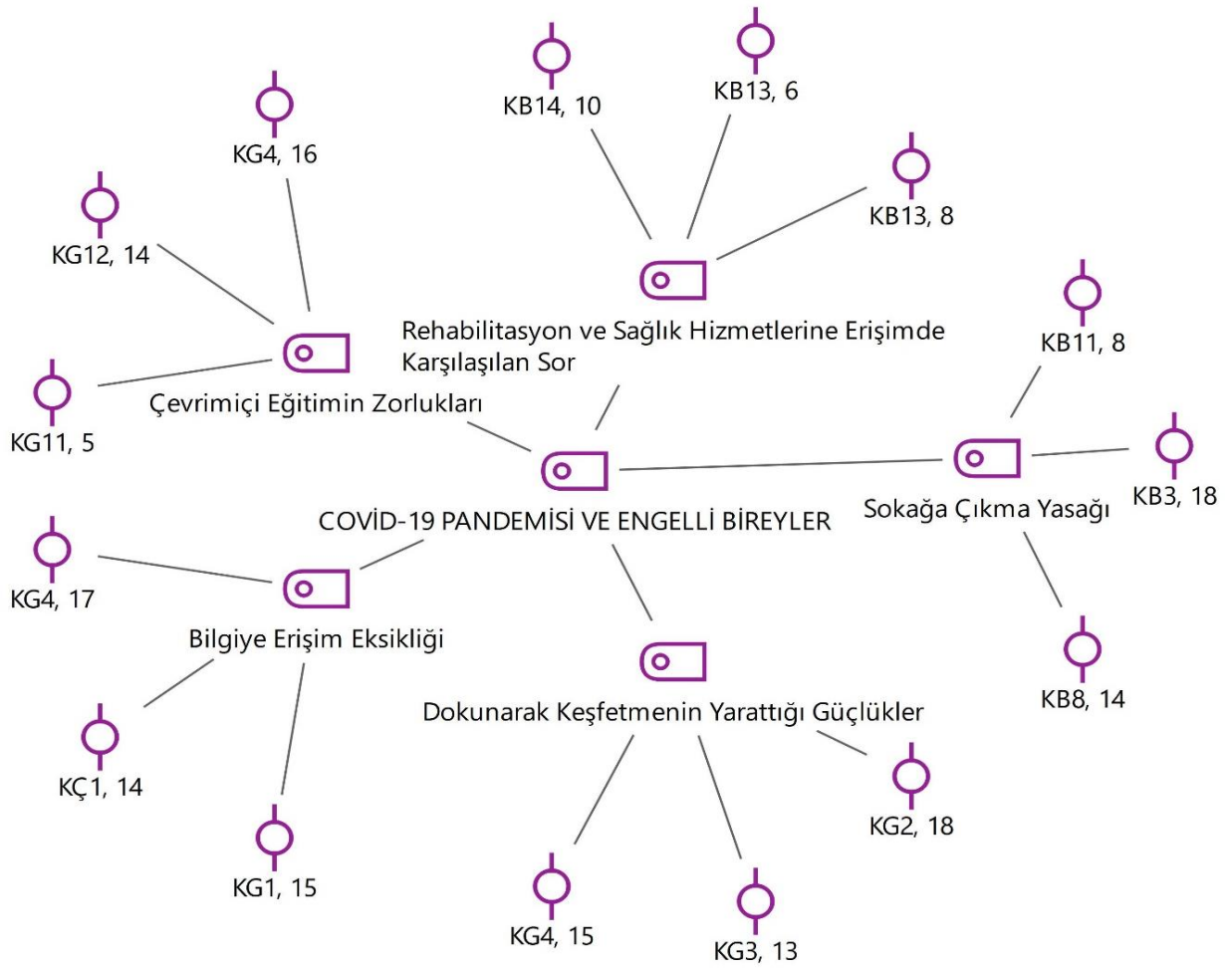
Politika üretecek merkezler kalmadı. Bu işi kendi işi sayan kurum kalmadı. Bu iki biçimde oldu. Öncelikle konunun engellilik eksenini oluşturan dezavantajlı gruplara yardım etme alanında bir değerlendirmeye konu edildi. Devlet bakış biçimi değişti. Eskiden Başbakanlığa bağlı bir Özürlüler İdaresi Başkanlığı vardı ve işler buradan takip ediliyordu. Fakat sonradan Aile Bakanlığı'nın bir genel müdürlüğüne Yaşlılar Daire başkanlığına bağlı bir müdürlüğü bünyesine alındı ve burada engellilerle ilgili politika genel olarak onların ihtiyaç duyduğu alanlarda onlara yardım edilmesi düzeninde yürüyen bir şey haline geldi. Görme engelinin ya da engelinin eğitim politikası ya da rehabilitasyonu benzeri konularda tartışmalar yapılmıyor burada. Bunlar önceden bir koordinasyon merkezi eliyle eşgüdüm içerisinde sivil toplum örgütlerinin de içinde yer aldığı bir yapıda yine ideal değildi yine mükemmel değildi ama bugüne kıyaslanmayacak kadar çok daha iyi bir haldeydi. Sivil toplum örgütleri ile ilgili kurumların temsilcileri de yer alıyordu ve bir tartışma platformu vardı. Örneğin Türkiye'de özürlüler şuraları yapılırdı. 2 yılda bir buraya farklı kesimlerden siyasiler dâhil olmak üzere gelenler olurdu 400-500 kişi oturum 3-4 gün sürerdi. Engellilerle ilgili konuları tartışırlardı şimdi bu platformların hepsi yok oldu. Sivil toplum örgütüne devletin birlikte karar alabileceği mekanizma kalmadı. Eskiden devletin en üst düzey siyasi insanıyla başbakandır, cumhurbaşkanıdır ya da konuyla ilgili bakandır gibi kimselerle örgüt yöneticisi sıfatıyla her zaman olmasa da yılda bir iki üç esaslı bir görüşme yapılabiliyordu. En son bir sivil toplum örgütü başkanının Cumhurbaşkanı ile kabul gördüğü bu konuların görüşüldüğü bir

görüşmeyi ben hatırlamıyorum. Son yedi yıldır sekiz yıldır yok öncesinde ne zaman olmuştur bilemiyorum. (KG11)

Burada mesela bir engelliler derneği var hiç mesela benimle bir iletişim kurmamışlardır. Bende hiç onlarla iletişim kurmadım işte burada engelli gazeteci bir arkadaşınız var. Herhangi bir faaliyetleri de yok sadece bu engelliler gününde görüşüyorum ben binayı açıyorlar belediye başkanı gidiyor günlerini kutluyor iyi oldu sakat olmanız der gibi. (KB8)

Sivil toplumlar, devlet-engelli birey arasındaki ilişkinin kuruculuğunu ve bu ilişkinin niteliğini belirleyen bir konumda yer almaktadır. Sivil toplumların sorunları belirleme, iletme ve bunun bir politikaya dönüşmesi için sunulan öneriler iktidar partilerin engelliliği nasıl anlamlandırdıkları ve engelliliği hangi unsurlar üzerinden tanımladıklarına göre değişmektedir. Uluslararası anlaşmaların kabul edilmesi ve bu bağlamda yapılan değişiklikler iktidar partilerin kendi engellilik tanımları ile eş değer bir anlama getirilerek hem sivil toplum hem de engelli bireylerin diğer temsilcileriyle yapılan görüşmelerde ortak anlaşmaya varılan yasa ve hizmetler uygulama aşamasında farklılık göstermektedir. İktidarın, toplumu dönüştürerek belirli fikirler altında mutabık kılması sivil toplum kuruluşlarının da dönüşmesine, iktidar partilerinin engellilik anlayışını benimsemelerine yol açmaktadır. Diğer yandan engelliliğin iktidarı destekleyici bir unsur olarak görülerek boşluklar bırakılarak uygulaması gerçekleştirilen engelli politikaları suistimale açık hale de gelmektedir.

4.3. Covid-19 Pandemisi ve Engelli Bireyler

Şekil 8. Covid-19 pandemisi ve engelli bireyler hiyerarşik-alt kod modeli

Cüzzam, veba, çiçek hastalığı gibi salgın hastalıklar üzerinden özne-iktidar ilişkilerinin dönüşümünü açıklayan Foucault, salgınlar esnasında bireyin iktidarlarca ele alınma biçiminin hükümlerlik, idari devlet ya da yönetimsellik gibi iktidar tipolojilerine uygun düşen pratiklere dayandığını belirtmektedir. Toplumdaki varlığını uzun süre sürdürebilen cüzzamlı birey, hastalık yönetimi amacıyla pratiklerden dışlanma ile mücadelenin tercih edildiği, cüzzamlı bireylerin ayıklanarak ve tecrit edilerek iktidarlarca kontrol altına alındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde cüzzamlıların tecrit edilebilmesi için cüzzam evleri açılmış, kamusal alanda varlıkları yasaklanmış, cüzzam evleri bulunmasına rağmen diri diri yakılma ya da sürgün edilme gibi yaşama haklarının ihlal edildiği uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ötekileştirilen cüzzam hastalarının yanı sıra veba

hastalığı bulunan bireylerde aktif gözlemede bulunma, hastalığı daha iyi anlayabilmek adına otopsi uygulaması, hastalar üzerinde yapılan deneyler sayesinde hastalıkla ilgili bilgiler edinme, hastalığın yayılmasını önleme amacıyla kamu sağlığıyla ilgili önlemler alma gibi yeni uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Hardman, 2009; Defoe, 2016; Nıkıforuk, 2018; Varlık, 2020; Chese-Levenson, 2020; Gültekin, 2021).

Modern tıbbi paradigmanın ilk gelişmelerini gösterdiği veba salgınında, kamu sağlığı kontrollü alan uygulaması ortaya çıkmış bu bağlamda kurumların buldukları şehirlerdeki hijyen koşullarını daha iyi hale getirmeleri temel görevleri haline gelmiştir. Diğer yandan bu kurumlar iktidar teknolojilerinden birisi olan karantina uygulamasının yürütücüleri olarak görev yapmaktadırlar. Bu dönemde haftalık ölüm listelerinin yayınlanması, seyahat izin belgesi uygulamasının işlerlik kazanması, sosyal mesafe bilincinin ortaya çıkması, yoksul bireylerin alım güçlerinin dikkate alınarak uygun fiyatlı ilaçların tercih edilmesi, tedavi ve karantina süreçleriyle ilgili yapılması gerekenlerin halka açık yerlerde ilan edilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Krallık kararlarının yanı sıra belediyeler içinde kamu sağlığıyla ilgili kararlar alınmış; farklı görev statüleri ile bu statülerin görev tanımları belirlenerek hizmetler cezai yaptırımlarla kontrol edilmiştir. Çiçek hastalığının ortaya çıkmasıyla birlikte tıbbi söylemler ve mücadele pratikleri de tekrar ele alınmıştır. Bilimsel kayıt sistemleri ve hastalığın vücuttaki seyrine yönelik gözlemlerin yapılmasıyla hastalığın ne olduğu tanımlanabilmiş, kayıt sisteminin uygulanmasıyla birlikte hasta birey vaka olarak ele alınmış ve tıbbi mücadele için gözlem nesnesine dönüşmüştür. İstatistiksel verilerle çiçek salgınının yayılma davranışı tespit edilmeye çalışılmış; vaka, risk, tehlike ve kriz kavramları tıbbi olgular olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar sosyalleştirilmiş tıbbi tahakküm de bulunmasını mümkün kılan kavramlardır.

Covid-19 salgın hastalığıyla birlikte bilimsel tıbbi bilginin günümüzde kitle yönetiminde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Covid-19, salgının ilk ortaya çıktığı anlardan itibaren tanımlanarak diğer hastalık türlerinden ayrılmış, diğer salgın hastalıklardaki uzun süreli belirsizlik dönemleri yaşanmamıştır. Tanımlamak, sınıflamak, sıralamak ve hiyerarşik bir sraya koyarak yönetmek anlamına gelen biyo-politik yönetimin öne çıkan yönetim aygıtı istatistik, Covid-19 salgınında süreç yönetiminin en temel unsuru

olarak kullanılmaktadır. İstatiksel çalışmalarla Covid-19 salgınından kaynaklı vaka ve ölüm sayıları tespit edilmiş, bu oranların dünyadaki artış ve azalışları gözlenmiştir. Sürecin en başından itibaren virüsten etkilenen bireyler vaka olarak tanımlanmış, vaka sayıları istatistiki hesaplamalarla oransal değerlere dönüştürülmüş ve bu oranlar arasında yapılan kıyaslamalar üzerinden risk değerleri hesaplanmıştır. Risk hesapları cinsiyet, yaş, bedenin sağlık bakımından hazır bulunuşluk düzeyi, coğrafi bölgeler üzerinden yapılırken yaşlılar, sağlık çalışanları, kronik hastalığı olan kişiler ve engelli bireylerin virüsten en çok etkilenen bireyler olduğu anlaşılmıştır (Foucault, 2014; Ataç, vd., 2020; Gültekin, 2021). Bu bağlamda Covid-19 pandemisi süresince engelli bireylerin deneyimleri dikkate alındığında karşılaştıkları sorunları incelemek gerekliliği oluşmaktadır. Bilgiye erişim eksikliği, sokağa çıkma yasağı, dokunarak keşfetmenin yarattığı zorluklar, çevrimiçi eğitimin zorlukları, tedavilerin tamamlanmaması başlıklarında Covid-19 pandemisinin engelli bireylere yansımaları incelenecektir.

4.3.1. Bilgiye Erişim Eksikliği

Engelli bireyler Covid-19 pandemi süreciyle ilgili bilgileri en çok televizyondan edindiklerini, bir diğer öne çıkan bilgi edinme yolu olan sosyal medya için erişilebilirliği olanlar için geçerli olduğu görülmektedir. Engelli bireyler kendilerine yönelik bilgi erişim kaynaklarının bulunmadığını belirterek eğer bu bilgi edinme kaynakları varsa dahi yaygın olmadığını ifade etmişlerdir. Engelli bireylerin engel türleri ve dereceleri de pandeminin bilgi erişim kaynaklarından işitsel, görsel ve bilişsel özelliklere sahip web sitesi, elektronik belge, sosyal medya kullanımı gibi dijital erişilebilirlikte sorunların yaşanmasında, engelli bireyin bilgiye erişim/bilgi edinme hakkından yararlanmamasına neden olmaktadır.

Televizyon, internet aracılığıyla bu süreçte bilgi edindik, ekstra bir şeyimiz yoktu. O da tabii erişebilenler için. Bir engelli evde hiç teknolojik alet kullanmıyor sanmıyorum o kişinin bilgiye erişimi düşünülmüş müdür? Nasıl edinebilir bilgiyi? Çevresinden belki ancak. Biz yaşadığımız yer olarak, belirli eğitimleri aldığımız için avantajımız var ama herkes aynı durumda olamıyor maalesef. (KG1)

4.3.2. Sokağa Çıkma Yasağı

Foucault, iktidarın bedenle kurduğu ilişkiyi biyopolitika kavramı üzerinden açıklamakta, biyopolik yönetim tekniklerinin ise hukuksal alanın ötesine geçen her bir bireysel bedene nüfuz ederek iktidar ağı olarak yayıldığını, bu sayede devletin biyolojik ve politik yaşam arasında sınırı çizebilen bir varlık olarak konumlanabildiğini ifade etmektedir. Bu aşamada iktidar, bir salgın hastalık olan Covid-19 ile günlük yaşamın en küçük ayrıntısına dahi nüfuz edilebilmiş ve bunun için meşruiyet kazanmıştır. Salgın hastalıkların yaratmış olduğu karmaşıklık hali nedeniyle hükümetler doğrudan vatandaşların fiziksel varlıkları üzerinden kontroller gerçekleştirerek sürekli bir gözetim ve denetim sağlayabilecekleri disiplin toplumunu inşa edebilmektedir (van de Berge, 2020; De Kloet vd., 2020; Bayra, 2022). Sosyal izolasyon, karantina veya sokağa çıkma yasakları gibi önlemler biyolojik bir tehdide karşı verilen yasal yanıtlardır. Biyopolitik iktidar, hem insan yaşamını hem de refahı geliştirebilmek için istatistiksel verilere başvurmaktadır. Buna bağlı olarak vatandaş hukukun öznesi olmak yerine biyo-istatistiksel veriler aracılığıyla kontrol edilen, biyolojik unsurların toplamı olan nüfusun üyesi haline gelmektedir. Covid-19 pandemisinin yayılımının artması ve genişlemesi elde edilen verilerin de artmasını sağlayarak nüfusun üzerinde gözetim ve denetimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Covid-19 pandemisinin etkili olduğu süre boyunca açıklanan istatistiksel veriler hastalığa yönelik alınan tedbirleri kamuoyunda normalleştirilmiş böylece insan bedeni ekonomik, siyasi ve bilimsel bir problem haline gelmiştir (De Genova, 2021; Arminjon ve Marion-Veyron, 2021; Bayra, 2022). Bu bağlamda hastalıktan korunma yöntemi olarak karşımıza çıkan karantina ve sokağa çıkma yasağı uygulamaları bireyleri denetleyerek kontrol altına tutmuştur. Gündelik yaşamlarında sıklıkla dışarıda vakit geçiremeyen engelli bireyler içinde geçerli olan bu uygulamalar engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada aile bireyleri, komşuluk ilişkilerinden yararlanmalarına aynı zamanda yeni bir iletişim kaynağı yaratarak kamusal yardım kuruluşlarıyla irtibat halinde olunması sağlanmıştır.

Biz bu süreçte hiç hasta olmadık, hiç evden de çıkmadık. Allah razı olsun hocamız var caminin hocası o iki ay dışarı çıkmadık hep o getirdi ihtiyaçlarımızı, alışverişlerimizi o yaptı. Yalnız biz hiç dışarı çıkmadık. Ondan sonra o ara arabamız da bozuldu sonra arabamız olunca kendim çıkmaya başladım, kendi kendime işimi

gördüm. Bize devletten kimse gelmedi ama nasılsınız, bir şeyiniz var mı diye sormadı. Bize kimse uğramadı, halan daha gelen yok. Kimse gelip dolaşmıyor burada insan var mı yok mu diye. Birbirimize bakıyoruz işte. (KB1)

Hep evde geçirdim. Zaten çocuklarım olmasa benim çoktan ölmüştüm. Elim kolum ayağım onlar. Eve gelir çocuklarım iki saat onlarla geçiririz. Evde otururuz. Zaten sokağa çıkma yasağı vardı. Arabayla dolaşır gelirdik. Gece biraz dolaşmak isterdim hemen polis gelirdi. Adam eline değneğini almış sokakta kimse de yok. Sokağa çıkma yasağı var polis. E bu adam çıkamıyor zaten. Tabi ki biraz zor geçti. Bazı kişiler uzak davranıyor. Hastalık geçirmedi ama sıkıldım çok dışarı çıkamıyorsun. Çocuklar geliyor oturuyoruz onlar gidiyor gene oturuyoruz evde. Televizyondan öğrendik her şeyi. Devlet bu süreçte engelli bireylere özel bir ilgi göstermedi. Efendim engelliye maske dağılacak engelliye bilmem ne dezenfekte verilecek o verilecek bu verilecek, hani yok. Benim ihtiyacım olduğundan değil ama olan engelliler var. Adamlar muhtaç bir ekmeğe muhtaçlar. Sen 2300 veriyorsun yani daha iyi bir bakım olsun. Ben üç sene yurtdışında kaldığım için biliyorum insana nasıl değer veriyorlar, nasıl hizmet ediyorlar. Engellisi engelsizi. Televizyonda dinlediğimle biliyorum. Pandemi de ailemden başka kimse görmedim. Çocuklarım geliyordu kızım geliyordu. Elim ayağım onlar başka da kimseden (toplum, çevre ve devlet) bir destek görmedim. Engelli birey olmak pandemi sürecinde daha zordu. Televizyonda da hep engellilerden bahsediyorlardı. Engelli diye belki bazı kişiler hastayım diye düşünecek. Adam engelli mesela kolu yok ayağı yok. Destek yok. (KÇ1)

Sokağa çıkma yasaklarının zihinsel engelli bireyler üzerinde de olumsuz etkisi olduğu, dışarısının neden yasak olduğunu anlamada zorluk çeken zihinsel engelli bireylerin kapalı alanda kalma süreleri arttıkça davranışsal problemler sergiledikleri de gözlenmektedir.

Ben kendim adıma çok zorluklar yaşamadım ama abim için çok zordu (% 95 zihinsel engelli). Dışarı çıkmak istedi gönderemedim akli olmadığından bilmiyor. (KB3)

Sokağa çıkma yasağı ve karantina uygulamaları süresince hem engelli bireyler hem de yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada sorunlar yaşadıkları, kendilerine yardımcı olabilecek kurum ve kuruluşlara ulaşamadıklarını, bunun yerine yerel halktan kişilere ulaşarak onlar aracılığıyla karantina dönemindeki hizmetlerden yararlandıkları görülmektedir.

Ben kendi işlerimi kendim yapabildiğim için sorun yaşamadım. Gazeteci olduğum için bana sokağa çıkma yasağı olmadığı için günlük işlerimi de hallededim. Ama akülü sandalyede olsam belki günlük işlerimi hallederken zorlanabilirdim. Ya da hiç kalkamayan insanlar da var onlara pandemi döneminde kimseye ulaşamayan ama ben gazeteci olduğum için bana ulaşan kişilerin adreslerini ve bilgilerini yetkili kişilere ulaştırdım böylece o kişilerin yardım almasını sağladım. Evde yaşlı hasta çıkamıyorlar birileri bir şekilde bana ulaşıyordu ben de o zaman sosyal yardımlaşmanın başında duranlara ulaşip yardım almalarını sağlıyordum. Kimisi arıyorum açan yok diyordu kimisi bilmiyorum nasıl olacağını diyordu. Bakıyorsun yaşlı anlaması zor insanlar, çıkamıyorum dışarı kimsem yok oğlum yok kızım yok nasıl ekmek alacağım diyorlar. (KB8)

Sokağa çıkma yasağı nedeniyle işletmelerin kapatılması bu işletmelerden yararlanmayı gündelik bir rutin haline getiren engelli bireyler açısından ciddi sorunlar yaratmış, birey daha az hareket kısıtlılığı bulunan yerlere taşınarak günlük rutinlerini yerine getirmeye çalışmıştır.

Her şey kısıtlandı. Ben yemek çok yapamadığım için yemeklerim dışarıdan gidip alıp yiyordum kısıtlamalar gelince olmadı alamadım gidip. Her yer kapalıydı. Açık olan yerlerde de hep sıra vardı bankaya gidiyorsun koca bir kuyruk. Bir kere maaş kuyruğu için iki saat beklemem gerekti. Yardım falan gelmedi ben de kapattım buradaki evi, köye gittim köyde kaldım. (KB11)

Pandeminin ne olduğu, nasıl geliştiği ve bireylerin bu süreçte neler yapması gerektiğine dair bilgilerin sunulduğu kitle iletişim araçlarında kullanılan ifadeler ve açıklamalar engelli bireylerin toplumsal damgalanma ve ayrımcılıkla karşılaşmalarına neden olabilmektedir.

Her şeyi o kadar ortaya koydu ki anlayabilen için. şimdi bir dönem sokağa çıkma yasağı vardı bu yasakta bazı istisnalar oldu. Mesela dediler ki ev hayvanı olanlar ve engelliler. Bunların bir araya gelmesi bu ifadelerin bunlar bile incitici. Nasıl sen bir hayvanı ihtiyaç görmesi için dışarı çıkartıyorsan engelli birey de onun gibi. Engelli bireylerin eğitimleri çok ciddi oranda aksadı. Spastik ve ortopedik engellilerin en önemli sorunları beslenme. Evde olmaları beslenme sorunlarını daha da ortaya çıkardı. Burada devlet devletliğini gösterecek. Bunların tespitini yaptığında ulaşılması gerekenlere ulaşırdı. İlgilendi mi dersin benim çevremde cevap ilgilenmediydi. Herkes kendi ihtiyaçlarını kendisi çözümlerdi. Ailelere ekstradan manevi ve maddi yük bindi. Belirli bir süre çocuğunu dışarı çıkartırdın sosyalleşebilirdiniz şimdi evdesin ya da ucu ucuna maddi hesap yapardın ama şimdi o hesapların geçerli olmadı. Ağır engelli gruplarında insanlar var hastanelere sürekli gitmesi gereken ya da orada kalması gereken. Esas dikkate alınması gereken bunlardı. (KG8)

4.3.3. Dokunarak Keşfetmenin Yarattığı Zorluklar

Engelli bireyler, pandemi sürecinde engel türlerine göre farklı sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu sorunlardan birisi görme engelli bireylerin nesnelere tanımak, yön bulabilmek, önündeki engelleri keşfedebilmek için temas ederek yani dokunarak iletişim kurması gerekmektedir. Sosyal mesafe kuralları, virüsün solunum yoluyla bulaşması gibi nedenler engelli bireylerin etkili iletişim ve etkileşim kurmasında sıkıntılar yaratmış aynı zamanda dışlayıcı ve ayrımcı bir tavırla karşılaşmalarına neden olmuştur.

Evdedik o süreçte bizde, çalışma iznimiz vardı. Ama bize şöyle bir sıkıntısı oldu, biz her şeyi dokunarak kullandığımız için pandemi biraz hafiflediğinde bizim ona dikkat etme şeyimiz pek olmuyordu. Dokunmayı daha çok kullandığımız için, biz temas etmek zorundayız her yere, başka şansımız yok. (KG1)

Herkes gibi bende eve girmek zorunda kaldım. Bana özelde devlet bir şey yapsın demedim. Ben işe gidiyorum ben görmüyorum sağa sola dokunuyorum ama bana kızdılar dokununca pandemi olacak diye. (KG2)

Kapandık çoğunlukla, dışarı çıkmadık çıktıysam yanımda birisi oluyordu temas ile bulaşan bir virüs olduğu için önlemler alındığı için. Tek çıktığımda benim için zor olurdu ya da yardım almak zorunda kalırdım çünkü dokunmam gerektiği için. Baston zaten bütün gün yerde. Yardım almak istesem de belki yanıma yaklaşmak istemeyebilirlerdi çünkü sosyal mesafe kuralı olduğu için. (KG4)

En çok dokunmak konusunda zorlandık. Yanımızda bir görevli olmadığında dokunmadan anlayamadığımız için zorlu bir süreçti. Bu kaygıyı yaşayarak bu riski alarak tedirgin olarak bu dönemi geçirdik. Televizyondan aldık haberleri, sadece az biraz yaşlılara maske falan gönderdiler engellilere değil. (KG3)

4.3.4. Çevrimiçi Eğitimin Zorlukları

Pandemi İle birlikte okulların kapatılması ve uzaktan(çevrimiçi) eğitime geçilmesi, eğitimin sunulma şekilleri, okulların sundukları imkânlar ve bu imkânlardan yararlanan öğrenciler, öğrenciler ve ailelerinin gelir ve istihdam durumları gibi çok farklı faktörlerden etkilenerek toplumsal eşitsizliğin oluşmasına neden olmaktadır. Toplumun bir bütün olarak aynı krize maruz kalmasına rağmen düşük sosyo-ekonomik düzeyden gelen, azınlık gruplarda yer alan, bireyselleştirilmiş eğitim ihtiyacı duyan dezavantajlı öğrenciler, ebeveyn kayıpları yaşayan öğrenciler pandemi gibi kriz ortamlarından en çok etkilenen kesimleri oluşturmaktadır. Okul ve okulun fiziki, teknolojik imkânları eğitimin önemli unsurları

olmaktan çıkararak ailenin ve evin fiziki ve teknolojik imkânları eğitim sürecinin belirleyici unsurları haline gelmiştir (Children's Commissioner, 2020; Sonneman ve Goss, 2020; ILO, 2020; Partington, 2020; Özer vd.,2020).

Eğitim için ise bende ilk senemi pandemide geçirdim her şey çevrimiçine dönmüştü teknoloji hakkında çok iyi değilim ama kullanamayacak kadar bilinçsiz de değilim. Zorlandığım yerler olmuştu ya da üniversitenin kullandığı Teams uygulamasına erişilebilirlik sorunum olduğu zamanlar olduğunda derse katılamayabiliyordum neyse ki kaydı vardı tekrar dinleyebildim. Eğitim konusunda sorun yaşayan arkadaşlarım oldu, sınavlara giremeyenler kalanlar oldu. Hatta biri bölümü bıraktı bu yüzden. Birisinden yardım almak çok zorladı bu dönemde ama tamamen uzaklaşma davranış biçiminin olmamasını istedim. Eğitimde teknoloji bilgisi olması hem de öğrencinin eksiklerini nasıl giderebiliriz diye düşünmekle bu dönemde fayda görebilirdik. (KG4)

Çevrimiçi eğitimlere katılabilmek ve bu derslere katılımı sürdürebilmek için bilgisayar, tablet, akıllı telefon gibi dijital araçlara veya televizyona sahip olmak gerekmektedir. Bu araçlara sahip olma bireylerin sosyo-ekonomik düzeylerine göre belirlenirken aynı zamanda engelli bireylerin hem bu dijital araçlara ulaşabilmesi hem de bu araçları kullanılabilirliği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin görme engelli bireylerin çevrimiçi eğitimde kullanılan Office programlarının sesli olmaması, kullandıkları ekran okuyucu programlarla derste kullanılan programların uyumlu olmaması, Office programlarında kullanılan ikon sayısının fazla olmasının programı kullanırken zorluk yaratması, internet sayfalarındaki görsel öğelerde sesli açıklamalar olmaması, internet sayfalarındaki güvenlik kodlarının sesli kullanımının bulunmaması, ekran okuyucu programları tarafından algılanamayan animasyonlu öğretim materyallerinden faydalanılması (Şahin Kölemen, 2022), web tabanlı sınavların sesli açıklamalarının olmaması, öğretim elemanlarının görme engelli öğrenciyi dikkate alan ders işleyiş programının olmaması gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Sorunlarına çözüm bulamayan görme engelli öğrenciler eğitim süreçlerinden kopmakta, kimi durumlarda eğitim haklarından mahrum kalmaktadırlar. Ek olarak katılımcı alınan karantina kararlarının öncelikli olarak engelli

bireylere yönelik olmasının eşitlik ilkesine ayrı olduğunu belirterek kendisinin toplumda damgalanmış bireyler olarak yasa koyucular tarafından onandıklarını belirtmektedir. Covid-19 pandemisi toplumsal eşitsizlikleri yaratırken engelli bireyler dezavantajlar kesişiminde yer alan pekiştirilmiş dezavantajlı bireylerdir.

Ailemle yaşadığım için çok ciddi sorunlar yaşamadım ama arkadaşlarımla görüştüğümde olayları takip ettiğimde şunu söyleyebilirim ki bu dönemde sağlık ve eğitim hizmetleri aksadı. Engelli bireyler normalde zaten dezavantajlıydı bu sefer dezavantajları iyice arttı. Bakalım her engelli uzaktan eğitime ulaşabiliyor mu? Bilgisayarı tableti evinde yoktu muhtemelen. EBA üzerinden dersler veriliyor ya Milli Eğitim'de o engelliler için erişilebilir değildi görme engelliler için. Görme engelli öğrenciler tek başına giremediler belki de. Eğitim hayatları aksadı. Dışarı çıkmak hepimize yasaktı normalde de zorlanan engelliler ikinci plana atıldı. Projelere ara verildi. Bir ara demiryolu ulaştırma da engellilere ulaşım yasağı konulmuştu, pandemi varsa herkese vardı neden sadece engelliler? Sosyal yaşamda, eğitim ve sağlıkta zaten dezavantajlı olan engelliler bu dönemde biraz daha ikinci plana atıldı. Deprem oldu biliyorsun deprem bölgesinde de insanlar çadırda kalıyor bir engellinin hayatını sürdürmesi çok daha zor. O yüzden bu tür afet durumlarında engellilere yönelik bir strateji planı olması gerekiyor. Her konuda hazırlanmış sonuç planlarımız olması gerekiyor. (KG12)

Pandemi süreci bireylerin karantinada olmasını sağlarken aynı zamanda toplumdaki farklı yaşamları ve yaşam standartlarını tekelleştirerek tek tip uygulamaların ağırlıklı olduğu bir gündelik yaşam rutini oluşturmuştur. Bu süreç içerisinde engelli bireyler diğerleriyle aynı standartlarda bir araya geldiklerini ancak kamusal bir düzenlemenin bulunmaması, alınan ve uygulanan kararların günlük etkilerinin olması, engelli bireylere yönelik afet stratejilerinin bulunmaması ya da var olan bu stratejilerin uygulanmaması nedeniyle engelli bireyler toplumsal eşitsizlikler ve sosyal risklerin kesişim noktası haline gelmiştir.

Pandemi döneminde engelli bireylerle diğerleri arasında bir eşitlenme oldu nasıl oldu engelli birey bağımsız hareket etmede sorunlar yaşayan biri. Pandemi dönemi

kararları insanların engellilerden fazla olan bağımsız hareketini ortadan kaldırarak olumsuz bir eşitleme yarattı. Online eğitimler, Zoom görüşmeleri bunlar hep engellinin de diğerlerinin de ortak yapabileceği bir eylem ama bununla ilgili bir öngörü politika olmadığı için engellilerin bu dönemi negatifte zarar görerek geçirmesine neden oldu. Çünkü bu sistemler kurulmadı, sorunlar karşımıza gelince düşünmeye başladığımız kurumsallaşmanın olmadığı bir sisteme evrildik. Önceden bu politikaların uygulanmasını denemesini yapmadığımız lüks gördüğümüz için sorunlar karşımıza çıktığında kurtarma operasyonu yapıyoruz. Engellilerin evlerinde ölmemesi bir kazanç olarak görülüyor ki engellilerden ölen çok da oldu. Okulların tamamını kapatmaya gerek yoktu ki yatılı bir şekilde yatılı okullarda kalarak eğitimlerine devam edebilirlerdi. Engellilerin nerede yaşadıklarına ne yaptıklarına dair bir veri dahi ellerinde yok. Deprem de dahi bir sistemleri yoktu kurtarmak için gelen adam enkazdaki adamın üstüne basıyor alttaki adam üstüne basıyorsun diye bağıyordu. (KG11)

4.3.5. Rehabilitasyon ve Sağlık Hizmetlerine Erişimde Karşılaşılan Sorunlar

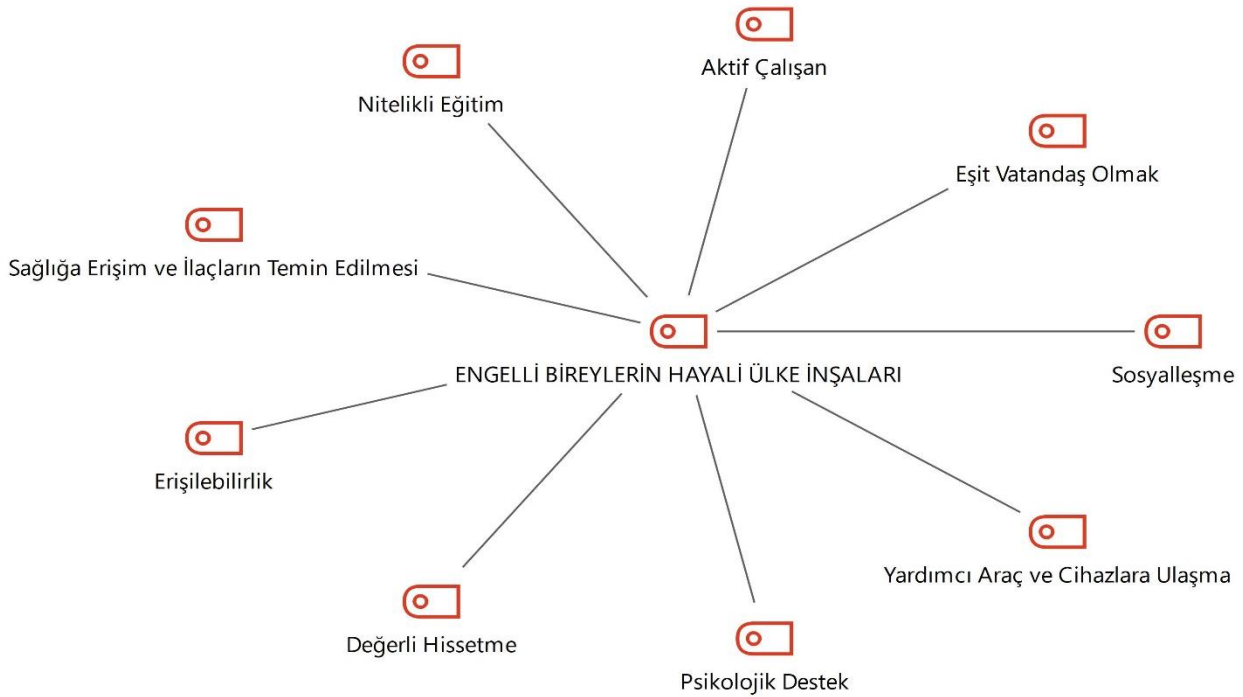
Engelli bireylerin rehabilitasyon ve tedaviye erişimlerinde rehabilitasyon merkezlerinin uzakta olması, yaşadıkları yerde ilgili hastalık üzerine uzmanlaşmış rehabilitasyon uzmanlarının bulunmaması, mobilite sorunları nedeniyle ulaşımın zor olması ve Covid-19 pandemisindeki gibi riskli salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde kamusal kısıtlılıklar ve bireyin hastalık riski nedeniyle rehabilitasyon merkezlerine ve hastanelere erişim sağlanamaması engelli bireylerin sağlık sorunlarındaki iyileştirmelerin etkisini kaybetmesine, bireyin sağlık sorunlarının artmasına neden olmaktadır.

Aşısını evde yaptılar ama bunun dışında tedavi seansları vardı hepsi o dönemde alamadı alamadığı için hastalığı ilerledi. Bu hastalık tamamen şu sinir sistemin yani vücut sistemin hücrelerin kendi bedenine savaş açıyor. Dolayısıyla en büyük mücadele fizik tedavi ile. Biz buna dair bir destek alamadık açıkçası, tedaviye gittiğimiz doktorunda Covid korkusu olduğu için evimize geliyordu gelmemeye başladı o noktada tekrar zayıfladı hareketleri. Pandemiden önce havuza gidiyordu

en azından ayakta tutunarak da olsa yürüyebiliyordu ama pandemiden sonra komple bitti o kısımlar. Pandemi olmasaydı belki bir süre daha yürümeye devam edebilecekti. (KB13)

Pandemiden dolayı belirli süre kapandı fizik tedavi (pandemi öncesinde düzenli olarak fizik tedavi hizmetinden yararlanıyor), bu durum beni de olumsuz etkiledi, geriletti. Çok fazla evde kaldık. Engellilerle ilgili bir şey yapılmadı ki. (KB14)

4.4. Engelli Bireylerin Hayali Ülke İnşaları

Şekil 9. Engelli bireylerin hayali ülke inşaları hiyerarşik kod- alt kod

Pettit (1998), bireylerin birbirleriyle paylaştıkları sosyal hayattaki özgürlüğe toplumsal düzenlemeler ve uygulamalarla kişinin diğerinin üzerinde tahakküm kurmamasıyla ulaşılabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda kurumlar dünyasında yaşayan bireylerin eylemleri, sahip oldukları fırsatlar ve gündelik yaşam rutinleri kurumların işleyişi ve kurumların özgürlük anlayışlarında şekillenen vatandaşlık kavramı ile bağlantılıdır. Bireylerin yapabilirliklerini tartışan bir anlayışı dikkate alan yasa koyucuların insan

haklarına saygılı, farklılıkları birleştiren ve güçlendiren bir unsur olarak gören, bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla akılcı politik seçimleri toplumsal eşitsizlikleri ve ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedefleyen bir siyasi-toplumsal sistemin oluşması engelli vatandaşlar açısından önem taşımaktadır. Engelli bireylerin vatandaşlığı nasıl deneyimlediği ve politik düzlemde engelliliği nasıl benimsediklerini anlayabilmek için engelli bir vatandaş olarak nasıl bir ülkede yaşamak istedikleri sorusu öne çıkmaktadır. Bu sorunun bir diğer önemi ise engelli bireylerin kendilerinin bakış açısıyla inşa edilmiş olması ve engelli vatandaşlığı bu inşa üzerinden ele almalarıdır. Engelli bireylerin hayali ülke temalı bu başlıkta engelli birey kavramsallaştırması yapılırken insan olmaya yönelik çok fazla unsurun dışarıda bırakılması ve ertelenmiş vatandaşlık kavramı üzerinden engelli bireylerin ülke inşalarını incelemeye çalışacağız.

Ertelenmiş vatandaşlığın en önemli özelliklerinden birisi katılımcıların ifadelerinden hareketle hakların teorik olarak yasalarda yer alması ancak engelli bireylerin bu yasalardan ve dolayısıyla haklardan haberdar olmaması veyahut bu hakların gerçekleştirilmemiş olmasıdır. O'Neill (1988b) bu durumu soyutlama kavramı üzerinden açıklamaktadır. Akla dayalı seçimler yapan, kendine yeten ve diğerlerinden bağımsız birey varsayımının idealleştirilmiş bir soyutlama olduğunu, bu durumun insanı özne olarak kavramsallaştırırken insan olmaya dair çok fazla unsurun dışarıda bırakılması ve bu duruma ek olarak birçok şeyin eklenmesi nedeniyle teoriler gerçek hayat karşısında zayıf kalarak uygulamaların sorun haline gelmesine yol açmaktadır (Akkan ve Uyan-Semerci, 2014). Bu noktada engellilik politikaları engelli bireylerin ihtiyaçlarının anlaşılması ve gerçekleştirilmesi noktasında engelli bireyleri yalnız bırakmaktadır.

Engelli ve bakım maaşı uygulaması, bu uygulamanın şartları ve bu uygulamanın gerçekleştirilmesi için alınması gereken heyet raporu engelli vatandaşın öncelikli sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Engelli ve bakım maaşlarının ücret oranlarının asgari ücretin altında olması, bu maaşa ulaşmak için engelli birey gibi davranan bireylerin tespit edilmesi, engelli bireylerin engel türlerine göre alınan maaşlar arasında önemli farklılıklar bulunmaması, bakım maaşı alan aile bireylerinin şartlarının daha kabul edilebilir hale getirilmesi (eve giren aylık miktarının çok az ya da hiç olmaması gerekliliği, evdeki

teknolojik araçların-televizyon, buzdolabı vb.-varlığının kabul edilmemesi, sigortalı bir işte çalışan kişi bulunmaması), heyet raporlarını belirleyen doktorların yalnızca engellilik oranını belirlemesi ve hangi eylemleri yapabileceklerine dair raporda kararlarının bulunmaması (istihdamdaki çalışabilir olma durumlarını engelli bireylerin kendilerinin belirlemesi), engelli ve bakım maaşı düzenlemelerinde yer alan memurlar ile heyet raporu veren doktorların engellilere yönelik belirli eğitimlerden geçmesi (engelli bireyin maaş aldığı için ayrımcılık içeren tutum ve davranışlara maruz kalması), doktor-hasta ilişkisinde engele yönelik yeterli açıklamaların yapılmaması), engelli vatandaşların hayali ülke inşalarında öne çıkan unsurlardandır.

Özürlülere öncelik tanınmasını isterim, devlet personelinin öncelik görmelerini isterim. Tek başına kalan engelli bireylerin maddi desteğinin artmasını isterim. Devlet ne kadar maaş veriyor ki zaten? O parayı kirasına verecek, evine verecek, suyuna verecek ne kadar para kalacak ki ona zaten? Kimsesiz kalan bu insanların huzurla yaşamaları için kalacak yerlerini devlet vermeli. Bu adam zaten iş yapamıyor ki? Bu adam rahatsız. Avrupa'da bu insanlara bir iş yaptırıyorlarmış ayrıyeten rahatları daha iyiymiş. Sosyal hayatları daha fazlaymış, çalışsın çalışsın devletten maaş alıyorlar. Heyet raporunu düzenle kontrol ettirmeye gerek yok Engelli kartıyla takip edebilmeliler bizi. Rapor çıkartmak için de bir sürü yere gitmek gerekiyor bir sürü para harcamak gerekiyor. Mahallenin muhtarı ve kaymakamlık aracılığıyla takip edebilirler. Almanya'da Hollanda'da ayağına kadar senin götürüyorlarmış hizmetleri hep duydum tanıdıklarımın. (KB6)

Kentlerin ve köylerin dizayn edilmesinde engelli bireylerin ulaşım sorunlarını dikkate alınması, şehir planlamacıların ve yerel yönetimlerin engelli bireylerle ortaklaşa çalışmalar yürütmesi, kamu ve özel kurumlarda engellilerin de kullanabilecekleri alanlar oluşturulması, özel alanda binaların sağlam/tam bedene yönelik değil çoklu farklılıklara sahip bireylere yönelik dizayn edilmesi böylece her bireyin rahatlıkla erişim sağlayabilmesi, yaşam alanı oluşturabilmesi, engelli bireylerin yapabilirliklerinin keşfedilmesi ve böylece iş ve mesleki programların oluşturulması, engelli istihdamında engelli bireylerin daha fazla sayıda ve daha farklı alanlarda istihdam edilmesi, hem kamu hem özelde işverenlerin ve

diğer çalışanların engellilik, engelli bireylerin yapabilirlikleri gibi toplumsal entegrasyon içerikli eğitimlere katılması, istihdam edilen engelli bireyin aktif olarak çalıştığı katılımcıların ifadesiyle uzmanlaştıkları ve bilgi sahibi oldukları alanlarda işi doğrudan kendilerinin yapması ve bu durumun sürekliliğe sahip olması engelli vatandaşlığın bir diğer öne çıkan unsurudur.

Engelli rampası çoğu yere işletme yerlerine lazım. Bankamatikler düzenlenmeli, otobüslere giriş çıkış. Dışarıda yemek yemek güzel olur, yemek kartı olsa ücreti içinde çarşıda falan. Dışarıda engelli tuvaleti olmalı büyük olacak ve geniş olacak. Tuvalette içeri giriyorum ama kapı kapanmıyor, engellileri düşünmüyoruz. Eş ve arkadaş çok büyük sorun. Engelliye göre düzenlenmiş evler binalar olacak. Engelli girişlerine, kaldırımlara park edenler var. Kaldırıma park etmişler zorla yardımla caddeye inmek zorunda kaldım. (KB7)

Engellilerin ulaşımını kolaylaştırırım, onların araçlarının daha özel olmasını isterim. İkincisi iş imkânlarını arttırırım, araçları olunca daha kolay ulaşım sağlarlar işlerine. Aktif hale getirmek lazım. Her engelli bireyin yapabileceği bir şey olduğunu düşünüyorum onları aktif hale getirmek lazım, bir köşede bırakmamak lazım. Ekonomik durumları düzeltilmeli, çalıştıktan sonra aslında o parayı da vermeye gerek yok. Şimdi nasıl olsa devlet veriyor deyip yan gelip yatan kötüye kullanan da vardır. Bunları da tespit etmek gerekli. (KB8)

Engelli bireylerin kullandıkları teknolojik araçların tamamına kolaylıkla ve belirli ücret indirimleriyle erişimin sağlandığı, bu araçların engelli vatandaşların bağımsız hareket etmelerinde etkili olan araçlar olarak tanımlandığı ve böylece farklı ülkelerdeki teknolojik desteklerin ülkeye erişiminin kolay hale getirildiği ve yaygınlaştırıldığı, engelliliğin engelli bireyi dışında da ailesi üzerinde yansımaları olduğu ve bu nedenle psikolojik hizmetlerin hem bireyi hem de aileyi kapsadığı, mekan, bilinç ve ekonomik olarak ulaşılabilir hale getirildiği, engelli bireylere yönelik sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaştırıldığı ve kamu ile ortaklaşa projeler ürettiği, bu projelere yönelik bilgilendirme ağlarının oluşturulduğu ve katılımın desteklendiği, sosyalleşme, arkadaşlarla ya da aile bireyleri ev dışında vakit

geçirmenin tam/sağlam bedenlere yönelik oluşturulmadığı, engelli bireyin bu aktivitelere katılımı için uygun şartların sağlandığı, seyahat etme haklarını kullanabildikleri (ulaşım araçları ve yerleşim yerlerinin engelli bireylere yönelik olarak düzenlenmesi, görevlilerin engelli bireylere yönelik eğitim alması), rehabilitasyon merkezlerinin yaygınlaştırıldığı, farklı engel türlerine yönelik merkezler ve uzmanların yetiştirildiği bir hayali ülke engelli vatandaşlar için önem taşımaktadır.

Öncelikle geçim kaygılarını gidermek isterdim. Hayatta kalma, geçinme kaygılarını gidermek için kesinlikle bir maaş politikası düzenlemek isterdim. Devletin desteklediği bir psikolojik yardım desteği verirdim. Kesinlikle ve kesinlikle engeline göre elektrikli sandalyede olabilir, protez-uzuv olabilir bu tarz ihtiyaçların kesinlikle karşılanmasını sağlardım. Bunun dışında bir de aile bireyleri mesela benim annem ve babam 60 ve 66 yaşında. Ben çok yoğun çalışıyorum evde olsam da fiziksel olarak az destek olabiliyorum. Sonuçta ağabeyimde bir erkek olduğu için onlarında gücü bir yere kadar yetiyor. Bu konuyu ben araştırmakla uğraşmak yerine anlaşmalı fizik tedaviler öğrenciler olabilir mesela örneğin staj gibi de ayarlanabilir bu konuda da destek sağlanması gerekir, ödemesi yine yapılırdı ama daha kolay olabilirdi. Çünkü dışarıdan aldığımızda bu destek biraz fazla geliyor. Bunun dışında Alternatif Yaşam Derneği var karşıdaydı yerleri şuan Muğla tarafına taşıyorlar. Orada çok güzel kamplar yapılıyordu çeşitli engelli bireylere sosyalleştirme ve topluma kazandırmaya yönelik. Bu tip sosyalleşme olanaklarını arttırmak isterdim. Çünkü sosyalleşme çok büyük bir sorun ve hayattan kopuyorlar. Ben kardeşiyim gece gündüz onunla zaman geçirebilirim ama bu onun için yeterli değil. Zaman geçirebilecekleri belki kendi engellerine sahip benzer engellere sahip insanlarla olabilecekleri bir oluşum bir platform. Orası mesela kesinlikle ücretsiz gönüllü bazlı bir yerdi ama tabi ki de devletle sosyal politikalarla desteklendiğinde çok daha güçlü hale gelecektir. Ben daha realist bakarak sen duruyorsun ama o yaşıyor diyerek tepkilerimi kontrol altına alıyorum. Ama bir anne olarak annem öyle değil. Bir söz vardır engelli çocuklara sahip anneler kendilerine bir şey olmasından ekstra korkarlar. Korkarlar ama sebep çocuklarına eğer onlara bir şey olacaksa kim bakacak? Doğruya doğru benimde babamın da canı ciğeri ağabeyim ama hiçbirimiz

annem gibi bakamayız. Keşke özellikle psikolojik bir destek olsaydı çünkü bugün bir terapiye gitmek bile nereden baksanız bin lira. (KB13)

Seyahat edebilmeleri için bir şeyler yapardım. Uygun koşullar yapardım tatil yapabilmesi için. Otelleri ona göre ayarlardım. Rehabilitasyon seans sayıları artabilir. İş hayatında daha aktif olmalı engelliler, alanlar çoğaltılmalı. (KB14)

Erişilebilirlik engelli bireylerin en temel sorun alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erişilebilirliğin eğitim, ulaşım, iletişim, bilgi, sağlık gibi birçok alanda kullanılan bir kavram olduğunun bilincinde olması gerektiğine vurgu yapan engelli bireyler erişilebilirliğin ulaşım ile özdeşleştirildiğini ancak erişilebilir bir ülke için çok sayıda farklı alanda erişilebilir hale gelmenin önemine dikkat çekmektedirler. Engelli bireyler için diğer bir nokta ise vatandaş olarak kendilerini değerli hissetmemektedirler. Engelli bireylere yönelik uygulamalar ve hizmetlerin yetersizliği ve engelliliğe bütüncül bir perspektiften bakılmamasının yanı sıra pandemi sürecinde engellilere yönelik verilen kararların ve bu kararların ifade edilmiş biçimleri de engelli bireylerin ayrımcılığa uğradıklarını, engelliliğin toplumun yanı sıra kamusal alanda da yük olarak görüldüğünü düşünmelerine neden olmaktadır. Engelli bireylerin vatandaş olarak hakları hakkında bilgi sahibi olabilmeleri, özel ve kamusal alanda, istihdamda yer alabilmeleri için eğitim gerekli ana unsurdur. Bu bağlamda engelli bireyler eğitimin yaygınlaştırılmasını, her engelli bireyin engel türü fark etmeksizin eğitim hakkından yararlanması gerektiğini, eğitimin hem toplumla entegrasyon sağlayan hem de engelliliğe yönelik özel sistemlerin kullanıldığı bir içeriğe sahip olması gerektiğini aynı zamanda eğitim ve teknolojik araçların birlikte kullanılması gerektiğini ifade etmektedirler. Engelli vatandaşlar, temel ve mesleki eğitimi bu alanda uzmanlaşmış öğrencilerden ve engelli bireylere yönelik mekânsal düzenlemelerin bulunduğu eğitim kurumlarından edinmektedirler.

Bir kere erişilebilirlik dediğimiz kelimeyi tamamen hayata geçirmemiz gerekiyor. Ulaşımında, iletişimde, bilgiye erişimde. Kişi o an ihtiyacı olan şeye ulaşabilmesi erişilebilirlik ama bunda zorlanıyorsa ya da kendi çok farklı yöntemlerle ulaşmaya çalışıyorsa o zaman erişebilir bir ülke olmuyoruz. Burada herkese görev düşüyor.

Her şey engelliye hazır verilsin de istemem burada engelliye bize de görev düşüyor, biz de toplumda yer edinmeliyiz. Evet devlet materyalleri sağlamalı, bastonun olmadan yürüyemezsin önündeki engelleri fark edemezsin yine aynı şekilde az duyan işitme cihazı olmadan duyamaz ona ihtiyacı var, devlet bunları temin edebilir ama engellinin de katkıları olması lazım, kendi ilgi alanlarına göre. O toplumun önyargısına da faydası oluyor çünkü bak eskiyle günümüz arasında fark var. Mesela biz burada sadece kendi aramızda kalırsak öyle olursa tabii toplum önyargılı oluyor, görmüyor ki senin neler yaptığını. Ama mesela işyerinde çalışıyoruz farklı öğretmenler daha önce hiç görme engelli görmemiş olsa bile benim dersimde görüyor biliyor bir farkındalık oluşuyor. Ama biri mesela onlara gelip hiç görme engelliler derse girebilir dese etkili olmaz. O yüzden biçim toplumun daha çok içinde yer almamız lazım. Temelinde de erişebilirlik var, engelliye gerekli imkânlar sağlanır ve gerçekten kendisi de bir şeyler yapmak isterse katılım daha çok sağlanmış olur. Mesela yürüme engelliler rampa yoksa bir şey yoksa resmi kurumlara bile çok zor gidiyorlar. Bir yerde çalışmak istiyoruz mesela sınava giriyoruz hak kazanıyorum ama özel hiç istemiyor seni. Nasıl çalıştırabilirim diyor seni hâlbuki hiç yok mudur? Bence mutlaka vardır kişinin yapabileceği bir şey. Böyle önyargılı olunca insanlar kendilerini geri çekiyor o yüzden toplumda aktif olmak engelleniyor. Teknolojik alet, birikim, eğitim olursa o önyargı da azalır, birlikte yaşanacağı birlikte bir şeyler yapılacağı için. (KG1)

Evde bakım hastaya bakılıyor ise iyidir. Ama tabii kontrol şartıyla. Hani gerçek mi bazı kişiler engelli değil engelli raporu alıyor sonuçta engelli değil. Bunlarında kontrol edilmesi lazım. O zaman da gerçek engellinin hakkı yeniyor. Adam gidiyor torpille ben biliyorum alanlar var. Engelliyim diye gidip rapor alıyor, gerçek engellinin hakkı yeniyor. Gerçek engelliye mutlu etmek isterim. Eğer bir engelli mutlu olur ise engelliliğini de unut engelliye değer verilmesi lazım. Her şeyden önce verdiği ücreti verdiği her neyse kontrol etsinler yani. Adamın geliri yok, hiçbir şeyi yok sosyal güvencesi yok adamın engelli var. Evde üç çocuk dört çocuk bir de eş evde altı kişi. Ev kirası evi de yok. Vereceğin senin üç kuruş para bu adam ne yapacak? Bu sefer geçim sıkıntısı, erkek kadını (engelli olan) dövecek kadınsa erkeği (engelli olan) dövecek. Neden oluyor bunlar yoksulluktan oluyor. Engellilerin çocuklarla

veyahut bir yardım çalışma imkânı sağlanmalı, eğer yardım etmiyorsan o çocuklara iş ver. Okuyorsa okul desteği ver. Pandemi dediğim gibi örneğin dezenfektan devletin verdiği ne veriyor ise yardım kolonyaya olsun maskesi olsun bunları öncelik tanırım engellilere. Engelli olmayan bir adam eczaneye gider eczaneden alır engelli adam nasıl gidip alacak alamaz. Bunun engellilere ulaştırılması sık sık ziyaret edilmesi engellilere hal hatır sorulması. Pandemi döneminde engelliler dışarı çıkmasın engelliler şunu yapmasın ya kardeşim bu adam zaten çıkamıyor dışarı daha da çıkamaz hale geldi. Engelliler hafta da bir ya da on beş günde bir toplantı yapar engellilere konuşmalar hazırlarım seminerler hazırlarım. Yani engelliye mutlu etmeye çalışırım. Bir örnek vereyim ne kadar engelli var 15-20 kişi engellilere filan yerde konser veririm veyahut da akşam yemeği vereceğim ramazan geliyor ramazanda iftar yemeği vereceğim ama bizim burada engelliye iftar yemeği yok zengin zengine veriyor o zengin ona veriyor kaymakam valiye vali kaymakama veriyor. Neymiş adı yardımmuş. Esas yardım engelliye vereceksin. Konuşmalar yaparsın yürümüyorsa yürümesini öğretirsin. Engelli şunu bilmesi lazım engelli diyoruz ya herkes birer engelli. Kapıdan çıktın mı birer engelli sayılırsın. Ben de 30 yaşında bacağı kaybettim. Gelir miydi aklıma engelli? 30 yaşında geldi bu hastalık bana. Bende araba kullanırdım gezerdim. Bazı engellilere değer vermek para vermektense daha iyidir. Dini bayramlarımız milli bayramlarımız da bir mesaj çek arkadaş ya. Bir engelliler günü televizyonda görüyorum bugün engelliler günü ne yapıyorsunuz ki engelliler gününde? Hiçbir şey yok. Bir araya getir engellileri, engelliler konuşsun. Birbiriyle dertleşsin. (KÇ1)

Eğitim imkânlarına herkesin ulaşmasını sağlamak isterdim, yetkili kişilerin gerçekten takibini yapmasını sağladım. Özel gereksinimli birey için eğitim daha da ihtiyaç durumunda. Özel eğitim okulları belirli yerlerde var sadece kaynaştırma eğitiminin yaygınlaşmasıyla sanırım daha da azaldılar. En azından temel eğitimi için bu okullar öğrenmeli, bilinçli öğretmenler, materyallerin olduğu yerler bu okullar. Yetersizliğinden dolayı bazı cihazları kullanma ihtiyacı duyuluyor. Bu araçlar hem ülkemizde hem de yurt dışında var, farklı özelliklere sahip olanları da var ama fiyatları yüksek. Bunlar da bir ihtiyaç alınması gerekiyor bağımsız yaşamı desteklemek için. Alma durumu olmayanlar için belirli yardımlar yapılabilir. Engelli

maaşı veriliyor gerekli şartları var ama adı engelli ise tüm engellilere verilmeli belki herkese aynı oran değil ama bu maaş çünkü hepsine verilmiyor. Çok fazla şartı var çevremde de ihtiyacı olup alamayan insanlar var. Genelde ihtiyacı olan bireyleriz bu maaş için. (KG4)

Engelli vatandaşların hayali ülkelerinde sosyal politikalar insan haklarını merkeze yerleştiren eğitim, sağlık, ulaşım gibi hakların yanı sıra sosyal risklerin yönetiminin sağlandığı; fırsat eşitliği, vatandaşlık geliri, sosyal koruma gibi alanlarda düzenlemelerin yapıldığı; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal hakların doğru bir şekilde uygulanmasının sağlandığı; engelli bireyin özgür ve bağımsız hareket edebildiği, gelişim ve değişime her zaman açık olan bir sosyo-politik yaşam biçimi oluşacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ YERİNE

Bir devletin sınırları içerisinde yer alan ve siyasal katılım hakkına sahip olan herkes vatandaş olarak kabul edilmektedir. Cinsiyet, yaş, ırk, etnik grup, din, sınıf, engellilik hali vatandaş olabilmeyi belirleyen unsurlardandır. Bu durum evrensel bir kabul olan insan haklarının vatandaşlık ekseninde uygulanışını tartışmaya açmaktadır. Kamusal alanda karşılanması gereken ihtiyaçların neler olduğu, bu ihtiyaçların belirlenmesinde etkili olan kişilerin kimler olduğu ve nasıl belirlendiği problemi vatandaşlık kavramsallaştırmasının ana unsurlarını da sorgulama gerekliliği yaratmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma engelli politikalarının ve Covid-19 uygulamalarının pandemi sürecinde ortaya çıkan toplumsal, ekonomik, siyasal koşullar ve riskler çerçevesinde engelli bireylerin daha fazla kırılganlık ve eşitsizlik yaşamasındaki rolünün anlaşılması incelemeyi amaçlamıştır.

Çalışma ilk olarak engelli bireylerin gündelik yaşam deneyimlerini ele almaya çalışmıştır. Engelli bireyler, kendilik algılarını yeti yitimleri/uzuv kayıpları, eylemleri yapabilirlik düzeylerine göre tanımlamakta; bazı engelli bireyler ise bedensel kısıtlılıklarını engellilik olarak görmemekte, engelliliğin toplumdan kaynaklı bir sorun olduğunu ifade etmektedirler. Diğer yandan toplumsal söylemin ifade biçimiyle kendisini yarım birey olarak tanımlayan engelli bireyler de söz konusudur. Engelli bireylerin deneyimleriyle toplumda engelli olma alt temasında normalin dışında kalanlar, itibar edilmeyen, önemsenmeyen ve acınan, yük olarak görülen bireyler olarak toplumsal damgalamaya maruz kaldıkları görülmektedir. İstihdamda yer edinebilen engelli bireyler, işverenler ve çalışma arkadaşları tarafından göz ardı edildikleri, istenmedikleri, herhangi bir işi tamamlayabilecek kapasiteye sahip olmadıklarına dair güçlü bir inancın bulunduğunu belirtmektedirler. Engelli bireylerin eğitime ulaşamamaları sorununu ise eğitim sisteminin engelli bireylere uygun hale getirilmemesi üzerinden açıklamaktadırlar. Okulların fiziksel olarak engelli bireylerin erişebilirliklerine uygun hale getirilmeleri gerekmekte aynı zamanda öğretmen ve öğrenci ilişkisinin engelli öğrenciler üzerinden oluşturulması önem taşımaktadır. Bu durum engelli öğrencilerin akran ilişkilerinde dışlanmaması ve ayrımcılıkla karşılaşmaması için engellilerle ilgili bilgilendirici çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Engelli bireyler gündelik yaşam deneyimlerinde toplumsal ve kurumsal ayrımcılık, sosyal dışlanma, sağlık hizmetlerine erişim sağlayamama, kamusal alanda gereksinim ve

ihtiyaçlarına önem verilmeme gibi çoklu toplumsal eşitsizliklerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

Çalışmanın ikinci bölümünde engelli bireylerin engelli politikalarıyla ilgili görüşleri incelenmiştir. Engelli politikalarının uygulanış biçimlerindeki sorunlara değinen katılımcılar sağlık hizmetlerine erişimdeki problemler, ulaşım araçlarının engelli bireylere uygun olmaması, engelli ve bakım aylığı alım süreçlerindeki sıkıntılar ve bu maaşların asgari yaşam koşullarını karşılamamasını işleyiş olarak öne çıkan sorunlar olarak tanımlarken engelli politikalarının ayrımcılık ve sosyal dışlanmayı üreten pratiklerin oluşmasında etkili olduğunu da belirtmektedirler. Engelli politikalarının oluşturulmasında engelli bireyler karar alıcı mekanizmalara dâhil olmadıklarını belirterek kamusal alanda engelliliğin görünür hale gelmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Engellilik politikalarının iktidar hükümetlerinin engelliliği nasıl tanımladıkları ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade eden katılımcılar engelliliğin engelli bireyler- devlet - sivil toplum kuruluşları-akademik çalışmalar ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedirler. Heyet raporlarındaki değişikliklere dikkat çeken engelli bireyler bu değişikliklerin neden gerçekleştirildiği ve hangi sistem dikkate alınarak bu raporların verileceğiyle ilgili kendilerine detaylı bir açıklama yapılmadığını, raporların belirli aralıklarla yenilenmesine engellilik tür ve düzeyleri değişiklik göstermeyeceğini düşündükleri için gerek görmediklerini, bunun yerine engelli kartlarına işlenen bilgilerle heyet raporlarına ulaşılabilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ek olarak heyet raporlarındaki karar verici mekanizma olarak medikal uzmanların yer almasını engelliliğin türü ve derecesi ile sınırlı olması gerektiğini ifade eden engelli bireyler ekonomik, toplumsal ve siyasal hayata katılımındaki konumlarının ve yapabileceklerinin bu uzmanlar tarafından değil kendileri tarafından belirlenmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Engelli bireyler yardımcı cihazlara ulaşım ve bu cihazların kullanımları hakkındaki fikirlerini bu ürünlerin fiyatlarının alım güçlerinin çok üzerinde olması, bazı yardımcı araçlara uluslararası kaynaklardan erişim sağlayabilmeleri ve bu ürünler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmektedirler. Engelli politikalarının en önemli uygulamalarından olan engelli ve evde bakım aylığına medikal tıbbi uzmanların verdikleri heyet raporuyla ulaşabildiklerini ifade eden engelli bireyler, olağan yaşam standartlarının

altındaki bu maaş ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Hanedeki tüm gelirlerin ortalamasının alınarak asgari ücretin $\frac{2}{3}$ 'ünden az olması şartı engelli bireylerin ve yakınlarının hane içi gelire katkı sağlamasının önüne geçmekte, bu durum engelli bireyin ve ailesinin yoksullaşmasına neden olmaktadır. Engellilik politikalarının uygulayıcılarından yerel yönetimler, engelli bireylerle doğrudan ve karşılıklı ilişki de bulunarak sundukları hizmetler ile bölgede yaşayan bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir role sahiptir. Aynı zamanda yerel yönetimler, engelli bireyler için erişilebilir devlet birimi olarak işlev görmektedir. Yerel yönetimlerin engelli bireylerin sorun ve isteklerinin karşılanmasındaki etkinliklerinin yanı sıra toplumdaki her bireyin rahatlıkla yaşayabileceği şehirler oluşturmakta yetersiz oldukları görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenlerin biri engelli bireylerle ortaklaşa çalışmalar gerçekleştirilmemesidir.

Araştırmanın üçüncü araştırma problemine yönelik temalardan Covid-19 pandemisi ve engelli bireyler arasındaki ilişki incelendiğinde engelli bireylerin Covid-19 ile ilgili bilgilere erişimde sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. En temel bilgi edinme kaynağı televizyon ve haberler olurken engelli bireylerle ilgili alınan kararlar, Covid-19 virüsü etkileriyle ilgili bilgilerin aktarılmasında engelli bireylere yönelik bilgi iletişim kanallarının oluşturulmadığı görülmektedir. Covid-19 pandemi sürecindeki alınan en kapsamlı kararlardan biri sokağa çıkma yasağı ve karantina uygulamasıdır. Sokağa çıkma yasağı uygulaması süresince engelli bireyler ihtiyaçlarını kendileri karşılamak zorunda kaldıklarını, bu konuda sıkıntılar yaşayan engelli bireyler ise komşuluk ilişkilerinden ya da tanınırlığı yüksek olan kişilere ulaşarak yardım kuruluşlarından faydalanabildiklerini ifade etmişlerdir. Sokağa çıkma yasağı nedeniyle kapatılan ya da çalışmalarına ara verilen işletmelerden düzenli olarak yararlanan engelli bireyler bu kurumlardan ihtiyaçlarını gideremedikleri için sıkıntılar yaşadıklarını da ek olarak ifade etmektedirler.

Covid-19 virüsünün yakın mesafeden ve solunum yoluyla bulaşması sosyal mesafe ve maske uygulamasının gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Bu durum engellilik türlerine göre bedeninin farklı özelliklerini kullanarak (dokunarak, ağız okuma vb.) diğerleriyle iletişim kuran engelli bireylerin etkileşim ağlarına dâhil olmada zorluklar yaşamasına neden olmakta ve özellikle görme engelli bireylerin dokunarak nesnelere tanıyarak kurdukları iletişim, hastalığın yayılmasında bir etken olarak görüldüğü için toplumsal dışlanma ve izolasyonla karşılaşmalarına neden olmuştur. Sokağa çıkma yasağı ve karantina

uygulamalarıyla birlikte okulların kapanarak çevrimiçi eğitime geçilmesi engelli öğrenciler için önemli sorunların oluşmasına neden olmuştur. Engelli öğrenciler okulların kullandıkları EBA, Teams, Zoom gibi online programlara erişimlerinde engel türlerine göre zorluklar yaşamaktadır. Görme engelli öğrenciler erişilebilir olmayan bu programlar ve ders içerikleri nedeniyle eğitimlerinden verim alamayan, okul-öğretmen ve öğrenci arasında anlayış ve işbirliği kurulamayan engelli öğrencilerden eğitimlerini bırakanlar olmuştur. Diğer yandan sosyo-ekonomik durumu belirli bir seviyede olmayan engelli öğrencilerin tablet, bilgisayar, akıllı telefon gibi teknolojik cihazları temin etmelerinde de ciddi sorunlar söz konusudur. Engelli bireyler rehabilitasyon ve tedaviye erişimlerinde sokağa çıkma yasakları, karantina uygulaması nedeniyle aksaklıklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle düzenli olarak rehabilitasyon programlarından yararlanan engelli bireylerin egzersiz ve tedavi rutinlerinde geride kalan engelli bireylerin bedenleri zayıf düşmektedir.

Engelli bireylerin vatandaş olarak nasıl bir ülkede yaşamak istedikleri sorusunu inceleyen engelli bireylerin hayali ülke inşaları temasında engelli ve bakım maaşı uygulaması öne çıkmaktadır. Ekonomik yaşam standartlarının oldukça altında olan bu maaşlar aynı zamanda hane halkının da maddi gelire katılım sağlamaması ya da belirli ölçülerde katkı sağlamasına izin vermektedir. Bu durum engelli bireylerin yoksullaşmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda engelli bireylerin yaşam koşullarını dikkate almayan bu yasalar engelli bireylerin kendilerini güçsüz, devlete bağımlı ve muhtaç hissetmelerine neden olmaktadır. Engelli bireyler diğer yandan bu maaşlara ulaşım sağlayabilmek için engelli ya da ağır hastalığı bulunan bireyler gibi davranan kişiler olduğunu ve bu kişilerin heyet görevlilerini yanıltarak bu maaşları alabildiklerine dikkat çekmektedirler. Engelli bireyler için engelli ve evde bakım aylığı maaşlarını alabilmek amacıyla çok sayıda koşulu sağlamak gerekirken bu maaşlara ulaşabilen engelli olmayan bireylerin olması kendilerinin haksızlığa uğradıklarını hissetmelerine yol açmaktadır. Engelli bireyler yoksullaşmış ya da kendilerini birer aracı olarak gören diğerlerinin bu uygulamaları gerçekleştirmediği, engelli ve bakım aylığı prosedürlerinin gözden geçirildiği, bireyi medikal bir unsur olarak değil bütüncül bir yaklaşımla toplumun bir parçası olarak ele aldığı, engelli ve bakım maaşlarının bireyi eve bağlayan bir özelliğin dışında bireyin bağımsız ve sosyal bir hayat yaşamasına imkân tanıyan bir ekonomik düzenlemenin oluşturulmasını istemektedirler.

Yaşam alanları oluştururken hem köyler hem de kentlerde bulunan her bireyi ve bu bireylerin farklılıklarını dikkate alan düzenlemelerin yapıldığı, yerel yönetimlerle engelli bireylerin ortaklaşa projeler üretebildiği bir ülke inşasında bulunan engelli bireyler kamu ve özel kurumlardaki bina tasarımlarının engelli bireylere uygun dizayn edilmeleri gerektiğini ifade etmektedirler. Engelli bireylerin hayali ülke inşalarındaki en önemli unsurlardan birisi istihdamdır. Engellilik politikalarında istihdamla ilgili kararlar bulunmasına karşılık engelli bireyler özel sektörde oldukça zor şartlarda ve çok uzun uğraşlar sonucunda çalışabilmektedir. Kamuya bağlı kurumlarda çalışabilmesi için engelli bireyin EKPSA adı verilen memurluk sınavına girmesi gerekmektedir. Her kamu kurumu kendi bünyesinde engelli çalışan kontenjanı belirlemekte ve sınavdan alınan puanlarla bu kontenjanlarda engelli bireylerin yer alması gerekmektedir. Hem kamu hem de özel sektörde engelli bireylerin iş yapabilirlikleri sorgulanmakta işverenler, müdürler ve çalışma arkadaşları engelli bireyle birlikte iş yapma konusunda sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların başında iş yapamaz düşüncesinin hâkim olması, engelli bireyi kırılacak bir nesne olarak görmek bu bağlamda engelli bireye işin tanımını dâhilinde görev dağılımında bulunmamak, çalışma arkadaşların engelli bireye yönelik olumsuz kültürel kodlamalara sahip olması, engelli çalışanlar için oluşturulmuş yasaların işyerlerinde uygulanabilirliklerinin kontrol edilmemesi, EKPSA atamalarının hem kontenjan hem de sayıca çok az gerçekleştirilmesi gelmektedir.

Engelli bireylerin yararlandıkları teknolojik araçların tüm modellerine kolaylıkla ve uygun ücretler karşılığında ulaşılabilen, engelli birey ve ailesine yönelik psikolojik desteklerin yaygınlaştırıldığı, engelli bireylerin sosyalleşme ve boş zamanlarını değerlendirmeleri için mekanların ve ulaşım ağlarının oluşturulduğu, seyahat edebildikleri, farklı alanlarda rehabilitasyon merkezlerinin açıldığı, eğitim, ulaşım, sağlık ve bilgi gibi alanlarda erişilebilir bir ülkenin oluşturulabilmesi için düzenlemelere önem verilen, eğitimin her engelli öğrenci için ulaşılabilir olduğu, engel türlerine göre özel yardımcı araçların kullanıldığı, öğretmen ve akran ilişkilerinde engellilik farkındalığının olduğu, engelli bireylerin değerli bir vatandaş olarak görüldükleri bir ülke tasarımı insan haklarına uygun bir sosyo-politik sistemin oluşmasında etkili olacaktır.

İnsan onuru/değeri, adalet, hoşgörü, demokrasi, devlet, laiklik, düşünce özgürlüğü, yaşam hakkı, gelişme gibi kavramlar üzerinden tanımlanan insan hakları engellilik

politikalarının oluşturulmasında ve vatandaşlığın anlaşılmasında kaçınılmaz bir rol oynamaktadır. Kişi hakları ve grup hakları olarak iki ayrı nokta da insan haklarını tanımlayan Kuçuradi (2011), bireyin yapısal olanaklarının bilgisine dayandığını ve insan onurunu/değerini korumayı hedeflemesini kişi hakları; grup haklarını farklı tarihsel gerçekliklere dayanan ve insanın ait olduğu grubun çıkarlarını korumayı hedeflemek olarak tanımlamaktadır. Kişi hakları evrensel ilkeleri içerirken grup hakları ise kültürel/yerel olanı içermektedir. Evrensellik üzerinden insan haklarını kişi hakları olarak ele alan Kuçuradi (2011), kişiye yönelik talepler bakımından bir insan olarak insan haklarını kişiye ilişkin haklar ve bir vatandaş olarak kişiye ilişkin haklar olarak ikiye ayırmaktadır. İnsan olarak kişiye yönelik talepler, bütün insanların etik muamele görmesine ve göstermesine ilişkin talepler olması nedeniyle etik muamele ilkeleri ya da normal olarak adlandırılmaktadır. Bir vatandaş olarak kişiye ilişkin haklar ise toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini dile getiren taleplerden oluştuğu için etik muameleyi mümkün kılan ilkeler/normlar olarak ifade edilmektedir. Kuçuradi (2011), insan haklarının kişinin güvenliğine ilişkin istemler ve temel özgürlüklerle insanın olanaklarını korumanın önkoşullarına yönelik iki istem belirlemektedir. İlk türden istemler insanların olanaklarının geliştirilebilmesini içermektedir. İnsana özgü etkinliklerin gerçekleştirilirken kişilere dokunulmaması talebini içermektedir. Bu tür istemler, insanların eşit olduğu hakları kapsamaktadır. İkinci tür istemler ise, her kişinin insan olarak olanaklarını geliştirmesini sağlayan önkoşullardır. Bu istemler ülkedeki bütün vatandaşların eşit olduğu haklar ve ülkede yapılan düzenlenmelere ve alınan politik kararlara bağlıdır (Gülender, 2022).

İnsan hakları ve eşit vatandaşlığı referans alan Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi 1. maddesinde sözleşmenin amacı olarak “engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir” ifadesi yer almaktadır. Türkiye’nin de kabul ettiği ve engellilik politikasını bu bağlamda oluşturduğu Birleşmiş Engelli Hakları Sözleşmesi’nin 3. maddesinde sözleşmenin dayandığı ilkeler belirtilmektedir (BM, 2008):

- Kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde, kişilerin insanlık onuru ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesi,
- Ayrımcılık yapılmaması,
- Engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanması,

- Farklılıklara saygı gösterilmesi ve engellilerin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi,
- Fırsat eşitliği,
- Erişilebilirlik,
- Kadın-erkek eşitliği,
- Engelli çocukların gelişim kapasitesine ve kendi kimliklerini koruyabilme haklarına saygı duyulması.

Yine aynı sözleşmenin 4. maddesinde; “Taraf Devletler engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılığa izin vermeksizin tüm engellilerin insan hak ve temel özgürlüklerinin eksiksiz olarak yaşama geçirilmesini sağlamak ve engellilerin hak ve özgürlüklerini güçlendirmekle yükümlüdür” ifadesi yer almaktadır. Sözleşmenin diğer maddelerinde ise; toplumun engellilik ve engelli bireylere yönelik davranışlar hakkında bilinçlendirmek, erişilebilirlik, seyahat özgürlüğü, eğitim, sağlık, habilitasyon ve rehabilitasyon, çalışma ve istihdam konularına değinilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin engellilik politikalarını değerlendirdiğimizde kendi kendine yetebilen birincil kavram olan normal birey üzerinden makbul vatandaşın tanımlandığı görülmektedir. Kendi kendine yetebilen bireyin karşıtı olan ikincil kavram ise bağımlılık/muhtaçlık toplumun üstesinden gelmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin engelli ve bakım aylığı ile ilgili şartlarda bireylerin devlete muhtaç olarak değerlendirilebilmesi için hane gelirinin asgari ücretin $\frac{2}{3}$ ü oranında olması ve hanedeki diğer bireylerin ev gelirin katkısının bu oranı geçmemesinin bir zorunluluk olması devletin bireyi muhtaç olarak nitelendirmesini sağlamaktadır. Bağımlılık bir gruba -engelli bireylere- atfedilerek grubun iktidar aracılığıyla damgalanmasına yol açmaktadır. Bu durum aynı zamanda bireyi suçlayıcı bir unsur taşımakta böylece damgalanan ve suçlanan engelli bireylerine yönelik oluşturulan politikalar birey için kontrol ve kabul mekanizması haline gelmektedir. Kendi kendisine, ailesine bakamayan bireyin kamusal alandaki bağımlılığı bir bozukluktur ve kendi kendine yeten bireyin karşısında normal olmayan bir durumdur (Sennet, 2003). Bu bağlamda yardımların veriliş biçimi bir sadaka kültürü doğurarak sosyal yardımlara bağımlı olmayı utanç nesnesi olarak kurgulandığı vatandaşlık paradigmasını oluşturmakta çalışmayan, yardıma bağımlı yurttaş damgası iktidar tarafından yaratılmaktadır. Engelli politikaları, bu bağımlılık ve muhtaçlık halini kamusal alandan özel alan içine aktarmakta bunu da engelli ve evde bakım maaşları

aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bağımlılığı kamusal alanda kabul gören engelli vatandaş, kamusal alanda mümkün olduğunca yer almamakta, görünmez olarak tanımlanmaktadır.

Engelli bireylerin gündelik deneyimleri, engelli politikaları ve Covid-19 pandemisinde engelli birey olmayı incelemeye çalıştığımız bu araştırmada kamusal alanın bağımlı/muhtaç bireyi başka bir ifadeyle engelli bireyi kapsayacak şekilde inşa edilen bir alan olmadığını bunun yerine kendine yeten normal bireylerin vatandaşlıklarından doğan hakların dikkate alındığı ekonomik, siyasi ve sosyal bir alan olarak iktidar tarafından inşa edildiğine dikkat çekmemiz gerekmektedir. Engellilik, vatandaşlık hakları bağlamı yerine hak eden bağımlı vatandaş olarak anlayış ve şefkat üzerine inşa edilen kurumsallaşmış hayırseverliktir. Engelli bireylerin aktif çalışan olarak istihdamda yer almak istediklerini vurgulamaları, iş hayatında aktif bir çalışan olan engelli bireyin üreten, kendisine yetebilen birey olarak inşa edeceği yeni kimliği, engelli ve evde bakım aylığı alan bağımlı/muhtaç engelli vatandaşın karşısında konumlanacak ve Derrida'nın da belirttiği gibi birincil kavram haline gelmesini sağlayacaktır. Uluslararası sözleşmelerde engellilik bağımsız yaşam hakkı üzerinden ele alınırken Türkiye'de ise yönetmelik ve yasalar engelli bireyleri aile içinde bakılması gereken bireyler olarak tanımlamaktadır. Ulaşım, sağlık, eğitim gibi temel haklara erişimde yaşanan sorunlar vatandaşlığın kendi kendine yetebilen normal bireyler üzerine şekillendiğini göstermektedir.

Yasalar tarafından vatandaşlık hakkı tanınan bireyler egemen vatandaşlık paradigması içinde vatandaşlığı yapabilirliklere dönüştüremediği ve topluma eşit katılım sağlayamadığı ölçüde vatandaşlığı kırılanlaşmakta böylece eşit vatandaşlık tahayyülü ortadan kalkmaktadır. Bağımlılık/muhtaçlığın damgalanarak ya da şefkat gösterilerek ele alınması, kamusal alandan soyutlanmaya çalışılması engelliliğin normal olmayan bir durum haline getirilmesi eşit vatandaşlığın önündeki en önemli sorundur. Bu durumu aşabilmek için Fraser (2013)'in ihtiyaçların yorumlanması siyasetinden yararlanmamız mümkündür. İhtiyaçların yorumlanması siyasetinde özel alana hapsedilen ihtiyaçların kamu alanında tanımlanması ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaç tespiti (engelli politikalarının engelli bireylerin doğrudan dâhil olduğu) süreçlerine dâhil edilmesi yaklaşımıyla bakım gibi özel alana hapsedilmiş ihtiyaçlar aile konusu olmaktan çıkarılarak kamu alanına taşınmasını sağlamaktadır. Bunun için engelli politikalarını, engelli politikalarını oluşturan iktidar

alanını bağımsız yaşam hareketi ve bağımsız yaşam hakkı üzerinden tanımlayan engellilik söylemi oluşturulmalıdır.

Engelliliğin bir sorun alanı olarak görülmesinden ziyade toplumsal öncelik alanı olarak değerlendirilmesi, engelli bireyleri başat olarak politik sisteme dâhil ettikleri bir anlayış günümüzde engellilerin “engelli kardeşlerimiz” söyleminden çıkarak engelli bir birey olarak değerlendirilmesine olanak tanıyacaktır. Engelliliğin sosyal yardım programları bağlamında değerlendirilmesi engelliliğin hayır işlemeye diğer bir ifadeyle sadaka kültürüne ait bir kategoriye hapsederek birey olmanın özgül varlığından doğan insan haklarının yeterli etkiye sahip olamadığı toplumun ikincil alt basamağı olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Engelli bireyler yardım edilmesi gereken bunun sonucunda da hayır işlenen ve toplumdaki esas görevi diğerlerinin ruhani ve kendilik bilinçlerinin tatmin edilmesinde görev alan bir unsur olarak sosyal tabakalaşmanın alt basamaklarındaki bir insan topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Engelliğin kategorik bir dilemma olmaktan çıkartılması, toplumdaki kırılğan unsur olarak tanımlanmasından ziyade yeti yitimlerinden kaynaklanan durumlarını siyasi araçlar ve sosyal grupların birlikteliği ile bağımsız bir yaşamın şartlarının oluşturulması için doğru adımlar atılması, atılan bu doğru adımların teorik ve yasal düzlemde uygulanabilir eylemler haline getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle engelli bireylerin ihtiyaçlarının muhtaçlık olarak tanımlamaktan çıkartılmalıdır. Fraser (2013) ihtiyaç söylemini baskın zümre ve kurumların ezilen ve baskı altındaki gruplarla mücadelesi olarak tanımlamaktadır. Bu mücadele sürecinin ise ihtiyacın siyasi statüsünün belirlenmesi, ihtiyacın tanımlanması ve bu ihtiyacın nasıl karşılanacağı belirlenmesiyle gerçekleşeceği ifade etmektedir. Bu bağlamda ülkemizde engelliliğin bakım aylığı gibi sosyal yardımlarla ailenin bakımına bırakılması, engelli bireylere yönelik istihdam olanaklarının oldukça az olması ve çalışabilir engelli bireylerin aktif üretim uzak kalmaları aile ve ekonomi kurumlarının engelliliği siyasi alandan çıkartarak kendi alanlarına hapsetmelerine yol açmaktadır. Fraser (2013)’e göre ise ihtiyaçların bizim tartışma konumuz olarak ise engelliliğin politik alana çıkabilmesi ve hak olarak talep edilebilmesi için engelliliği dışlayıcı ve depolitize eden bu iki kurumun kuşatmasından çıkartmak gerekmektedir (Kenter, 2018). Böylece muhtaçlık ve bağımlılık çerçevesinde tanımlanan engellilik, sınırlandırılmış bağlamından sökülerek toplumsal,

siyasal ve ekonomik yapılarda kesşimsel dezavantajların dikkate alındığı bütüncül bir kavrayış ile incelenebilecektir.

KAYNAKÇA

- AB (Avrupa Birliği). (2000a). *İstihdamda ve işte eşit muamele konusunda genel çerçeve saptayan 27 Kasım 2000 tarih ve 2000/78 EC sayılı konsey talimatı*. Erişim. 15 Ocak 2022, <http://eyh.aile.gov.tr/data/542560ac369dc314a097ec25/2000konseydirektifiisteistihdamdaesit.doc>.
- Abberley, P. (2005). “The Spectre at the Feast: Disabled People and Social Theory”. T. Shakespeare (ed.) in: *The Disability Reader: Social Science Perspectives*. Cassel Publications: New York.
- ADA-American with Disabilities Act. (1990). *Americans with disabilities act of 1990, as amended*. Erişim: 10 Ocak 2023, <https://www.ada.gov/pubs/adastatute08.htm>
- Açıkgöz, R. ve Özil, H. (2023). “Sakatlık sosyal modelinde sosyolojik perspektifler”. *İçtimaiyat*, 7 (1).
- Ağaç Sucu, S. (2019). Kitlelerin Yeni Göç Mekânları Olarak Sosyal Medya ve Sanat Göç İlişkisi Bağlamında Toplumsal Değişimin İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Afyonoğlu, M. F. (2020). “ Sosyal çalışmada kesışimsellik”. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (2), 699-725. doi: 10.33417/tsh.689618
- AGE Platform Europe; Equinox Initiative for Racial Justice; Eurochild; EDF. (2022). *Joint briefing for united nations committee on the rights of persons with disabilities regarding the review of the implementation of the crpd by the eu equality and intersectional discrimination faced by*. <https://www.edf-feph.org/content/uploads/2022/02/02-14-Joint-Briefing-CRPD-Equality-and-intersectional-issues-faced-by-persons-with-disabilities-in-the-European-Union.pdf> google scholar
- Akbulut, S. ve Taşköprü, C. (2021). *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020*. Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği: Ankara.
- Akgündüz Özdemir, Ö. (2013). “ Foucault’da iktidar ve beden ilişkisi”. *Akademik Bakış Dergisi*. 38, 1-16.

- Akkan, B. ve Uyan-Semerci, P. (2014). “Yurttaşlığın kırılma ve engelliler bağlamında ihtiyaçların yorumlanması siyaseti ve yeni bir yurttaşlık paradigması”. *Farklılıkların Birlikteliği Türkiye ve Avrupa’da Birarada Yaşama Tartışmaları*, 153-168.
- Aktan, C. C. ve Özkıvrak, Ö. (2008). *Sosyal Refah Devleti*. Okutan Yayınları: İstanbul.
- Aktel, M. ve Erten, Ş. (2017). “Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin engellilik alanına yaklaşımı: hükümet programları üzerinden bir değerlendirme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi*, 22 (2), 165-177.
- Aköğretmen, M. (2023). “Batı’da engelli emeğinin kısa tarihi: Engellilik modelleri bağlamında bir değerlendirme”. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12 (32), 129-144. doi: 10.31199/hakisderg.1209599
- Alaca, H. (2021). Engelli Kadınların Çalışma Hayatı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Albayrak Tümerkan, E. ve Birinci, M. (2017). “Sosyal devlet modelleri: sosyal demokrat model, İsveç-Norveç örneği”, *Journal of Social Work*, 1 (1), 64-100.
- Albert, B. (2004). Breifing Note: The Social Model of Disability, Human Rights and Development, Disability KaR Knowledge and Research, Disability KaR Research Project Enabling Disabled People to Reduce Poverty.
- Aldrich, N. ve Benson W.F. (2008). “Disaster preparedness and the chronic disease needs of vulnerable older adults”, *Preventing Chronic Disease*, 5(1).
- Altan, Ö. Z. (2006). *Sosyal Politika Dersleri*. Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık: Sakarya.
- Altuntaş, N. ve Doğanay, G. (2016). “Trabzon’da engelli kadın profili”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü-Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12).
- Arık, F. ve Arık, I. (2016). “Grounded Teori metodolojisi ve Türkiye’de Grounded Teori çalışmaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 58, 285-309.

- Arslan, İ. ve Karagül, S. (2020). “Küresel bir tehdit (COVID-19 salgını) ve değişime yolculuk”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1-36.
- Artan, T., Atak, I., Karaman, M. ve Cebeci, F. (2020). “Koronavirüs (COVID-19) Salgınında Sosyodemografik Özellikler, Psikolojik Sağlık ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki”. *Electronic Turkish Studies*, 15 (6).
- Arminjon, M. ve Marion- Veyron, R. (2021). ‘Coronavirus Biopolitics: The Paradox of France’s Foucauldian Heritage’. *Hist Philos Life Sci*, 43(5). 1- 5.
- Aronson, E., Timothy D. W., ve Robin M. A. (2012). *Sosyal Psikoloji*. Okhan Gündüz (çev.). Kaktüs Yayınları: İstanbul.
- Aydın, H. (2013). Etiketli Bedenler: Sakatlık Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Aygüneş, A. ve Ok, O.C. (2020). *COVID-19 pandemisi sürecinde toplumsal cinsiyet çalışmaları izleme raporu*. Su Gender.
- Ataç, Ö., Uçar, A. ve Taşdemir, M. (2020). “COVID-19 nedir; epidemiyoloji, kaynak ve bulaş yolları, risk grupları nelerdir?”. *Kulak Burun Boğaz ve COVID-19*, 1, 1-8.
- Balkın, J. M. (2003). “Yapısöküm”. Kasım Küçükalp (çev.). *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1).
- Baltacı, A. (2018). “Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Barış, İ. ve Taylan, H. H. (2020). “Küresel salgın sürecinde Türkiye’de aile içi sorunlar”. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 5, 13-32.
- Barnes, C. (1998). “The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists?” T. Shakespeare (eds.) in: *The Disability Reader: Social Science Perspective*, Cassell Pub: New York.
- Barnes, C. (2003). *Work’ is a Four Letter Word? Disability, Work and Welfare*. Cornell University Library.

- Barton, C. (1998). "Sociology, Disability Studies and Education: Some Observation", T. Shakespeare (eds.). in: *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, Cassell Pub: New York.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*. İsmail Türkmen (çev.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Bayra, E. (2022). "Covid-19 pandemisini biyopolitika üzerinden okumak: çıplak hayatın Fukoyen bağlamıyla devlet düzenine yeniden dahil". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Huku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2).
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Kazım Özdoğan ve Gülen Doğan (çev.). İthaki Yayınları: İstanbul.
- Beckett, A. E. (2006). *Citizenship and Vulnerability: Disability and Social and Political Engagement Issues*. Palgrave Macmillan: New York.
- Berger, P. ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. Vefa Saygın Öğütle (çev.). Paradigma Yayıncılık: İstanbul.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (2011). "Giriş", D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (ed.) içinde *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmesi, <https://treaties.un.org/Pages/Home.aspx>,
- Björnsdóttir, K., ve Traustadóttir, R. (2010). "Stuck in the land of disability? The intersection of learning difficulties, class, gender and religion". *Disability & Society*, 25 (1), 49-62
- Bourdieu, P ve Wacquant, J. D. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bhugra, D. (2016), "Social discrimination and social justice". *International Review of Psychiatry*, 28 (4). 336-341.
- Burcu, E. (2002). "Üniversitede okuyan özürü öğrencilerin sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü öğrencileri örneği". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1).

- Burcu, E. (2006). “Özürllük kimliği ve etiketlenmenin kişisel ve sosyal söylemleri”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 61-83.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de Özürllü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları: Ankara.
- Burcu, E. (2015a). *Engellilik Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık: Ankara.
- Burcu, E. (2015b). “Türkiye’de yeni bir alan engellilik sosyoloji ve gelişimi”. *Sosyoloji Konferansları*, 319-341.
- Butler, J. (2005). *Cinsiyet Belası “Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi”*. B. Ertür. (çev.) Metis: İstanbul.
- Buz, S. ve Karabulut, A. (2015). “Ortopedik engelli kadınlar: Toplumsal cinsiyet çerçevesinde bir çalışma”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 25-45.
- Cevizci, A. (2011). *Felsefe Tarihi*. Say Yayınları: İstanbul
- Chese-Levenson, A. (2020). *The Yellow Flag: Quarantine and the British Mediterranean World, 1780–1860*. Cambridge University Press: London.
- Children’s Commissioner. (2020). Tackling the disadvantage gap during the Covid-19 crisis. Erişim: 15 Mart 2022. <https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2020/04/ccotackling-the-disadvantage-gap-during-the-covid-19-crisis.pdf>
- Coleman, L.M. (1997). “Stigma: An Enigma Demystified”. L.J. Davis (eds.) in: *The Disability Studies Reader*. (pp. 216-231). Routledge: London.
- Collins, P. H. (2002). *Black feminist thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. Routledge. Taylor&Francis e-Library: New York.
- Collins, P. H. ve Bilge, S. (2023). *Kesişimsellik Teori ve Pratikte Toplumsal Adalet Arayışı*. Ege Acar (çev.). Fol Yayıncılık: Ankara.
- Coser, Levis A. (2011). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. H. Hülür, S.Toker, İ.Mazman (çev.).De Ki Basım Yayım Ltd: Ankara.

- Coyne, I. T. (1997). "Sampling in qualitative research. purposeful and theoretical sampling; merging or clear boundaries?". *Journal of Advanced Nursing*, 26(3), 623-630.
- Crenshaw, K. (1991). "Mapping the margins: Identity politics, intersectionality, and violence against women". *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Creswell, J. W. (2015). *A Concise Introduction to Mixed Methods Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. M. Bütün ve S. B. Demir (çev.). Siyasal Kitabevi: Ankara
- Cixous, H. (1990). *Reading with Clarice Lispector*. University of Minneapolis Press: Minneapolis.
- Çelik, A. (2014). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye*. Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Çılğın, T. (2021). "Sosyal demokrat refah devletlerinin engellilere yönelik sosyal politikaları: İsveç Örneği", *AUSBD*, 4 (8), 129-152.
- Çiçek, E. ve Öncel, S. (2018)." Engelli kadına yönelik şiddetin diğer boyutu: Cinsel şiddet". *Uluslararası Hakemli Kadın Hastalıkları ve Anne Çocuk Sağlığı Dergisi*, 13. Doi: 10.17367/JACSD.2018.2.2
- Çizel, B., Sönmez, N. ve Akıncı, Z. (2012). *Antalya'da Engelli Turizmin Gelişmesi için Arz ve Talep Üzerine Bir Araştırma*. Yiğitler Grup Reklam: Ankara
- Dagger, R. (2002). "Republican citizenship" Işın, E. F. ve Turner, B. S. (eds.). *Handbook of Citizenship Studies* in: Sage: Londra.
- Davis, L. J. (2011). "Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine". F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (ed.). içinde *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak İçinde*. Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- De Genova N. (2021). "Life versus capital: The COVID-19 pandemic and the politics of life". *Cultural Dynamics*, 3, 238-245.

- De Kloet J. Lin J. ve Chow YF. (2020). “We are doing better”: Biopolitical nationalism and the COVID-19 Virus in East Asia”. *European Journal of Cultural Studies*, 23 (4) 635-640.
- Defoe, D. (2016). *Veba Yılı Günlüğü*. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Degener, T. (2011). *Intersections Between Disability, Race and Gender in Discrimination Law*. D. Schiek & A.
- De Lamater, J. D. (2003). *Handbook of Social Psychology*. Springer: NY.
- Demir, A. (2019). “Damgalama, Sapma, Suç ve Engellilik İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Sinop TSD Örneği”. Ercan Geçgin (ed.). *Kenardakiler Teoriden Uygulamaya Suç ve Sapma Üzerine Sosyolojik Araştırmalar*. Heretik Yayınları: Ankara.
- Demircioğlu, M. (2010). *Üretim Sürecinde Sakat Emeği*. Kibele Yayınları: İstanbul.
- Demiröz Yıldırım, S. (2022). “Ortopedik engelli bireylerin COVID-19 ve afet deneyimleri üzerine fenomenolojik bir araştırma”. *Resilience Journal*, 6 (1), 75-92.
- Derrida, J. (2001). *Writing and Differance*. Alan Bass (çev.). Routledge Classics: London.
- Derrida, J. (2010). “Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli”. Z.Direk (çev.). *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*. Metis Yayıncılık: İstanbul.
- Derrida, J. (2014). *Göstergebilim ve Gramatoloji*. Tülin Akşin (çev.). Afa Yayınları: İstanbul.
- Dolu, E. (2019). Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dovidio J. F., Hewstone, M., Glick, P. ve Esses, V. M. (2010). *Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview*. The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination.
- Dünya Sağlık Örgütü (2004). *İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması*. E. Kabakçı ve A. Göğüş (çev.). Bilge Matbaacılık: İstanbul.
- Eagleton, T. (1998). *Estetiğin İdeolojisi*, Hakkı Ünler (çev.). Özne Yayınları: İstanbul.

- Eker, H. (2023). Engelli Üniversite Öğrencilerinin Akran İlişkileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Elbozan Cumurcu, B., Karlıdağ, R. ve Han Almış, B. (2012). “Fiziksel engellilerde cinsellik”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4 (1). 84-98.
- Engelli Bireylerin İstihdam Edilebilirliğinin Artırılması Projesi. (2017). *İşlevsellik, Yeti-yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması, ICF-Temel Eğitim*. Erişim: 05.10.2021 <http://hacettepemeslekirehabilitasyon.org.tr/wpcontent/uploads/2017/03/ICF-TemelE%C4%9Fitim-Dok%C3%BCman%C4%B1.pdf>
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve UNDP. (2016). EHİS BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Kapsamında Engelli Hakları Ulusal Göstergeleri. Erişim: 15.10.22 <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5599/engellilerin-haklarına-iliskinsozlesme-kapsamında-engelli-hakları-ulusal-gos-tergeleri-kitabi-turkce.pdf>
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2008). Resmî Gazete (Sayı: 27084). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>
- Engels, F. (1971). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. K. Somer (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1979). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. Sol Yayınları: İstanbul.
- Ergün, M, (2006). “Ayrımcılık ve özürülüler, sosyal çalışmacı, Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı”. *ÖZ-VERİ Dergisi*, 2 (1).
- Eker, H. (2023). Engelli Üniversite Öğrencilerinin Akran İlişkileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erişilebilirlik Kılavuzu. (2020). Erişilebilirlik Kılavuzu. Deniz Çağlayan Gümüş (ed.). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını: Ankara. (Erişim: 17.11.2022) https://ailevecalisma.gov.tr/media/54952/erisilebilirlik_kilavuzu.pdf

- Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik. (2019). Resmî Gazete (Sayı: 30692). <https://www.resmigazete.gov.tr/eski-ler/2019/02/20190220-2.htm>
- Erol Karaca, Z. ve Nam, D. (2021). “Kronik bir sosyal sorun: engellilere yönelik ayrımcılık”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (1), 167-194.
- Ertuğrul, T. (2023). “Pandemi, yapı söküm ve şans: Dünyanın kırılabilirliği üzerine düşünceler”. *POSSEIBLE*, 12 (1), 33-54.
- Eryılmaz, B. (1994). *Kamu Yönetimi*. Üniversite Kitabevi: İzmir.
- Esping-Andersen, G. (2018). “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”. A. Buğra ve Ç. Keyder (ed.). *Sosyal Politika Yazıları*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- European Commission (2010). *European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe*. Brussels (15.10.2010). 36 final.
- Evyapan, R. (1999). “Atatürk ve sosyal devlet”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15 (43), 253-282.
- Fairchild, S. R. (2002). “Women with disabilities: the long road to equality”. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*, 6 (2), 13-28.
- Fraser, Nancy (2013). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Brooklyn. Verso Books: New York.
- Finkelstein, V. (1980). *Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion*. World Rehabilitation Fund: New York.
- Finkelstein, V. (1987). “Disabled people and our culture development”. *DAIL*, 8.
- Finkelstein, V. vd. (1993). *The Communalism of Disability: Disabling Barriers, Enabling Environments*. Sage: London.
- Finkelstein, V. (1998). “Emancipating Disability Studies”. T. Shakespeare (ed.). in: *The Disability Reader: Social Science Perspectives*. Cassel Publications: New York.
- Fitzgerald, J. (1997). “Bioethics, Disability and Death: Uncovering Cultural Bias in The Euthanasia Debate”, M. Jones and L. Basser Marks (ed.). in: *Disability, Diversity and Legal Change, International Studies in Human Rights*. Martinus Nijhoff Publishers: The Hague.

- Foucault, M. (2001). *Madness and Civilization*. Routledge: London.
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma*. I. Ergüden ve F. Keskin (çev.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Foucault, M. (2014), “*Ahlâkın Dönüşü*”, *Özne ve İktidar*. Işık Ergüden ve Tuncay Birkan (ed.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Garland- Thomson, R. (2006). “Integrating Disability, Transforming Feminist Theory”. L. J. Davis (eds.). in: *The Disability Studies Reader*. Routledge: NY.
- Geray, H. (1994). *Yeni İletişim Teknolojileri*. Kılıçaslan Matbaası: Ankara.
- Gkiouleka, A., Huijts, T., Beckfield, J. Ve Bamba, C. (2018). “Understanding the micro and macro politics of health: Inequalities, intersectionality & institutions-A research agenda”. *Social Science & Medicine*, 200, 92-98
- Glaser, B. and Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory Strategies for Qualitative Research*. Aldine Publishing Company: Chicago.
- Gleeson, B. (2001). ‘Disability and the open city’. *Urban Studies*, 38, 251-265.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice-Hall.
- Goffman, E. (2014). *Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Heretik Yayınları: Ankara.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies*. Routledge: London.
- Gök, C. ve İçli, T. (2020). *Coronadan Korunmak İçin Engelli Hakları Rehberi*. Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı: Ankara.
- Gökulu, G. (2019). “Sembolik etkileşimci teorinin gündelik yaşam sosyolojisine katkıları”. *Ekev Akademi Dergisi*. 80, 173-190.
- Groce, N. E. (2018). “Global disability: an emerging issue”. *The Lancet Global Health*, 6 (7), e724-e725.
- Gunsteren, H. V. (1994). “Four conceptions of citizenship”. B. V. Steenbergen (eds.). in: *The Condition of Citizenship*. Sage: Londra.

- Gültekin, Ö. (2021). Michel Foucault Düşüncesinde Özne Problemi ve Koronavirüs (Covid-19) Pandemisinde Özne. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Gülender, S. (2022). “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoana Kuçuradi”. *Mütefekkir*, 9 (17), 263-272.
- Günay, R. ve Görür, H. İ. (2013). “Osmanlı Devleti’nde sağır, dilsiz ve a'mâ mektebi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32 (53), 55-76.
- Gündüz, M. (2014). “Osmanlı’dan Cumhuriyete engelli eğitimi üzerine gelişmeler”. *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 10 (31), 5-15.
- Güngör, M., Bolat, A., Cengiz, H. ve Aslan, N. (2011). *Özürlülere Yönelik Teknolojik Düzenlemeler, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu*. Sektörel Araştırmalar Daire Başkanlığı: Ankara.
- Günindi Ersöz, A. (2020). “Covid-19 salgını özelinde Ulrich Beck’in “risk toplumu” ile Anthony Giddens’in “geç modernite” kavramlarını yeniden düşünmek”. *Turkish Studies*, 15(6), 525-538.
- Güven, H.S. (2001). *Sosyal Politikanın Temelleri*. Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Hahn, H. (1996). “Antidiscrimination laws and social research on disability: the minority group perspective”. *Behavioral Sciences and the Law*, 14.
- Halvorsen, R., Waldschmidt A., Hvinden B. ve Bohler, K.K. (2017). “Diversity and Dynamics of Disability Policy in Europe, An Analytical Framework”. Halvorsen, R., Hvinden B., Bickenbach J., Ferri D. ve Rodriguez M.G. (ed.). in: *The Changing Disability Policy System: Active Citizenship and Disability in Europe Volume 1*, Routledge Advances in Disability Studies, Taylor & Francis.
- Hardman, L. (2009). *Plague (Diseases and Disorders)*. Greenhaven Publishing LLC: U.S.A.
- Hobbes, T. (1973). *Leviathan*. Dent: Londra.
- Howards, I., Brehm, H. P. ve Nagi, S. Z. (1980). *Disability from Social Problem to Federal Program*. Praeger Publishes: New York.

- Hülür, H. (2009). “Görme ve söylemenin mekânı olarak birey ve denetim: Michel Foucault’da ışık ve söz rejimi”. *EKEV Akademi Dergisi*, 13 (38).
- Imrie, R. (2012). 1Auto-disabilities: The case of shared space environments1. *Environment and Planning A*, 44 (9), 2260 – 2277.
- Kılıçbay, M.A. (2003). “Kimlikler okyanusu”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 23, 155 – 159.
- International Disability Network (2005). *International Disability Rights Monitor: Disability and Early Tsunami Relief Efforts in India, Indonesia and Thailand*. Center for International Rehabilitation: Chicago.
- ILO (2020a). *ILO sectoral brief: COVID-19 and the education sector*. Erişim: 10. Eylül 2022 <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/>
- Işıklı, Ş. (2015). “İlticanın yapısökümcü felsefesi: Konuksevermezlik sorunu”. *Marmara İletişim Dergisi*, 24.
- Jacobs, P. G. (2002). “Potential maximization: Towards a micro-sociological approach to disability studies”. *Disability Studies Quarterly*, 22 (1), 59-73.
- Jamrozik, A. ve Nocella, L. (1998). *The Sociology of Social Problems*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Jong, M. JW de (2008). *Discrimination*. Vincent N. Parrillo (eds.). in: Encyclopedia of Social Problems. SAGE Publications: Thousand Oaks.
- Jones, N. ve Corrigan, P. W. (2014). “Understanding stigma”. P. W. Corrigan (eds.). in: *The Stigma of Disease and Disability Understanding Causes and Overcoming Injustices*. American Psychological Association: Washington.
- Jourdain, A. ve Naulin, S. (2020). *Pierre Bourdieu'nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. Ö. Elitez (çev.) İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kahraman Güloğlu, F. ve Yıldız, R. (2020). “Engellilikte uluslararası standart arayışı”. E. S. Kala (ed.). içinde, *Disiplinlerarası Sosyal Politika Çalışmaları-2*. Ekin Yayınevi: Ankara.

- Kahraman Güloğlu, F. (2022). “Türkiye’de ve Amerika Birleşik Devletleri’nde engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerlerin keşfi ve makul düzenleme bağlamında karşılaştırmalı analizi”. *İnsan ve Toplum*, 12 (3), 72-100.
- Kahraman Güloğlu, F. ve Serdar, M. (2023). “Amerika Birleşik Devletleri’nde engellilik: kavramsal gelişim ve yasal çerçeve”. *Electronic Turkish Studies*, 18 (1).
- Kalaycı, S. (2020). “Engelli bireylerin kamusal hizmetlere erişebilmesinde belediyelerin yeri”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi Erişilebilirlik Özel Sayısı*, 1.
- Kaldık, B. (2020). Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri ve Sosyal Dışlanma ile Başa Çıkma Stratejileri: Tokat İli Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Karadeniz Benli, C. ve Kulakaç, Ö. (2021). ”Bir paradigma olarak kesişimsellik teorisi ve hemşirelik”. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, (2), 211-234.
- Kelly, U. A. (2009). “Integrating intersectionality and biomedicine in health disparities research”. *Advances in Nursing Science*, 32 (2), 42-56.
- Kenter, B. N. (2020). “Trijaj etiğinde yaşlı ve engelli ayrımcılığı: Faydacılığın ötesinde bir alternatif”. *II. Uluslararası Ayrımcılık Konferansı*, 107-118.
- Kızılaslan, A., Zorluoğlu, S. L., Yüce, A. ve Sözbilir, M. (2016). “Yeti yitimi modellerinin tarihsel süreci”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 183-197.
- Kızılkaya, S. (2016). Yoksulluk-Engellilik İlişkisi ve Evde Akraba Bakımı Uygulamasının Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koray, M. (2008). *Sosyal Politika*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Kölemen, C. Ş. ve Akgün, Ö. Ü. E. (2022). *OPEN. BAU Eğitim Platformunun Web Erişilebilirliğinin Değerlendirmesi*. 2nd International Conference on Educational Technology and Online Learning-Icetol.
- Kuçuradi, İ. (2011). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları: Ankara.

- Kurgun, A., Özdemir, A., Kurgun, H. ve Bakıcı, Z. (2008). “Belediyelerde hizmet yeterliliğinin ve hizmet kalitesinin artırılmasını etkileyen faktörlerin analizi: İzmir Karşıyaka Belediyesinde uygulama”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2).
- Küçükalkan, G. (2018). *Derrida ve Yapısöküm Anlam-Söylem-Haber*. Arı Sanat Yayınları: İstanbul.
- Küçükalp, K. (2008). Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonuna Yönelik İki Yaklaşım: Heidegger ve Derrida. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Layder, Derek (2010). *Sosyal Teoriye Giriş*. Ümit Tatlıcan (çev). Küre Yayınları: İstanbul.
- Li, L. ve Dennis M. (1998). “Acceptance of disability and its correlates”. *The Journal of Social Psychology*, 138 (1), 13-25.
- Link B.G. ve Phelan J.C. (2001). “Conceptualizing stigma”. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-85.
- Lyod, M. (1992). “Does she boil eggs? Towards feminist model of disability”. *Disability, Handicap and Society*, 7 (3), 207-221.
- Marx, K. (1973). *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. Penguin Books: Baltimore.
- Marshall, T. H. ve Bottomore, T. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. Gündoğan Yayınları: İstanbul.
- Myers, D. G. (2015). *Sosyal Psikoloji*. S. Akfırat (çev.). Nobel Yayıncılık: Ankara.
- McCracken G. (2018). *The Long Interview*. Sage Publications: London.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. University of Chicago Press: Chicago.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. S. Turan (çev.). Nobel Yayıncılık: Ankara.

- Mertens, D. M. (2014). *Research and Evaluation in Education and Psychology: Integrating Diversity with Quantitative, Qualitative and Mixed Methods*. Sage Publications: London.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data analysis: An expanded Sourcebook*. SAGE.
- Morris, J. (1991). “‘Us’ and ‘them’? Feminist research, community care and disability”. *Critical Social Policy*, 11 (33), 22-39.
- Mutluer, T., Doenyas, C., ve Aslan Genc, H. (2020). “Behavioral implications of the Covid-19 process for autism spectrum disorder, and individuals' comprehension of and reactions to the pandemic conditions”. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 561882.
- Mücen, B. (2007). “Sabit Fikirlerle Yüzleşen Bilimsel Tutum”. G. E. Çeğin (ed.). içinde *Ocak ve Zanaat*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Nagi, S. Z. (n.d.). *Disability and Rehabilitation*. (Erişim 10 Mart 2023). <https://sznagi.com/index.php/disability>
- Nash, J.C. (2008). “Re-thinking intersectionality”. *Feminist Review*, 89 (1), 1-15.
- Nıkıforuk, A. (2018). *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II*. Yayın Odası: İstanbul.
- Neuman, W. L. ve Robson, K. (2014). *Basics of Social Research*. Pearson: Canada Toronto.
- Nielsen, L. B. and Robert L. Nelson (2005). “Scaling the Pyramid: A Sociolegal Model of Employment Discrimination Litigation”. Laura B. Nielsen and Robert L. Nelson (eds.). in: *Handbook of Employment Discrimination Research: Rights and Realities*, Dordrecht. Springer: Netherlands.
- Oğuz Özgür, H., Duman, B., Mücevher, M.H. ve Tülü, Ş. (2021). “Engelli Bireylerin Toplumsal Katılımının Artması İçin Bir Uygulama: Sesli Sarı Çizgi Haritası”. M. Özhan Kalaç ve V. Tecim (ed.). *Engelsiz Bilişim*, Kriter Yayınevi: İstanbul.

- Okur, N. ve Erdugan, F. E. (2010). "Sosyal haklar ve özürlüler: Özürlülük modelleri bağlamında tarihsel bir değerlendirme". *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*.
- Oldfield, A. (1990). "Citizenship: An unnatural practice?" *The Political Quarterly*, 61 (2), 177-187.
- Offive of the High Commissioner for Human Rights (2020a). *Covid-19 and the Rights of Persons With Disabilities*. <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/ohchr-guidelines-covid-19-and-rights-persons-disabilities>
- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. Macmillan: London.
- Oliver, M. (2011). "Sakatlık ve Kapitalizmin Yükselişi". F. B. Aydar (çev.) içinde, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (ed.). Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Oliver, M. ve Barnes, C. (1998). "Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion". J. Campling (eds.). *Longman Social Policy in Britain*. Longman: London and Newyork.
- O'Neill, O. (1988b) "Abstraction, Idealization and Ideology," J.G.D. Evans (eds.). *Ethical Theories and Contemporary Problems*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Önder Erol, P. ve Eskici, Z. G. (2021). "Pierre Bourdieu ve sosyolojide bilimsel düşünümSELLİK Üzerine". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (77), 741-746.
- Özdemir, M. (2010). "Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özer, M., Suna, H.E., Çelik, Z. ve Aşkar, P. (2020). "Covid-19 salgını dolayısıyla okulların kapanmasının eğitimde eşitsizlikler üzerine etkisi", *İnsan & Toplum*, 218-246.
- Özgökçeler, S. ve Alper Y. (2013). "Özürlüler Kanunu'nun sosyal model açısından değerlendirilmesi". *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 33-54.
- Özkalp, E. (2004). "Toplumsallaşma". Özkalp, E. (ed.). *Davranış Bilimlerine Giriş*. A.Ü. Açık Öğretim Fakültesi Yayınları: Eskişehir.
- Palmer, M. ve D. Harley. (2011). "Models and measurement in disability: An international review". *Health Policy and Planning*, 27 (5), 357-364.

- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Routledge & Kegan Paul: New York.
- Partington, R. (2020, 15 April). Education Hit Hardest as Coronavirus Batters UK Economy. *The Guardian*.
- Pascale, C. M. (2011). *Cartographies of Knowledge: Exploring Qualitative Epistemologies*. Sage Publications.
- Pescosolido, B. A. ve Martin, J. K. (2015). "The stigma complex". *Annual Review of Sociology*, 41, 87-116.
- Phibbs, S., G. Good, C. Severinsen, E. Woodbury, and K. Williamson. (2015). "Emergency preparedness and perceptions of vulnerability among disabled people following the Christchurch earthquakes: Applying lessons learnt to the Hyogo Framework for Action". *Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies*, 19: 37-46 (Special Issue).
- Pettit, P. (1998). *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, Ayrıntı: İstanbul.
- Priestley, M. (1999). "Discourse and Identity: Disabled Children Mainstream High School". M. Corker and S. French (eds.). in: *Disability Discourse*. Open University Press: Buckingham- Philadelphia.
- Phoenix, A. ve Pattynama, P. (2006). "Intersectionality". *European Journal of Women's Studies*, 13 (3), 187-192.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2014). *İnsani gelişme raporu. İnsani ilerlemeyi sürdürmek: Kırılganlıkları azaltmak ve dayanıklılık oluşturmak*. Communications Development Incorporated: Washington DC.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. Dursun Bayrak (çev.). H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Zeliha Etöz (ed.). Siyasal Kitabevi: Ankara
- Rabinson, D. ve Groves, J. (2012). *Felsefe: Düşüncenin Gelişimini Anlamak İçin Çizgibilim*. B. Taşyakan (çev.). NTV Yayınları: İstanbul.
- Rimmerman, A. (2013). *Social Inclusion of People with Disabilities National and International Perspectives*. Cambridge Universtiy Press: The USA.

- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. H. Hülür (çev.). De ki Basım Yayım Ltd.Şti. Ankara
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2017). *Sociological Theory*. Sage Publications.
- Sallan Gül S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafakarlık Kısacasında Refah Devleti*. Ebabil Yayıncılık: Ankara.
- Sallan Gül, S., Cantürk, D. S. ve Gül, H. (2016). “Türkiye’de engellilik politikalarında paradigma değişimi: Muhtaç sakattan ihtiyaç sahibi bireye geçiş”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (CİEP Özel Sayısı)*, 785-794.
- Sallan Gül, S. (2022). “Pandemi Döneminde Engelliler ve Engeller Üzerine Bir Araştırmanın Sorgulattıkları”. *Engellilik Araştırmaları Yazıları*. Istanbul University Press: İstanbul.
- Samav, F. D. ve Sallan Gül, S. (2021). *Sakatlığın Değişen Yüzü ve Engellilik Sosyolojisi Normalleştirme, Sağıklaştırma ve Evde Bakımın Kadınlaşması*. Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Sarı, K. S. (2021). Görme Engellilerle Baskı Karşıtı Uygulama: Kesişimsel Perspektif Temelinde Niteliksel Bir Araştırma, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Siebers, T. (2011). “Teoride Sakatlık: Toplumsal İnşacılıktan Bedenin Yeni Gerçekliğine”. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (ed.). içinde *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak*. Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Scotch, R. K. (2000). “Models of disability and American with disabilities act”. *Berkeley Journal of Employment & Labor Law*, 21(1), 213-222.
- Seloğlu, Z. (2019). Türkiye’de Engellilikle İlgili Sosyal Politikaların Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Sennett, R. (2003). *Respect: The Formation of Character in an Age of Inequality*. Penguin Books: London.
- Seyyar, A. (2015). *Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. Rağbet Yayınları: İstanbul.

- Shakespeare, T., Bickenbach, J. E., Pfeiffer, D. and Watson, N. (2006). "Models". G. L. Albrecht (eds.). *Encyclopedia of Disability*. SAGE Publications.
- Shakespeare, T. (2011). "Sakatlık Sosyal Modeli". F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (ed.). içinde *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Shakespeare, T., Watson, N., Brunner, R., Cullingworth, J., Hameed, S., Scherer, N. and Reichenberger, V. (2022). "Disabled people in Britain and the impact of the COVID-19 pandemic". *Social Policy & Administration*, 56 (1), 103-117.
- Shahleh, O. K. (2021). Engelli Öğrencilerin Yükseköğretim Süreçlerindeki Kolaylaştırıcı ve Engelleyici Unsurlar: İstanbul Üniversitesi Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Shuck, P. H. (2002). "Liberal Citizenship". Işın, E. F. ve Turner, B. S. (eds.). in: *Handbook of Citizenship Studies*, Sage: Londra.
- Smart, J. F. ve Smart, D. W. (2006). "Models of disability: Implications for the counseling profession". *Journal of Counseling and Development*, Winter, 84, 29-40.
- Sonneman, J. ve Goss, P. (2020, June 14). *Disadvantaged students may have lost 1 month of learning during COVID-19 shutdown. But the government can fix it. The Conversation*. <https://theconversation.com/disadvantaged-students-may-have-lost-1-month-of-learning-during-covid-19-shutdown-but-the-government-can-fix-it-140540>
- Stone, D. A. (1984). *The Disabled State*. Temple University Press: Philadelphia.
- Stough, L. M. ve Kang, D. (2015). "The Sendai framework for disaster risk reduction and persons with disabilities". *International Journal of Disaster Risk Science*, 6 (2), 140-149.
- Strauss, A. L. and Corbin, J. (1990b). "Grounded Theory research: Procedures, canons and evaluative criteria". *Qualitative Sociology*. 13 (1), 3-21.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1994). "Grounded Theory Methodology". Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. (eds). in: *Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications: Thousand Oaks, CA.

- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2010), *Özürlülük Araştırmaları, Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri*, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı/ÖZİDA: Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Temmuz 2023*, T.C. Engelli ve Yaşlı Hizmetler Müdürlüğü: Ankara.
- Teater, B. (2015). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri*. Abdullah Karatay ve Melike Boztilki (çev.). Nika Yayınevi: Ankara.
- Tekin, H. H. ve Teki, H. (2006). “Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme”. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3 (13), 101-116.
- Tellioğlu, S. (2019). “Avrupa Birliği (AB)’nin ve bazı gelişmiş ülkelerin engellilere yönelik sosyal politikaları ve sosyal hizmetleri”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (34) 166-182. doi.org/10.16990/SOBIDER.4843
- Tezcan, T. (2013). *Engelli Gençlerin Yurttaşlık Sınavı: “Müstakbel” Yurttaşlık ve Hudutları, Gençlik Halleri 2000’li Yıllar Türkiye’inde Genç Olmak*. Eflatun Basım: Ankara.
- Tezcan, E.(2019), İstihdam Edilmiş Olan Engelli Bireylerin İş İle İlgili Deneyimlerinin ve İşe Bakış Açılarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Thomas, C. (2011). “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (ed.). in: *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Todd, Z. (2014). “Multiple discrimination and disability”, *Coyote*, 22, 48-50.
- Tokol, A. (2000). *Sosyal Politika*. Rota Ofset Yayıncılık: Bursa.
- Topliss, E. (1979). *Provision for the Disabled*. Blackwell & Robertson: Oxford.
- Twigg, J., Kett, M., Bottomley, H., Tan, L.T. ve Nasreddin, H. (2011). “Disability and public shelter in emergencies”. *Environmental Hazards*, 10 (3–4), 248–261.
- Ulu, E. (2013). Televizyon Haberlerinde Sunulan Engelli Temsillerinin Alımlaması, Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Uluocak, Ş. ve Aslan, C. (2012). *Toplum ve Engelliler*. Çanakkale Kitaplığı: Çanakkale.
- Urhan, G. ve Arslankoç, S. (2021). “COVID-19 pandemi sürecinde sosyal politika ve yerel yönetimler: İstanbul ilçe belediyeleri örneği”. *Çalışma ve Toplum*, 2 (69), 945-980.
- Uz, S. ve Özpınar, C. (2020). “Kesişimsellik ve tarihsel materyalizm: Farklı tabiyet formlarının bütünlüğü sorunu”. *Praksis*, 52 (2).
- Ünal, V. (2018b). “Toplumsal değişim sürecinde engelliler.” *Turkish Studies, Social Studies*, 13 (18), 1323-1342.
- van Willigen, M., Edwards, T., Edwards, B. and Hessee, S. (2002). “Riding out the storm: Experiences of the physically disabled during hurricanes Bonnie, Dennis and Floyd”. *Natural Hazards Review*, 3 (3), 98–106.
- Varlık, N. (2020). “Geçmiş pandemileri anlamak neden önemli ?”. *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek*. TELLEKT: İstanbul.
- Van Den Berge L. (2020). “Biopolitics and the Coronavirus Foucault, Agamben, Žižek”. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 49 (1) 3-6.
- Vural, H. (2019). *Engelli Çocuğa Sahip Kadınlar Üzerinden Kadınlara Yönelik Ayrımcılığa Toplumsal Bir Bakış: Marx ve Foucault Bağlamında Niteliksel Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wagner, L. (2021). *Disabled People in the World in 2021: Facts and Figures*. (20 Haziran 2021). <https://www.inclusivecitymaker.com/disabled-people-in-the-world-in-2021-facts-and-figures/>
- Weber, L. (2006). “Reconstructing the Landscape of Health Disparities Research: Promoting Dialogue and Collaboration Between Feminist Intersectional and Biomedical Paradigms”. Amy Schulz and Leith Mullings (eds.). in: *Gender, Race, Class, and Health. Intersectional Approaches*. Jossey-Bass: San Francisco.
- Willig, C. (2013). *Introducing Qualitative Research in Psychology*. Open University Press: New York.
- Wisner, B. (2002). *Disability and Disaster: Victimhood and Agency in Earthquake Risk Reduction*. Northumbria University: Newcastle upon Tyne.

- World Health Organization. (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps*. Geneva. Erişim: 10 Eylül 2022
https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequence=1
- World Health Organization. (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health*. Erişim: 10 Eylül 2022
<http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429.pdf?sequence=1>
- World Health Organization. (2011). *World Report on Disability*. Erişim: 11 Eylül 2022
<https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182>
- Wright, B. (1983). *Physical Disability: A Psychological Approach*. Harper & Row: New York.
- Yardımcı, S. (2015). “Sakatlığın Tarihsel İnşası”. Kenan ayır, Melisa Soran ve Melike Ergün. (ed.). içinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örneğ Dersler*. Karekök Yayıncılık: İstanbul.
- Yay, S. (2014). Sosyal Refah Devletinde Sosyal Yardımlar: Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Uygulaması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yücedağ, İbrahim (2013). “Bir sentez girişimi olarak gerçekliğin sosyal inşası”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 15-26.
- Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları: Ankara.
- Yılmaz, V. (2016). “Tarihsel Gelişimi ve Güncel İkileleriyle Türkiye’de Engellilik ve Sosyal Politikalar”. Betül Altuntaş (ed.). içinde *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika*. Nobel Yayıncılık: Ankara.
- Yılmaz, V. ve Yentürk, N. (2017). “Türkiye’de engellilere yönelik kamu harcamalarının on yıllık seyri”. *alışma ve Toplum*, 1 (52), 59-74.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. Aslına Akkaya (ev.). Nika Yayınları: Ankara.

EKLER

Ek 1. Etik Kurul İzni

Ek 2. Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Metni

Ek 3. Görüşme Soru Formu

EK 1
ETİK KURUL İZİNİ

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu
Bilimsel Araştırma Etik Kurulu

Sayı : E-84026528-050.01.04-2200167347
Konu : Başvuru İncelenmesi

29.07.2022

Sayın Gamze SU

Yürütücülüğünüzü yapmış olduğumuz 2022-YÖNP-0557 nolu projeniz ile ilgili Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun almış olduğu 28.07.2022 tarih ve 14/45 sayılı kararı aşağıdadır.

Bilgilerinize rica ederim.

KARAR 45- Sorumlu yürütücülüğünüzü Prof. Dr. Şeref ULUOCAK'ın yaptığı ve proje araştırmacısı Gamze SU tarafından gerçekleştirilen "Engelli politikalarına yönelik bir yapıbozumu olarak pandemi ve engelli vatandaşlık" başlıklı araştırmanın, Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul ükelerine uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ
Kurul Başkanı

Belge Doğrulama Kodu: 2D9F84CD

Bu belge, güvenli elektronik imza ile incelenmiştir.

Belge Takip Adresi: dogrulama.com.tr

Adres: Onsekiz Mart Üniversitesi Tercüme Yürütücüsü Çanakkale

Telefon No: (0 286) 2180018

e-Posta:

Kayıt Adresi: coms@baf1.kap.tr

Faks No:

İnternet Adresi: <http://www.coms.edu.tr>

Bilgi İçin :

Telefon No:

Evran Atıp

Fax Bilinmesi İçin:

Kurulu Mesele

(0 286) 2180018 - 1040

EK 2

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM METNİ

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM METNİ

Sayın katılımcı sizi Gamze SU tarafından yürütülen “Engelli Politikalarına Yönelik Bir Yapıbozum Olarak Engelli Vatandaşlığı” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı engelli bireylerin kendi öznel yaşantısı içerisinde engelliliğe ilişkin deneyimleri, bu deneyimlerinin pandemi sürecindeki yansımalarının ele alınmasıdır. Engelli bireylerle ilgili uygulamalar, düzenlemeler ve engelli politikalarının neler olduğu, bu politikaların engelli bireylerin bakış açısından değerlendirilmesi, pandemi sürecinde engelli bireyleri kapsayan uygulamalar ve bu uygulamaları oluşturan unsurların neler olduğunun ortaya konulması bir diğer ifadeyle vatandaşlık hakkı olarak engelli bireylerin tam ve eşit katıldığı politik bir toplumun oluşmasına yönelik fikirlerinin sosyo-etik bir perspektif açısından ele alınması amaçlanmaktadır. Araştırmada sizden tahminen 45-60 dakika ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 24 kişi katılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamamızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacaktır.

Araştırmacının E- Posta Adresi:

Araştırmacının telefon numarası:

Danışman E-Posta Adresi:

-
- Araştırmaya katılmayı kabul ediyorum.
- Araştırmaya katılmayı kabul etmiyorum.

EK 3

GÖRÜŞME SORU FORMU

Sayın katılımcı sizi Gamze SU tarafından yürütülen “Engelli Politikalarına Yönelik Bir Yapıbozum Olarak Engelli Vatandaşlığı” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı engelli bireylerin kendi öznel yaşantısı içerisinde engelliliğe ilişkin deneyimleri, bu deneyimlerinin pandemi sürecindeki yansımalarının ele alınmasıdır. Engelli bireylerle ilgili uygulamalar, düzenlemeler ve engelli politikalarının neler olduğu, bu politikaların engelli bireylerin bakış açısından değerlendirilmesi, pandemi sürecinde engelli bireyleri kapsayan uygulamalar ve bu uygulamaları oluşturan unsurların neler olduğunun ortaya konulması bir diğer ifadeyle vatandaşlık hakkı olarak engelli bireylerin tam ve eşit katıldığı politik bir toplumun oluşmasına yönelik fikirlerinin sosyo-etik bir perspektif açısından ele alınması amaçlanmaktadır. Araştırmada sizden tahminen 45-60 dakika ayırmanız istenmektedir. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacaktır.

1. Kaç yaşındasınız?
2. Eğitim durumunuz nedir?
3. Medeni durumunuz nedir?
4. Hanenizde kaç kişi yaşamaktadır? Hanenizde kimlerle birlikte yaşamaktasınız?
5. Mesleğiniz nedir? Şu anda çalışmakta olduğunuz bir işiniz bulunmakta mıdır?
6. Engel durumunuz ve engel dereceniz nedir?
7. Engelinizin nedeni nedir? (Doğuştan/Kaza/Hastalık/Diğer)
8. Ne kadar süredir engellisiniz?

9. Ailenizde başka engelli birey bulunmakta mıdır? Eğer var ise engel durumu nedir ? (Engel türü ve derecesi) Var ise; ailenizde sizden başka engelli bir bireyle yaşam deneyimi nasıl gerçekleşmektedir?
10. Engelinizden dolayı herhangi bir cihaz (koltuk değneği, protez vb.) kullanıyor musunuz? Bu cihazların teminini nasıl sağlıyorsunuz?
11. Birey herhangi bir işte çalışıyorsa; iş hayatına katılım sürecindeki tecrübeleriniz nelerdir? Engelli birey olarak çalışma hayatında karşılaştığınız zorluklar oldu mu?
12. Engellilik sizin için ne anlama geliyor? Siz engelliliği nasıl tanımlarsınız?
13. Engelliliği ifade etmek için kullandığınız kavramlar neler ve bu kavramları kullanım şeklinizde yıllar içerisinde farklılık ya da değişiklik oldu mu?
14. Sizce toplum içerisinde engellilik nasıl tanımlanmaktadır? Toplumun engelliliği tanımlayış biçimi hakkında neler düşünüyor musunuz? Sizin engelliliğe bakış açınızla toplumun engelliğe bakış açısı arasında fark olduğunu düşünüyor musunuz?
15. Engelli bireyler için oluşturulan yasa, düzenleme ve engellilik politikaları hakkında bilgi sahibi misiniz? Bu konuyla ilgili bilgileri nereden ve nasıl ediniyorsunuz?
16. Devletin engelli bireylere yönelik oluşturduğu sosyal yardımlardan faydalandıklarınız var mı? Varsa hangilerinden yararlanıyorsunuz?
17. Sosyal yardımlara erişmek için gerekli aşamalar nelerdir? Siz bu hizmetlere erişimde problemler yaşıyor musunuz?
18. Sizce bu hizmetler engelli bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yeterli midir? Nedenleriyle açıklayabilir misiniz?
19. Devlete bağlı bakım ve rehabilitasyon merkezi, özel sektöre bağlı bakım merkezi, evde bakım gibi bakım programlarından yararlandıklarınız var mı? Bu bakım programlarını nasıl değerlendirirsiniz?
20. Sizce engelli bireylerin karşılaştığı en temel sorun nedir? Sizce bu sorunların çözümü için yapılması gerekenler nelerdir?

21. Covid-19 pandemi sürecini nasıl tanımlarsınız? Engelli bir birey olarak pandemi sürecini nasıl deneyimlediniz? Bu dönem içerisinde kendinizi nasıl hissettiniz? Günlük eylemlerinize devam edebildiniz mi?
22. Pandemi sürecinde engelli birey olarak ne gibi sorunlarla karşılaştınız?
23. Pandemiyle ilgili bilgileri nereden edindiniz? Size yönelik olarak özel bilgi edinme yollarınız var mıydı?
24. Pandemi sürecinde sağlık hizmetleri, eğitim, bilgi ve teknolojiye erişim de güçlükler yaşadınız mı?
25. Pandemi süreci, istihdam ve ekonomik anlamda sorunlar yaşamanıza neden oldu mu?
26. Pandemi sürecinde engelli bir birey olarak toplumdan yeteri kadar destek gördüğünüzü düşünüyor musunuz?
27. Pandemi dönemi öncesi ve pandemi sürecindeki durumunuz karşılaştırdığınızda engelli bireylerle ilgili ne gibi farklılıklardan söz edebilirsiniz?
28. Pandemi döneminde engelli bireylerle ilgili alınan önlemler nelerdi? Sizce bu önlemler yeterli miydi? Bu konuyla ilgili sizin önerileriniz nelerdir?
29. Sizce pandemi süreci engelli bireylere yönelik hak ihlallerinin oluşmasına neden olmuş mudur?
30. Ülkenin başında siz olsanız engellilik politikalarını nasıl düzenlerdiniz?